

АНТОАН ДЪО СЕНТ-ЕКЗЮПЕРИ БОЕН ПИЛОТ

Превод от френски: Константин Константинов, —

chitanka.info

На майор Алиас, на всички мои другари от самолетната група за далечно разузнаване 2\33 и по-специално на капитана наблюдател Моро и на поручиците наблюдатели Азамбр и Дютертр, които бяха последователно мои спътници на борда през всичките ми бойни полети във войната 1939–1940 и на които през целия си живот ще бъда верен приятел.

I

Несъмнено сънувам. Аз съм в колежа. Петнайсетгодишен. Решавам търпеливо задачата си по геометрия. Облакътен на тая черна писалищна маса, аз умело си служа с пергела, с линейката, с транспортира. Аз съм прилежен и спокоен. До мене другарите ми говорят тихо. Един от тях реди по една черна дъска цифри. Други, не толкова сериозни, играят бридж. От време на време потъвам по дълбоко в съня си и хвърлям поглед през прозореца. Едно клонче от дървото лекичко се полюлява в слънчевите лъчи. Аз дълго гледам. Аз съм разсеян ученик... Приятно ми е да чувствавам това слънце, както и да се наслаждавам на този детски мирис на чин, на тебешир, на черна дъска. С такава радост се затварям в това добре защитено детство! Много хубаво зная: най-напред има детство, колеж, другари, сетне дохожда денят, в който се полагат изпити. В който се получава някаква диплома. В който със свиване на сърцето прекрачваш някаква порта, зад която изведнъж ставаш мъж. Тогава стъпката ти по земята става по-тежка. Ще опиташ най-сетне оръжията си срещу истински противници. Линейката, ъгломерът, пергелът ще ти послужат за строежа на света или за да възтържествуваш над враговете. Край на игрите!

Знам, че обикновено ученикът не се бои да се изправи срещу живота. Ученикът тъпче на място от нетърпение. Мъките, опасностите, горчивините на мъжкия живот не смущават един ученик.

Но ето че аз съм чудноват ученик. Аз съм ученик, който знае, че е щастлив и много не бърза да се изправи срещу живота...

Дютертр минава покрай мене. Викам го.

— Седни тук, ще ти покажа един фокус с карти... И се чувствам щастлив, че съм намерил неговия ас пика.

Насреща ми върху писалищна маса, черна като моята, Дютертр седи с провесени нозе. Смее се. Аз скромно се усмихвам. Пенико дохожда при нас и слага ръка на рамото ми:

— Е, стари другарю?

Боже мой, колко нежно е всичко това!

Един възпитател (дали е възпитател?...) отваря вратата, за да извика двама другари. Те оставят линейката си и пергела, стават и излизат. Ние ги следваме с поглед. За тях колежът свърши. Пускат ги в живота. Сега техните знания ще вършат работа. Като мъже, сега те ще опитат срещу противниците изводите от изчисленията си. Чудноват колеж, отдето всеки си отива, щом му дойде редът. И то без тържествени сбогувания. Тия двама другари дори не ни погледнаха. А случайностите на живота ще ги отнесат може би по-далеч от Китай. И много по-далеч! След колежа, когато животът пръсне мъжете, могат ли да бъдат сигурни, че пак ще се срещнат?

Ние, които все още живеем в топлия покой на люпилнята, навеждаме глави...

— Чувай, Дютертр, тая вечер...

Но същата врата се отваря втори път. И аз чувам като присъда:

— Капитан дьо Сент-Екзюпери и поручик Дютертр при майора!

Свърши училището. Започва животът.

— Ти знаеше ли, че е наш ред?

— Пенико летя тая сутрин.

Щом ни викат, несъмнено отиваме със задача. Намираме се в края на май, в пълно отстъпление, в пълен разгром. Жертвуват екипажите на самолетите, както биха хвърляли чаши вода в пламнала от пожар гора. Как ще мислят за риска, когато всичко се сгромолясва. Сега за цяла Франция ние сме всичко петдесет екипажа за далечно разузнаване. Петдесет екипажа от по трима души, от които двадесет и три при нас, в група 2/33. За три седмици изгубихме седемнадесет екипажа от двадесет и три. Стопихме се като восъчна свещ. Казах вчера на поручик Гавоал:

— Ще видим това след войната. А поручик Гавоал ми отговори:

— Вие, господин капитан, смятате ли все пак, че ще останете жив след войната?

Гавоал не се шегуваше. Ние знаем наистина, че не може да се направи друго, освен да ни хвърлят в огъня, дори ако това е безполезно. Ние сме петдесет за цяла Франция. Върху нашите плещи лежи цялата стратегия на френската армия! Има една безпределна гора, която гори, и няколко чаши вода, които трябва да се пожертвуват, за да я угасят: ще ги пожертвуват.

Това е правилно. Кой мисли да се оплаква? Отговарял ли е някога някой от нас иначе, освен: „Слушам, господин майор. Да, господин майор. Благодаря, господин майор. Разбрано, господин майор.“ Но в тоя завършек на войната има нещо, което е над всичко друго. То е безсмислието. Около нас всичко пука. Всичко се сгромолясва. Така изцяло, че дори самата смърт изглежда безсмислена. В това безредие липсва тежест и на смъртта...

Влизаме при майор Алиас. (Той и днес още, в Тунис командува същата група 2/33.)

— Добър ден, Сент-Егз. Добър ден, Дютертр. Седнете.

Сядаме. Майорът разгъва на масата една карта и казва на ординареца:

— Донесете ми метеорологичните сведения.

След това потраква с молива си по масата. Аз го наблюдавам. Чертите му са изопнати. Той не е спал. Сновал е с кола, за да търси един призачен генерален щаб, щаба на дивизията, щаба на бригадата... Той се опита да се бори срещу складовете за снабдяване, които не даваха запасни части. Бе се натъкнал по пътищата на безнадеждни задръствания. Също така ръководеше последното ни преместване, последното настаняване, защото ние сменяме местата си като нещастници, преследвани от неумолим съдия — изпълнител. Всеки път Алиас успяваше да спаси самолетите, камионите и десет тона материал. Но ние разбираме, че той е стигнал до последния предел на силите, до последния предел на нервите си.

— Добре, сега...

Той продължава да потраква по масата и не ни поглежда...

— Много е неприятно... Сетне свива рамене.

— Едно неприятно поръчение. Но генералният щаб държи за него... Много държи... Аз възразявах, но те държат... Това е.

Дютертр и аз гледаме през прозореца едно спокойно небе. Аз чувам кудкудякането на кокошките, защото кабинетът на майора е настанен в един чифлик, както залата за разузнаване — в едно училище. Аз няма да противопоставя лятото, плодовете, които зреят, пиленцата, които наедряват, житата, които се издигат, на смъртта, която е толкова близо. Не виждам с какво спокойствието на лятото би противоречило на смъртта, нито с какво нежността на нещата би могла да бъде ирония. Но една смътна идея ми хрумва: „Това е лято, което се

побърква. Повредено лято...“ Видях изоставени вършачки. Жътварки със сноповръзвачки — изоставени. В рововете край пътищата повредени леки коли — изоставени. Села — изоставени. В едно пусто село бяха оставили чешмата да тече. Чистата вода се превръщаше в локва, същата вода, която бе струвала толкова грижи на хората. Изведнъж един нелеп образ ми хрумна. Образът на спрели часовници. Часовници по църквите в селото. Часовници по гарите. Часовници върху камините в празните къщи. И във витрината на избягалия часовникар — тая костница на мъртви часовници. Война... не се навиват вече часовниците. Не се прибира вече цвеклото. Не се поправят вече вагоните. И водата, която е била каптирана за пиене или за пране на хубави неделни дантели на селянките, се разлива в локва пред църквата. И хората умират през лятото...

Също като че съм се разболял. Лекарят току — що ми каза: „Много е неприятно...“ Би трябвало, значи, да се помисли за завещание, за ония, които остават. Наистина ние, Дютертр и аз, разбрахме, че се отнася за поръчение, в което се жертвуват хората.

— Като се имат пред вид сегашните обстоятелства — довършва майорът, — не може много да се държи сметка на риска...

Разбира се. Не „може много“. И никой не е виновен. Нито ние — че се усещаме печални. Нито майорът — че му е неловко. Нито генералният щаб — че дава заповеди. Майорът се мръщи, защото тия заповеди са нелепи. Ние също знаем това, то и самият генерален щаб го знае. Той дава заповеди, защото трябва да дава заповеди. През война генералният щаб дава заповеди. Той ги поверява на хубави ездаци или на по-модерни — мотоциклетисти. Там, дето е царувало безредие и отчаяние, всеки от тия хубави ездаци скача на земята от запенен кон. Той посочва бъдещето, както звездата на влъхвите. Той носи истината. И заповедите възстановяват света.

Да, това е схемата на войната. Цветните картини на войната. И всеки се старая, колкото му е възможно, да направи тъй, че войната да прилича на война. С благочестиво усърдие. Всеки се мъчи да спазва истински правилата. Тогава може би ще стане възможно тая война да благоволи да заприлича на война.

И за да прилича на война, жертвуват се без ясни цели екипажите.

Никой не признава дори на себе си, че тая война не прилича на нищо, че нищо в нея няма смисъл, че никоя схема не и приляга, че

сериозно се дърпат конци, които не са свързани вече с куклите. Генералните щабове изпращат убедено тия заповеди, които няма да стигнат никъде. От нас се искат сведения, които е невъзможно да се съберат. Авиацията не може да поеме задължението да разяснява на щабовете войната. Чрез своите наблюдения авиацията може да проверява хипотезите. Но няма вече хипотези. А в действителност искат от петдесетина екипажа да създадат образа на една война, която не е никаква война. Обръщат се към нас също като към някое племе от гледачки на карти. Гледам Дютертр, моя наблюдател — гледач на карти. Вчера той възрази на един полковник от дивизията: „Как бих могъл десет метра над земята и със скорост петстотин и трийсет километра в час да ви набележа позициите?“ — „Ами вие ще видите откъде стрелят срещу вас, отдолу! Щом стрелят срещу вас отдолу, позициите са германски.“

— Аз много се смях — след тоя разговор завърши Дютертр.

Защото френските войници никога не са виждали френски самолети. Има хиляда френски самолета, пръснати от Дюнкерк до Елзас. По-вярно би било да се каже, че са загубени в безкрайността. Така че когато някой апарат прелетява светкавично, сигурно е германски. И трябва да се опиташ да го свалиш, преди да е пуснал бомбите си. Стига само грохотът му, за да почнат да действуват картечниците и скорострелните оръдия.

— По тоя повод — добави Дютертр — техните сведения ще бъдат чудесни!...

И ще вземат пред вид тия сведения, защото в схемата на войната трябва да се вземат пред вид сведенията!...

Да, но войната също тъй е побъркана.

За щастие — ние знаем това добре — няма да се държи никаква сметка за нашите сведения. Ние не ще можем да ги представим. Пътищата ще бъдат задръстени. Телефоните ще бъдат повредени. Генералният щаб ще бъде бързо преместен. Важните сведения за позициите на неприятеля ще бъдат доставени от самия неприятел. Преди няколко дни близо до Лион спорехме за възможните бойни линии. Изпратихме при генерала един поручик за свръзка. По средата на пътя между нашата база и генерала колата на поручика се натъква на един валяк за утъпкване, поставен напъряко, зад който имало прикрити две блиндиращи коли. Поручикът завива обратно. Но една

вихрушка от картечен огън го убива на място и ранява шофьора. Блиндираните коли били германски.

Всъщност генералният щаб прилича на играч на бридж, когото питат от съседната стая:

— Какво да правя с моята дама — пика?

Играчът би свил рамене. Какво би могъл да отговори, когато не вижда нищо от играта?

Но генералният щаб няма право да свива рамене. Ако все пак има още контрол над някои неща, той трябва да ги кара да действуват, за да ги държи в ръце, и да опита всичките си възможности за успех, докато продължава войната. Макар и слепешката, той трябва да действува и да кара другите да действуват.

Но мъчно е да се приписва някаква роля наслука на една дама — пика. Ние бяхме вече констатирани, отначало с изненада, сетне като очевидност, която бихме могли да предвидим, и след това, когато сгромолясването започва, че не се върши никаква работа. Смята се, че победеният е потънал в порой от проблеми, използвайки до последен предел, за да ги разреши, пехотата, артилерията, танковете си и самолетите... Но поражението премахва първо проблемите. Никой нищо вече не проумява от играта. Не се знае за какво могат да се употребят самолетите, танковете, дамата — пика...

След като са си бяхтели главата да намерят полезна роля на дамата — пика, хвърлят я наслука върху масата. Сега царува потиснатост, а не треска. Само победата носи атмосфера на треска. Победата организира, победата строи. И всеки с последни сили носи своите камъни за строежа.

Ала поражението потапя хората в атмосфера на разглобеност, на досада и свръх всичко — на нищожност.

Защото, първо, поръченията, с които ни натоварват, са нищожни. Всеки ден все по-нищожни. По-кървави и по-нищожни. Ония, които дават заповеди, нямат други средства, за да възпрат едно свличане на планината, освен да хвърлят на масата последните си козове.

Дютертр и аз сме козове и ние слушаме майора. Той ни излага програмата за следобед. Изпраща ни да летим на седемстотин метра височина, над парка за танковете в района на Арас, връщайки се от един дълъг полет от десет хиляди метра, и ни говори със същия глас, с който би ни казал: „Ще вземете тогава втората улица вдясно до първия

ъгъл на първия площад; там има будка за цигари, отдето ще ми купите кибрит...”

— Слушам, господин майор.

Нашата мисия не е ни по-малко, ни повече полезна. И езикът, с който ни се описва, не е ни по-малко, ни повече лиричен.

Казвам си: „Пожертвувани разузнавачи.“ Мисля... много работи мисля. Ще почакам, ако остана жив, нощта, за да размисля. Но жив... Когато едно поръчение е лесно, връщат се един от трима. Когато е малко „неприятно“, очевидно мъчно е да се върнеш. А тук, в кабинета на майора, смъртта не ми се вижда ни царствена, ни величава, ни героична, нито драматична. Тя е само белег на безредие. Последица на безредието. Нашата група ще ни загуби, както се губят багажи на железопътните станции, дето се прехвърляш от един влак на друг.

И не защото не мисля за войната, за смъртта, за жертвеността, за Франция, за разни други неща, а защото ми липсва ръководно гледище, ясен език. Мисля чрез противоречия. Моята истина е на късове и аз ги разглеждам един след друг. Ако остана жив, ще почакам нощта, за да размисля. Многообичаната нощ. Нощем разумът спи, само нещата съществуват. Ония, които наистина са значителни, ще вземат отново формата си, ще преживеят разрушенията от анализите през деня. Човек свързва отново късовете и отново става спокойно дърво.

Денят е за къщни разпавии, но през нощта оня, който се е препирал, стига отново до любовта. Защото любовта е по-силна от словесния вятър. И мъжът се облакътява на прозореца, под звездите, отговорен отново за децата, които спят, за хляба, който трябва да се спечели, за съня на съпругата, която почива тук, толкова крехка и нежна, и недълговечна. За любовта не се спори. Тя съществува. Нека настъпи нощта, за да ми се яви нещо очевидно, което заслужава любов! За да мога да мисля за цивилизация, за съдбата на човека, за сладостта на приятелството в моята страна. За да пожелаая да служа на някоя властна, макар може би още неизразима истина...

В тоя миг напълно приличам на християнин, изгубил вярата си. То се знае, аз ще изиграя почтено заедно с Дютертр ролята си, но също тъй, както се запазват обредите, когато те нямат съдържание. Когато бог не е вече в тях! Ако мога да живея още, аз ще почакам нощта, за да походя малко пешком по широкия път, който пресича нашето село, и

обвит в многообичната си самотия, да мога да проумея защо трябва да умра.

II

Събуждам се от своя унес. Майорът ме изненадва с едно странно предложение:

— Ако това поръчение ви е много неприятно... ако не се чувствувате във форма, аз мога...

— Моля ви се, господин майор!

Майорът много добре знае, че подобно предложение е безсмислено. Но когато някой екипаж не се върне, припомнят си сериозността на лицата в часа на тръгването. Тая сериозност се тълкува като белег на предчувствие. И тогава идат самообвиненията, че са пренебрегнали това предчувствие.

Стеснението на майора ми припомни Израел. Завчера пуших до прозореца на залата за разузнаване. Погледнах през прозореца и видях Израел, който крачеше бързо. Носът му беше червен. Голям, съвсем еврейски нос, и много червен. Изведнъж се смаях от червения нос на Израел.

Към тоя Израел, чийто нос обърна вниманието ми, чувствувах дълбоко приятелство. Той беше един от най-смелите другари пилоти в групата. Един от най-смелите и един от най-скромните. Толкова му бяха приказвали за благоразумието на евреите, че той трябваше най-сетне да сметне своята смелост за благоразумие. Благоразумно е да бъдеш победител.

Та съзрях големия му червен нос, който блесна само за миг поради бързите крачки, с които преминаваха Израел и неговият нос. Без да искам да се шегувам, рекох на Гавоал:

— Защо носът му е такъв?

— Майка му го е родила така. Но добави:

— Чудновато поръчение на ниска височина. Той заминава.

— А!

И, разбира се, вечерта, когато престанахме да чакаме връщането на Израел, аз си спомних тоя нос, който, стърчащ сред едно съвсем безстрастно лице, изразяваше с някаква своеобразна, присъща само

нему гениалност най-тежка загриженост. Ако аз трябваше да заповядам отлитането на Израел, образът на тоя нов дълго време би ме обсебвал като укор. Израел навярно не е отговорил, когато му е било заповядано да тръгне с нищо друго, освен с: „Да, господин майор. Слушам, господин майор. Разбрано, господин майор.“ Израел навярно не е трепнал нито с един мускул на лицето си. Но носът му неусетно, коварно, предателски бе пламнал. Израел можеше да заповядва на чертите на лицето си, но не и на цвета на носа си. И носът бе злоупотребил от това, за да се прояви мълчаливо за своя сметка. Без знанието на Израел носът бе изразил на майора своето силно неодобрение.

Затова може би майорът никак не обича да нарежда заминаване на ония, за които смята, че са потиснати от предчувствие. Предчувствията почти винаги лъжат, но придават на бойните заповеди тон на присъда. А Алиас е началник, не съдия.

Така беше онзи ден в случая с фелдфебела Т.

Колкото Израел беше смел, толкова Т. бе податлив на страха. Той беше единственият човек измежду всички, които познавах, който действително изпитваше страх. Когато давах на Т. някоя бойна заповед, това предизвикваше у него... едно странно и засилващо се замайване. То беше нещо просто, неотвратимо и бавно. Т. бавно се вцепеняваше — от нозете до главата. От лицето му се изтриваше всякакъв израз. А очите му почваха да блестят.

Противно на Израел, чийто нос ми се стори твърде посрамен, посрамен поради вероятната смърт на Израел — и в същото време целия раздражен, у Т. нямаше никакви вътрешни движения. Той не реагираше: той сменяше кожата си. Когато човек преставаше да говори на Т. — разбираше, че просто е възпламенил тревогата у него... Тревогата започваше да разпръсва по лицето му някаква равна светлина. Като че от тоя миг нататък нищо не можеше да засегне Т. Между вселената и него... се разстилаше все по-нашироко пустиня от безразличие. Нийде другаде, у никой друг в целия свят не съм срещал подобна форма на прехласване.

— По никакъв начин не биваше да го оставя да отлети в тоя ден — казваше по-късно майорът.

През тоя ден, когато майорът бе съобщил на Т., че ще замине, Т., не само че побледня, но и започна да се усмихва. Навярно тъй правят

осъдените на мъчение, когато палачът наистина мине границата.

— Вие не сте добре. Ще ви заместя с друг.

— Не, господин майор: щом е мой ред, ще бъде мой ред.

И застанал мирно пред майора, Т. го гледаше направо, без да мръдне.

— Но ако не се чувствувате сигурен в себе си...

— Мой ред е, господин майор, мой ред.

— Чувайте, Т...

— Господин майор...

Човекът приличаше на скала.

И Алиас каза:

— Тогава аз го оставих да тръгне.

Онова, което последва, никога не можа да бъде обяснено. Срещу Т., картечник в самолета, бил извършен опит за нападение от един неприятелски изстребител. Но картечниците на изстребителя направили засечка и апаратът завил обратно. Пилотът и Т. разговаряли помежду си, докато наближат терена на въздухоплавателната база, и пилотът не забелязал нищо ненормално. Но пет минути преди да пристигнат, той не получил никакъв отговор.

И вечерта намериха Т. с разтрошен от задната част на самолета череп. Той скочил с парашут при най-опасни условия, при пълна скорост и в приятелска територия, когато никаква опасност вече не го заплашвала. Прелитането на изстребителя му подействувало като непреодолим зов.

— Идете да се облечете — ни каза майорът — и в пет часа и трийсет минути отлитайте!

— Довиждане, господин майор.

Майорът отвърща с неопределен жест. Суеверие ли? И тъй като цигарата му е угаснала и аз напрасно ровя в джобовете си, той казва:

— Защо никога нямате кибрит?

Да, това е вярно. И аз прекрачвам прага с това сбогуване, питайки се: „Защо никога нямам кибрит?“

— Поръчението го измъчва — казва Дютертр.

А аз си мисля: той не ще и да знае! Но като изразявам това несправедливо внезапно кипване, аз не мисля за Алиас. Аз съм засегнат неприятно от една очевидност, която никой не признава. Животът на духа постоянно се прекъсва и подновява. А единствено

животът на разума е постоянен или приблизително постоянен. В моите способности за анализ има малко различия. Но духът никак не цени нещата, а смисъла, който свързва нещата едни с други. Лицето, което се открива през външната обвивка. И от съвсем ясно виждане духът стига до пълна слепота. Дохожда час, когато оня, който обича своя имот, вижда, че той е само куп разнородни предмети. Дохожда час, когато оня, който обича жена си, вижда в любовта само грижи, пречки и принуждения. Дохожда час, когато оня, който е обичал определена музика, не намира вече нищо в нея. Дохожда час, както сега, когато аз не разбирам вече моята страна. Една страна не е сбор от местности, от обичаи, от неща, които моят разум може винаги да схване. Тя е едно същество. И дохожда час, когато аз виждам, че съм сляп за съществата.

Майор Алиас е прекарал цяла нощ да спори с генерала по линията на чистата логика. Чистата логика руши живота на духа. След това е капнал от безбройните задръствания по пътя. След това, завърнал се в групата, той намери сто материални мъчнотии, подобни на ония, които те разяждат постепенно, както хилядите последици от свличането на някоя планина, които не можеш да спреш. Най-сетне ни повика, за да ни прати с едно невъзможно поръчение. Ние сме вещи от общата несвързаност. За него ние не сме Сент-Екзюпери или Дютертр, надарени със специален начин да виждат или да не виждат нещата, да мислят, да ходят, да пият, да се усмихват. Ние сме късове от голяма сграда, за която е потребно повече време, повече мълчание и по-голямо отдръпване назад, за да се обхване цялата общност. Ако страдах от някакъв тик, Алиас би забелязал само тика. В спомена си той би имал само представата, че е изпратил над Арас човек, който страда от тик. В бъркотията на поставените проблеми, сред сгромолясването, ние самите сме разделени на късове. Гласът. Носът. Тикът. И късовете не предизвикват вълнение.

Не става дума тук за майор Алиас, а за всички хора. Когато участвуваме в мъчителната процедура на погребенията, ние обичаме мъртвеца, но не сме в досег със смъртта. Смъртта е велико нещо. Тя е нова мрежа от отношения с идеите, предметите и навиците на мъртвия. Тя е ново подреждане на света. Видимо нищо не се е променило, а всъщност всичко е променено. Страниците на книгата са същите, но не и смисълът на книгата. За да почувствуваме смъртта, трябва да си представим часовете, когато сме имали нужда от мъртвия. Тогава вече

той липсва. Да си представим часовете, когато той е имал нужда от нас. Но той няма вече нужда от нас. Да си представим часа на приятелското посещение. И да разберем, че той е кух час. Трябва да виждаме живота в перспектива. Но в деня на погребението няма никаква перспектива, нито пространство. Мъртвият още е на късове. В деня, когато погребваме, ние се пилеем в тъпчене на едно място, в стискане ръцете на истински или фалшиви приятели, пилеем се в материални грижи. Мъртвецът ще умре едва утре, в тишината. Той ще ни се покаже в цялата си пълнота, за да се откъсне с тая пълнота от нашата същност. Тогава ние ще крещим заради оня, който си отива и когото не можем да задържим.

Аз не обичам евтините щампи на войната. В тях коравият боец избърсва една сълза и прикрива вълнението си с внезапно сърдито избухване. Това е фалшиво. Коравият боец не прикрива нищо. Ако избухва сърдито, то значи, че той мисли така.

Не става дума за качеството на човека. Майор Алиас е много чувствителен. Ако ние не се върнем, той ще се измъчва повече може би от всеки друг. При условие, че е въпрос за нас, а не за куп различни подробности. При условие, че ще има тишина, за да си възстанови всичко. Защото, ако тая нощ съдия-изпълнителят, който ни преследва, принуди групата ни отново да се мести, едно повредено колело на някой камион ще остави за по-късно в тая лавина въпроса за нашата смърт. И Алиас ще забрави да страда от нея.

Така и аз, който тръгвам с бойна задача, не мисля за борбата на Запада срещу нацизма. Мисля за предстоящите подробности. Мисля за нелепостта на един полет над Арас, на височина седемстотин метра. За безсмислието на сведенията, искани от нас. За бавността на обличането, което ми се струва като обличане за пред палача. И сетне — ръкавиците ми. Къде, дявол да го вземе, ще намеря ръкавици? Загубих си ръкавиците.

Не виждам вече катедралата, която обитavam.

Обличам се за църковна служба на един мъртъв бог.

III

— Бързай... Къде са ръкавиците ми?... Не, не са тия... потърси ги в моята торба...

— Не мога да ги намеря, господин капитан.

— Ти си глупак.

Всички са глупаци. Тоя, който не може да намери ръкавиците ми. И оня от генералния щаб със своята натрапчива мисъл за бойна задача на малка височина.

— Поисках ти един молив. Още преди десет минути ти поисках един молив... Нямах ли молив?

— Имам, господин капитан. Ето най-сетне един умен човек.

— Вържи ми тоя молив на едно канапче. И вържи канапчето ей на тоя илик... Слушайте, картечник, вие като че нямате намерение да бързате...

— Ами че аз съм готов, господин капитан.

— А, добре.

Сега към наблюдателя:

— Как е, Дютертр? Нищо ли не липсва? Изчислихте ли курсовете?

— Изчислих курсовете, господин капитан... Добре. Той е изчислил. Пожертвуван екипаж...

Питам ви, има ли някакъв разум да се жертвува един екипаж за сведения, които не са потребни никому и които, ако някой от нас остане жив и ги донесе, никога не ще бъдат предадени никому?...

— Ония в генералния щаб трябваше да ангажират спиритисти...

— Защо?

— За да можем довечера да им предадем чрез въртяща се масичка сведенията, които искат.

Аз не съм много горд от остроумието си, но продължавам да мърморя:

— Генералните щабове, генералните щабове, да вървят те да вършат поръчения, с които се жертвуват хората!

Защото церемониалът на обличането е дълъг, когато задачата изглежда безнадеждна и когато с толкова грижа навличаш хамута си, за да те опекаат жив. Трудно е да трупаш тоя троен дебел пласт от дрехи, навличани едни върху други, да се натъкмиш с цял склад от принадлежности, които носиш като някой търговец на чудновати стоки, да нагласиш правилния ход на кислорода, на отоплението, на телефонната връзка между членовете на екипажа. Дишането става чрез тая маска. Каучукова тръба ме свързва със самолета, толкова съществена, колкото е пъпната връв. Започвайки пътя си, самолетът приема температурата на моята кръв. Започвайки пътя си, самолетът навлиза в моите човешки отношения. Прибавиха ми органи, които, тъй да се каже, се изпречват между мене и сърцето ми. От минута на минута ставам все по-тежък, заемам повече място и все по-мъчно мога да управлявам. Извъртам се цял и щом се наведе да стегна ремъците или да дръпна заключалките, които се опъват, всичките ми стави крещат. По-раншните ми счупени кости ме болят.

— Подай ми друга каска. Двайсет и пет пъти съм ти казвал, че не ща вече моята. Много е тясна.

Защото, бог знае поради каква загадъчна причина, на голяма височина черепът се подува. И каска, която е нормална на земята, на десет хиляди метра височина стяга костите като менгеме.

— Но вашата каска е друга, господин капитан. Аз я смених...

— Е! Добре.

Аз наистина мърморя, но нямам никакви угризения. Имам пълно право. Впрочем това е без всякакво значение. В тоя миг минаваме точно през центъра на оная вътрешна пустиня, за която приказвах. Там няма нищо, освен развалини. Аз дори не усещам срам, че желая да стане някакво чудо, което да промени хода на тоя следобед. Например повреда на ларингофона. Ларингофоните са винаги повредени! Долнокачествена стока! Една повреда на ларингофона ще ни спаси да не бъдем жертвувани...

Капитан Везен иде при мене с мрачен вид. Капитан Везен отива с мрачен вид при всеки от нас, преди да тръгнем с някое поръчение. Капитан Везен е натоварен в нашата част с връзката между лицата, които следят неприятелските самолети. Ролята му е да ни осведомява за движението на неприятелските самолети. Везен е приятел, когото

обичам нежно, но той е пророк на нещастieto. Съжалявам, че го видях.

— Драги — казва ми Везен, — неприятна работа, неприятна, неприятна!

И вади книжа от джоба си. Сетне ме гледа подозрително:

— През къде излиташ?

— През Албер.

— Точно така! Точно така! Ах, неприятна работа.

— Не се прави на идиот, кажи, какво има?

— Не можеш да тръгнеш!

Не мога да тръгна!... Бива си го, Везен!... Нека издействува от бога отец една повреда на ларингофона!

— Не можеш мина.

— Защо да не мина?

— Защото над Албер има три групи германски изстребителни, които биват подменяни постоянно. Една на шест хиляди метра, друга на седем хиляди и петстотин, трета на десет хиляди метра. Никоя не се маха от небето, докато не дойдат заместници. Те предварително забраняват минаването. Сам ще попаднеш в мрежата им. И сетне на, погледни!...

И той ми показва лист, на който е надраскал неразбираеми доказателства.

Щеше да бъде много по-добре, ако Везен ме оставеше на мира. Думите „предварително забраняват“ ми направиха впечатление. Мисля за червените светлини по улиците и за глобите. Но тук глобата е смърт. Особено мразя това „предварително“. Имам чувството, че именно аз съм прицелът.

Правя голямо усилие да разсъждавам разумно. Та неприятелят винаги брани позициите си предварително. Тия приказки са празни дрънканици... И сетне аз не ща да зная за изстребителите. Когато сляза на седемстотин метра, ще ме свали противовъздушната артилерия. Тя няма да ме изпусне! И веднага ставам нападателен.

— С една дума, ти идеш да ми съобщиш, и то незабавно, че съществува германска авиация, която прави моето излитане крайно неблагоприятно! Тичай да кажеш това на генерала!...

Нямаше да струва много на Везен да ме успокои любезно, като нарече тия знаменити самолети „изстребителни, които се носят към

Албер“...

Смисълът щеше да бъде точно същият!

IV

Всичко е готово. Ние сме на борда. Остава да се опитат ларингофоните...

— Чувате ли ме добре, Дютертр?

— Чувам ви добре, господин капитан.

— А вие, картечник, чувате ли ме добре?

— Аз... да... много добре.

— Дютертр, чувате ли картечника?

— Чувам го добре, господин капитан.

— Картечник, чувате ли поручик Дютертр?

— Аз... да... много добре.

— Защо винаги казвате: аз... да... много добре?

— Търся молива си, господин капитан.

Ларингофоните не са повредени.

— Картечник, нормално ли е налягането на въздуха в бутилките?

— Аз... да... нормално.

— В трите бутилки?

— В трите бутилки.

— Готов ли сте, Дютертр?

— Готов.

— Готов ли сте, картечник?

— Готов.

— Тогава тръгваме. И аз отлитам.

V

Тревогата се появява, когато човек загуби истинската си същина. Ако очаквам някаква вест, от която зависи щастието или отчаянието ми, аз сякаш съм хвърлен в небитието. Докато неувереността ме държи в колебливост, чувствата и поведението ми са за известно време престорени. Времето престава да твори секунда след секунда, както прави това с едно дърво например истинската човешка личност, която след един час ще се настани в мене. Това непознато „аз“ отвън върви насреща ми като някакъв призрак. Тогава изпитвам чувство на тревога. Лошата вест не предизвиква тревога, а мъка: то е съвсем друго.

Но ето, че времето спря да тече безплодно. Най-сетне аз влизам в службата си. Не се хвърлям вече в някакво бъдеще, което няма образ. И не съм вече оня, който ще се помами може би да направи тирбушон във вихрушката на пожара. Бъдещето не ме обсебва вече така, като че е някакъв непознат призрак. Бъдещето отсега нататък се състои от моите последователни действия. Аз съм тоя, който проверява компаса, за да го държи на 313°. Който управлява хода на витлата и загряването на маслото. Това са непосредствени и здравословни грижи. Това са домашни грижи, дребните задължения на деня, които премахват чувството на стареене. Денят става един изчистен до блясък дом, едно добре излъскано табло, добре разпределян кислород. Аз действително контролирам разпределението на кислорода, защото ние бързо възлизаме: шест хиляди и седемстотин метра.

— Как е кислородът, Дютертр? Как се чувствувате?

— Добре, господин капитан.

— Хей, картечник, как е кислородът?

— Аз... да... добре, господин капитан.

— Не сте ли намерили молива си?

Сега аз съм също тъй оня, който натиска копчето S и копчето A, за да проверява картечниците си. По тоя повод...

— Хей, картечник, няма ли някакъв много голям град в обсега на вашите картечници?

- Хм... не, господин капитан.
- Хайде, опитайте картечниците си. Чувам бурните му залпове.
- Добре ли върви?
- Добре върви.
- Всички картечници ли?
- Хм... Да... всички.

Аз също стрелям. Питам се къде отиват тия куршуми, които изсипваш в приятелска територия, без да се тревожиш за последиците. Те никога не убиват никого. Земята е голяма.

Така всяка минута със своето съдържание ми дава храна. Аз съвсем не съм разтревожен — както плод, който зрее. Наистина около мене условията на полета ще се променят. Условията и проблемите. Но аз съм вмъкнат в изработването на това бъдеще. Времето постепенно ми придава нова форма. Детето съвсем не се плаши, че дълго и търпеливо се превръща на старец. То е дете и играе своите детски игри. Аз също играя. Броя циферблатите, ръчките, копчетата и лостовете в моето царство. Изчислявам, че трябва да проверявам, да дърпам, да завъртам или да натискам сто и три предмета. (Мъничко излъгах, като броя двойно спусъка на моите картечници: той има предпазител.) Довечера ще слисам чифликчията, у когото съм на квартира. Ще му кажа:

— Знаете ли колко уреда трябва да контролира един сегашен пилот?

— Че отде мога да зная?

— Нищо де. Кажете една цифра.

— Ама каква цифра искате да ви кажа? Защото моят чифликчия нямаше никакъв такт.

— Кажете каква да е цифра!

— Седем.

— Сто и три.

И ще бъда доволен.

Моето спокойствие иде и от това, че всички уреди, с които съм отрупан, заеха местата си и добиха значението си. Всичкият този куп черва от тръби и кабели е станал мрежа за предаване на движение. Аз съм един организъм, разстлан по самолета. Когато завъртя онова копче, за да затопли постепенно и по-силно дрехите ми и кислорода, самолетът произвежда моето добро самочувствие. Всъщност

кислородът е много сгорещен и ми пари носа. Кислородът пък се разпределя от един сложен уред съобразно височината. Сега самолетът ме храни. Преди полета това ми изглеждаше някак не човешко, но сега, кърмен от самия самолет, усещам нещо като синовна нежност към него... Нещо като нежност на кърмаче. Що се отнася до тежестта ми, тя се разпределя по подпорните точки. Тройният пласт от навлечените една върху друга дрехи и тежкият парашут на гърба ми се облягат на седалището. Огромните ми обуца лежат върху крачното кормило. Ръцете ми, в плътни и корави ръкавици — съвсем непохватни на земята, сега леко управляват кормилото. Управляват кормилото... Управляват кормилото...

— Дютертр!

— ... син... питан?

— Проверете първо контактите си. Аз ви чувам само по-късано. Вие чувате ли ме?

— ... увам... ви... капи...

— Я раздрусайте всичките си партушини! Чувате ли ме?

Гласът на Дютертр става отново ясен:

— Чувам ви много добре, господин капитан!

— Добре. Днеска лостовете пак замръзват: кормилото — мъчноподвижно, а крачното кормило — изцяло сковано!

— Весела работа. Каква е височината?

— Девет хиляди и седемстотин.

— Студът?

— Четиридесет и осем градуса. А вие как сте с кислорода?

— Добре, господин капитан.

— Картечник, как е кислородът? Никакъв отговор.

— Картечник, хей! Никакъв отговор.

— Дютертр, чувате ли картечника?

— Не чувам нищо, господин капитан...

— Викайте го!

— Картечник, хей, картечник! Никакъв отговор.

Но преди да се спусна надолу, силно раздрусвам самолета, за да събудя оня, ако е заспал.

— Господин капитан?

— Картечник, вие ли сте?

— Аз... хм... да...

— Не сте ли уверен, че сте вие?

— Да!

— Защо не ми отговорихте?

— Правех опит с радиото. Бях откачил!

— Вие сте негодник! Съобщава се предварително за това. Аз щях да се спусна долу: мислех, че сте умрял.

— Аз... не.

— Вярвам ви, щом казвате. Но да не ми изиграете пак такъв номер! Предупредете ме, да ви вземе дяволът, преди да откачите свързането.

— Извинете, господин капитан. Разбрано, господин капитан. Ще предупредя.

Защото организмът не усеща спирането на кислорода. То се проявява в едно смътно приятно чувство, което след няколко секунди води до загубване на съвест и след няколко минути до смърт. Та непрекъснатото следене дали кислородът тече е необходимо, също както и пилотът да следи за състоянието на неговите пътници.

И аз стискам на пресекулки тръбичката, която подхранва моята маска, та носът ми да усети топлите въздушни приливи, които носят живот...

Накъсо, аз върша занаята си. Не изпитвам нищо друго, освен физическото удоволствие на пълноценни действия, изпълнени със смисъл. Не изпитвам нито чувство на голяма опасност (когато се обличах, бях много по-тревожен), нито чувство на някакъв голям дълг. Битката между Запада и нацизма тоя път, в съответствие с моите действия, е действие с ръчките, лостовете и крановете. Добре е така. Обичта към бога на клисаря става обич към паленето на свещите. С равна стъпка клисарят върви из църквата, която не вижда, и му стига да запалва един след друг, като цъфнали цветя, полилеите. Когато запали всичките, той си търка ръцете. Гордее се със себе си.

Аз нагласих чудесно хода на моите перки и държа посока горе — долу към необходимия градус. Ако Дютертр наблюдава компаса, той трябва да е възхитен от това.

— Дютертр... аз... как е посоката по компаса... правилна ли е?

— Не, господин капитан. Голямо отклонение. Карайте вдясно.

Е, нищо!

— Господин капитан, минаваме бойните линии. Започвам снимките. Каква е височината по вашия висотомер?

— Десет хиляди.

VI

— Господин капитан... компаса!

Точно тъй. Отклонил съм се вляво. Това съвсем не е случайно... Град Албер ме отблъсква от себе си. Аз го усетих много отдалеч, пред нас. Но той обременява вече тялото ми с цялата тежест на своето „предварително забраняване“. А каква памет се потайва в плътността на нашето тяло! Моето тяло си спомня за претърпените падания, за счупванията на черепа, за безсъзнанията, лепкави като сироп, за нощите в болницата. Тялото ми се страхува от удари. То се опитва да избегне Албер. Когато не го следя, то се отклонява вляво. То дърпа вляво, подобно стар кон, който се бои за през цял живот от някое препятствие, което веднъж го е уплашило. Тук въпросът е до моето тяло... не до духа ми... И когато съм разсеян, тялото ми скришом използва това и офейква от Албер.

Защото не изпитвам нищо, което да е много мъчително. Не ми се иска вече да избягна това поръчение. Преди малко смятах, че ми се е искало. Казвах си: „Ларингофоните ще бъдат повредени. Много ми се спи. Ще отида да спя.“ Представях си това мързеливско легло като нещо чудесно. Но в същото време дълбоко в себе си знаех, че не можеш да очакваш нищо от едно поръчение, което си избягнал, освен чувство на неприятно неудобство. Същото е, когато една необходима промяна не стане.

Това ми припомня колежа... Когато бях малко момче...

— Господин капитан!

— Какво?

— Не, нищо... стори ми се, че видях...

Никак не обичам онова, което му се струва, че е видял.

Да... когато си малко момче, в колежа, ставаш прекалено рано. Ставаш в шест часа сутрин. Студено е. Търкаш си очите и предварително се измъчваш от неприятния час по граматика. Затова мечтаеш да се разболееш и да се събудиш в училищната болница, дето монахините с бели забрадки ще ти донесат в леглото подсладени

настойки от билки. Въобразяваш си хиляди чудесни неща за тоя рай. Тогава, ако имах хрема, кашлях, разбира се, малко повече, отколкото бе необходимо. И в болницата, дето се събуждах, чувах звънеца, който биеше за другите. И, ако бях хитрувал малко повече, отколкото трябваше, звънецът хубаво ме наказваше: превръщаше ме в призрак. Тоя звънец вън звънеше истинските часове, звънеше за часовете със строгите класни занимания, звънеше за междучасията с тяхната глъчка, звънеше за часовете с топлотата на общата трапезария. На ония, живите, които бяха навън, той създаваше едно плътно съществуване, богато с беди, с нетърпения, с радости, със съжаления. А аз бях окраден, забравен, отвратен от блудкави билки, от влажното легло и от часовете без образ.

Нищо не можеш да очакваш от едно неизвършено поръчение.

VII

Наистина понякога, както днес, възложеното поръчение не може да те задоволи. Очевидно е, че ние играем игра, която само наподобява война. Играем на стражари и крадци. Спазваме точно поученията от нашите книги по история и правилата на нашите ръководства. Така аз карах нощес лека кола по терена за приземяване на самолетите. И часовете, съгласно нарежданията, препречи щика си срещу тая кола, която можеше също тъй да бъде и танк! Ние си играем сега да препречваме щикове срещу танкове.

Как бихме могли да бъдем възторжени в тия малко жестоки игри, дето нашата роля, съвсем очевидно, е роля на фигуранти, когато поискат от нас да играем тая роля до смъртта си? Смъртта е сериозно нещо, тя не е игра на гатанки.

Кой би се обличал, пламнал от възторг? Никой. Дори Хошде, който е подобен на светец, стигнал до онова състояние на даряване, което несъмнено е съвършенството на човека. Хошде, и той, намира убежище в мълчанието. Та, когато се обличат, другарите мълчат навъсени и това съвсем не е стеснение на герои. Тая навъсеност не прикрива някакво възторжено състояние. Тя показва това, което е. И аз я познавам. Това е навъсеността на управителя, който не разбира нищо от нарежданията, дадени му от един отсъстващ господар. И на когото той все пак остава верен. Всички другари мечтаят за тяхната спокойна стая, но ни един от нашите не би избрал наистина да отиде да спи!

Защото важното не е да бъдеш възторжен. При поражение няма никаква надежда за възторг. Важното е да се облечеш, да се качиш в самолета, да отлетиш. Онова, което ти мислиш, няма никакво значение. И дете, което би се прехласвало от мисълта за часовете по граматика, би ми се сторило превзето и подозрително. Важното е да направляваш себе си към цел, която в момента не се показва. Тая цел съвсем не е за разума, а за духа. Духът умее да обича, но той спи. Аз зная толкова добре, колкото и всеки свещенослужител, в какво се

състои изкушението. Да бъдеш изкушаван, то значи да бъдеш изкушаван, когато духът спи, за да отстъпиш пред доводите на разума.

За какво излагам своя живот сред това свличане на планина? Не зная. Сто пъти са ми повтаряли: „Оставете да ви зачислят на едно или друго място. Вашето място е тук. Тук вие ще бъдете по-полезен, отколкото в ескадрила. Пилоти могат да се подготвят с хиляди...“ Доказателството бе неопровержимо. Всички доказателства са неопровержими. Моят разум одобряваше, но моят инстинкт надделяваше над разума.

Защо това разсъждаване ми изглеждаше измамно тогава, когато нямах нищо да му възразя? Казвах си: „Държат интелектуалците като запас, подобно на буркани конфитюр по лавиците на пропагандата, за да бъдат изядени след войната...“ Това не беше отговор!

И днес пак, както другарите, аз отлетях въпреки всички разумни съображения, въпреки всички очевидности, въпреки всички противодействия в момента. Скоро ще дойде часът, когато ще проумея, че съм имал право въпреки разума си. Обещал съм си, ако остана жив, тая нощна разходка през моето село. Тогава може би най-сетне и аз ще свикна. И ще видя.

Може би не ще имам да кажа нищо за онова, което ще видя. Когато някоя жена ми се види хубава, нямам какво да кажа по това. Просто, виждам я, че се усмихва. Интелектуалците разглобяват лицето, за да го обясняват по късове, но те не виждат вече усмивката.

Да проумееш, съвсем не значи да разглобяваш, нито да обясняваш. То е да се приближиш до онова, което се вижда. Но за да виждаш, трябва първо да участвуваш. Тежко чиракуване е това...

През целия ден моето село беше невидимо за мене. Преди поръчението въпросът бе само до кирпичени къщи и селяни — повече или по-малко мръсни. Сега въпросът е само до малко чакъл на десет километра под мене. Ето, това е моето село.

Но тая нощ някое дворно куче ще се събуди може би и ще залае. Винаги съм се наслаждавал от вълшебството на някое село, което сънува гласно чрез гласа на едно — единствено дворно куче в ялната нощ.

Нямам никаква надежда, че ще накарам другите да ме разберат, и това ми е съвсем безразлично. Нека моето село, настанено вече за сън,

да се покаже само на мене със своите заключени порти на зърнените складове, на оборите и на обичаите!

След като се върнат от работа и разтребят трапезата, след като приспят децата и духнат лампата, селяните потъват в своето мълчание. И няма да има вече нищо друго, освен под хубавите твърди селски покривки бавното мърдане на дишащи хора — също като замиране на морски талази след буря.

През време на нощната равносметка бог спира употребата на богатствата. Тогава, когато хората почиват с длани, разтворени от играта на неотвратимия сън, който отпуска пръстите чак до съмване, тогава аз ще създам по-ясно пазеното наследство от тия богатства.

Тогава може би бих могъл да съзерцавам онова, което няма никакво име. Бих вървял като слепец, чиито длани го водят към огъня. Той не би могъл да го опише, но въпреки това го е намерил. Така може би ще се покаже онова, което е добре да бъде закриляно, онова, което съвсем не се вижда, но е трайно като жаравата под пепелта на селските нощи.

Нищо не можех да очаквам от едно неизвършено поръчение. За да се разбере едно просто село, трябва най-напред...

— Господин капитан!

— Да?

— Шест изстребители, шест, вляво пред нас!

Това прозвуча като трясък на гръмотевица.

Трябва... трябва... и все пак бих искал да получа, докато е време, това, на което имам право. Бих искал да имам право на любов. Бих искал да узная за кого умирам...

VIII

— Картечник!

— Господин капитан?

— Чухте ли? Шест изстребители, шест, вляво пред нас.

— Чух, господин капитан!

— Дютертр, дали са ни видели?

— Видели са ни. Завиват към нас. Ние летим петстотин метра над тях.

— Картечник, чухте ли? Летим петстотин метра над тях. Дютертр! Далеч ли са още?

— ... Няколко секунди.

— Картечник, чухте ли? Ще бъдат зад нас след няколко секунди.

Ей там, аз ги виждам! Малки. Рояк отровни оси.

— Картечник! Те минават напъряко. След една секунда ще ги видите. Ей там!

— Аз... аз не виждам нищо. Ах! Виждам ги! Сега пък аз не ги виждам вече!

— Гонят ли ни?

— Гонят ни.

— Бързо ли се издигат?

— Не зная... Не вярвам... Не!

— Какво решавате, господин капитан? Дютертр пита.

— Че какво мога да реша! И млъкваме.

Няма нищо за решаване. Зависи само от бога. Ако бих завил, само бих скъсил разстоянието, което ни дели. Но тъй като ние се носим право срещу слънцето, а когато летиш на голяма височина, не можеш да се издигнеш с петстотин метра, без да закъснееш с няколко километра след дивеча, възможно е те, преди да стигнат нашата височина, дето ще добият скоростта си, да ни загубят в блясъка на слънцето.

— Картечник, все така ли са?

— Все така.

— Изпреварваме ли ги?

— Хм... не... да!

Зависи от бога и от слънцето.

Предвиждайки евентуална битка (макар че едно ято изстребители всъщност не се бие, а убива), аз се мъча, борейки се срещу него с всичките си мускули, да освободя крачното кормило. Изпитвам странно усещане, но изстребителите са още пред очите ми. И натискам с цялата си тежест стегнатите лостове.

В тая акция, която все пак ме превръща цял в някакво безсмислено очакване, за лишен път виждам, че всъщност съм много по-малко развълнуван, отколкото при обличането. Усещам също някакъв гняв. Благотворен гняв.

Но никакво опиянение от саможертвата.

Иска ми се да хапя.

— Картечник, изиграхме ли ги?

— Изиграхме ги, господин капитан. Ще караме.

— Дютертр... Дютертр...

— Господин капитан?

— Не... нищо.

— Какво имаше, господин капитан?

— Нищо... Мислех, че... нищо...

Нищо няма да им кажа. Това не е номер, който ща им изиграя. Ако направя тирбушон, те ще го видят много добре. Ще видят, че правя тирбушон...

Не е естествено, че съм потънал в пот при 50° студ. Не е естествено. О, аз разбрах вече какво става: бавно загубвам свят. Съвсем бавно...

Виждам бордовото табло. Не виждам вече бордовото табло. Ръцете ми, уловили кормилото, омекват. Нямам сила дори да говоря. Не мога вече да се съпротивявам.

Стиснах гумената тръбичка. Животворна струя лъхна ноздрите ми. Значи, не е спиране на кислорода. То е... Да, разбира се. Глупав бях. Това е заледеното крачно кормило. Аз действах срещу него със сила на пристанищен хамалин или на шофьор, който кара камион. На височина десет хиляди метра аз се държах като панаирджийски борец. Моят кислород бе отмерен. Трябваше да го изразходвам пестеливо. Сега плащам за разточителството.

Дишам учестено. Сърцето ми бие бързо, много бързо. То е като слабо звънче. Няма да кажа нищо на моя екипаж. Ако направя тирбушон, те ще го узнаят много скоро! Виждам бордовото табло... Не виждам вече бордовото табло... И потънал в пот, чувствавам, че съм тъжен.

Животът се възвърна в мене съвсем бавно.

— Дютертр!

— Господин капитан?

Бих искал да му доверя какво се случи.

— Аз... помислих... че...

Но се отказвам да обясня. Думите изразходват много кислород и от трите думи вече се задъхах. Аз съм един слаб, слаб оздравяващ човек...

— Какво имаше, господин капитан?

— Не... нищо.

— Господин капитан, вие сте наистина загадъчен! Аз съм загадъчен, но съм жив.

— ... не... не са... ни ударили...

— О, господин капитан, това е временно! Това е временно: иде Арас.

Така за няколко минути помислих, че няма да се върна и въпреки това не усетих в себе си оная изгаряща тревога, от която, казват, косите побелявали. И си спомних за Сагон. За онова, което ни разправи Сагон, когато го посетихме няколко дни след битката, в която бе свален преди два месеца, във френската зона: какво е изпитал Сагон, когато изстребителите го обградили, също като прикован към стълба за разстрел, и когато през десет секунди той се смятал за умрял?

IX

Виждам го точно така, както лежеше в болничния си креват. Коляното му се бе закачило на задната външна част на самолета и се бе счупило, когато трябваше да скочи с парашут, но Сагон не бе усетил удара. Лицето и ръцете му бяха доста силно обгорени, но, общо взето, той нямаше никаква обезпокоителна повреда. Разказва ни случката бавно с най-обикновен глас, като отчет за тежка и безполезна работа.

— ... Когато видях, че съм обграден със светещи куршуми, разбрах, че ме обстрелват. Бордовото ми табло се пръсна. След това видях малко дим — о, не много, — който сякаш идеше отпред. Помислих, че е... нали знаете, там има една тръба за свързване... О, то не пламтеше много...

Сагон се мръщи. Преценява. Смята, че е важно да ни каже дали е пламтяло много, или не много. Колебае се:

— Все пак... то беше огън... Тогава аз им казах да скачат...

Защото огън в самолет за десет минути го превръща във факел!

— Тогава отворих капака си за спускане. Сгреших. Това предизвика нахлуване на въздух... огънят... Притесни ме.

Една локомотивна пещ бълва срещу корема ви порой от пламъци, когато сте на седем хиляди метра височина, и вие сте притеснен! Аз няма да превъзнасям нито героизма, нито скромността на Сагон, за да не издавам онова, което той крие. Той не би признал нито тоя героизъм, нито тая скромност. Би рекъл: „Да, да, аз бях притеснен...“ Впрочем той прави очевидни усилия да бъде точен.

И аз зная наистина, че полето на съзнанието е съвсем мъничко. То може да приеме наведнъж само една проблема. Ако се биете с юмруци и ако сте зает със стратегията на борбата, не усещате болка от юмручните удари. При една злополука с хидроплан, когато мислех, че ще се удавя, водата, която беше ледена, ми се стори хладка. Или, по-точно, съзнанието ми не бе се занимавало с температурата на водата. То беше погълнато от други грижи. Температурата на водата не остави никаква следа в моя спомен. Така също съзнанието на Сагон бе

погълнато от техниката на спускането. За Сагон вселената се ограничаваше в ръчката на капака за спускане, който бе с жлеб, в някаква дръжка на парашута, която трябваше да се постави на мястото ѝ, и в техниката при спускането на екипажа му. „Скочихте ли?“ Никакъв отговор. „Никой ли няма на борда?“ Никакъв отговор.

— Помислих, че съм сам. Помислих, че мога да скоча... (Лицето и ръцете му бяха вече обгорени.) Дигнах се, минах през кабината и отначало се задържах върху крилото. Щом стигнах там, наведох се напред: не видях там наблюдателя...

Наблюдателят, убит на място от стрелбата на изстребителите, лежеше в дъното на кабината.

— Тогава се отдръпнах назад и не видях картечника... И картечникът, също тъй, се бе строполил.

— Помислих, че съм сам... Той размисли:

— Ако бях знаел... бих могъл да се кача отново на борда... Не пламтеше толкова силно... Дълго стоях така върху крилото... Преди да изляза от кабината, бях нагласил самолета изправен. Полетът бе правилен, въздушната струя поносима и аз се чувствавах добре. О, да, аз стоях дълго върху крилото... Не знаех какво да правя...

Не че на Сагон му се поставяха неразрешими въпроси, той смяташе, че е сам на борда, самолетът пламтеше и изстребителите минаваха отново и го обстрелваха. Сагон ни заявяваше, че не е изпитвал никакво желание. Не усещал нищо. Разполагал с всичкото си време. Някакво безкрайно свободно време, в което бил потънал. И във всяка подробност аз отново си спомнях това необикновено чувство, което съпровожда понякога неминуемостта на смъртта: неочаквано свободно време... Колко хубаво опровергава действителността евтината картинка на задъхано бързане! Сагон бе застанал там, върху крилото на своя самолет, като отхвърлен извън времето!

— Сетне скочих — каза той, — лошо скочих. Видях, че се въртя. Страхувах се, че ако разтворя парашута много рано, ще се оплета в него. Чаках да се оправя. О, чаках дълго време...

Така Сагон помни, че от началото до края на приключението си е чакал. Чакал да пламне по-силно. Сетне чакал върху крилото, не се знае какво. И в свободен скок, вертикално към земята, пак чакал.

И става дума за Сагон, и дори става дума за един елементарен Сагон, по-обикновен, отколкото по-рано, за един малко колеблив

Сагон, който тъпче с отегчение над една пропаст.

Х

От два часа вече ние сме под външно налягане, намалено до една трета от нормалното налягане. Екипажът бавно се изтощава. Едва можем да си говорим. Опитах пак един — два пъти предпазливо да раздвижа крачното кормило. Но не продължих. Всеки път бивах изпълнен със същото чувство на сладостно изтощаване.

Поради завоите, необходими за снимките, Дютертр ме предупреждава много по-отрано. Аз се оправям, колкото мога, с кормилото, което работи само отчасти. Навеждам самолета и дърпам командния лост към себе си. Успявам да направя двайсетина завоя за Дютертр.

— Каква е височината?

— Десет хиляди и двеста...

Мисля пак за Сагон... Човекът винаги си остава човек. Ние сме хора. И вътре в себе си никога не съм срещал друго, освен себе си. Сагон знаеше само Сагон. Оня, който умира, умира такъв, какъвто е бил. Когато умира обикновен миньор, умира обикновен миньор. Отде вземат това свирепо безумие, което писателите измислят, за да ни смаят?

В Испания видях как един човек излезе, след като няколко дни бяха работили, за да го изровят от зимника на една къща, разрушена от торпила. Множеството обграждаше с мълчание и, струва ми се, с известно стеснение тоя, който се връщаше почти от оня свят, целият в парчета варосана зидария, полузатъпен от задушаване и глад, подобен на някакво издъхнало чудовище. Когато някои се осмелиха да го разпитват той ги изгледа замаян, стеснението на множеството се превърна в мъчителна неловкост.

Опитвах се да му задават несръчни въпроси, които да им разкрият неговите преживявания, тъй като никой не можеше да извърши истински разпит. Казаха му: „Какво усещахте?... Какво мислехте?... Какво правехте?..." Хвърляха така наслуки мостчета над

една пропаст, както биха използвали първия общоприет начин да се разберат с някой глухоням слепец, на когото искат да помогнат.

Но когато човекът можа да ни отговори, той отговори:

— О, да, чувах дълго време как пращи... Или пък:

— Много се безпокоях. Дълго беше... О, много дълго беше...

Или пък:

— Болеше ме кръстът, много ме болеше...

И тоя добряк ни говореше само за добряка. Той ни говори най-вече за часовника си, който бил загубил...

— Търсих го... аз си го ценях много... но в тъмното...

И наистина животът бе създал у него... чувство за времето, което тече, или за обичта към нещата, с които си свикнал. И той си служеше с тоя човек, който бе той самият, за да почувствува отново своята вселена, па била тя и вселената на едно срутване през нощта. И на основния въпрос, който никой не можа да му постави, но който направляваше всички опити: „Кой бяхте вие? Какъв нов човек се появи във вас?“ Той би могъл да отговори само: „Аз самият...“

Никое обстоятелство не събужда у нас някой чужд човек, за когото нищо не сме подозирали. Да живееш, значи да се раждаш бавно. Щеше да бъде прекалено лесно да получаваме предварително приготвени души!

Някое внезапно просветление изглежда понякога, че може да отклони в друг път една участ. Но просветлението е само внезапно прозрение на духа, за един бавно приготвян път.

Аз научих граматиката бавно. Упражнявах ме по синтаксис. Пробудиха чувствата ми. И ето че изведнъж сърцето ми се вълнува от някоя поема.

Вярно е, че в тоя миг не чувствавам никаква обич, но ако тая вечер нещо ми се разкри, то е, защото съм донесъл с усилия моите камъни за една невидима постройка. Аз приготвям един празник. Няма да имам право да говоря за внезапно появяване вътре в мен на някой друг, освен мене, защото тоя друг, освен мене, го изграждам аз.

От моето преживяване — войната, не очаквам нищо друго, освен това бавно приготвяне. То ще се отплати по-късно, както граматиката...

Целият живот се похабява в нас поради това бавно изтощаване. Ние остаряваме. Възложеното поръчение също остарява. Как се плаща

летенето на голяма височина? Един час, преживян на височина десет хиляди метра, не е ли равнозначен на седмица, на три седмици, на месец живот на органите, на работата на сърцето, на дробовете, на артериите? Но все ми е едно. От моите падания в полунесвяст придобих столетия: аз съм потънал в спокойствието на старците. Вълненията около обличането ми се струват безкрайно далечни, изгубени в миналото. Арас — безкрайно далеч в бъдещето.

Преживяване от войната? Къде е това преживяване от войната?

Преди десет минути аз щях да изчезна и нямах какво да разкажа, освен прелитането на мънички оси, зърнати през три секунди. Истинското преживяване би траяло една десета от секундата. А от нас никой не се връща никой никога не се връща, за да го разкаже.

— Натиснете малко вляво, господин капитан.

Дютертр е забравил, че крачното кормило е замръзнало! А аз мисля за една рисунка, която ме смая, когато бях дете. Там, върху фона на северна зора, се виждаше необикновено гробище на загубени кораби, обречени на неподвижност сред полярните морета. В пепелявия зрак на някаква безкрайна вечер те разтваряха кристализирани прегръдки. Сред мъртвешката атмосфера още издигаха платната си, които пазеха следи от вятъра, както леглото пази следа от нежно рамо. Но чувствуваше се, че са твърди и че пукат.

Тук всичко е заледено. Всички уреди са заледени. И когато попитах картечника:

— Как са картечниците ви?... Той отговори:

— Никак ги няма вече.

— Е, добре.

Плюя ледени игли в тръбата за издишване на маската. От време на време трябва да смачквам през тънкия каучук скрежната тапа, която ме задушавя. Когато натискам, усещам я, че скрипти в дланта ми.

— Картечник, кислородът тече ли?

— Тече...

— Какво е налягането в бутилките?

— Хм... седемдесет.

— Е, добре.

За нас времето замръзна. Ние сме трима старци с бели бразди. Нищо не е подвижно. Нищо не е неотложно. Нищо не е жестоко.

Преживяване от войната? Един ден майор Алиас сметна, че трябва да ми каже:

— Помъчете се да бъдете внимателен! Внимателен към какво, майор Алиас? Изтребителите те връхлитат като мълния. Ятото изтребители, което е хиляда и петстотин метра над тебе, след като те е открило под себе си, през всичкото време не бърза. То лъкатуши, ориентира се, нарежда се. А ти, ти още нищо не знаеш. Ти си мишката, затворена в хвърлената от хищника сянка. Мишката си въобразява, че живее. Тя още лудува сред житата. Но вече е пленница в ретината на ястреба, по-здраво залепена в тая ретина, отколкото с лепило, защото ястребът няма да я изпусне.

И ти също тъй продължаваш да пилотираш, да мечтаеш, да наблюдаваш земята, а вече си осъден от незабележимия черен знак, появил се в една човешка ретина.

Деветте самолета от ятото изтребители ще се спуснат отвесно, когато им е угодно. Те разполагат с времето си. При скорост деветстотин километра в час те ще нанесат удивителния удар с копие, който никога не изпуска плячката си. Една ескадра бомбардировачи със своите оръжия за стрелба е могъща сила и има възможности за защита, но екипажът на разузнавателен самолет, сам в небето, никога няма успех срещу седемдесет и две картечници, които всъщност той няма и да види, ако не е лъчистият сноп на техните курсуми.

В същия миг, когато ти разбереш, че има въздушен бой, изтребителят, след като изведнъж е изпуснал като кобрата своята отрова, вече нечувстващ и недосегаем, се издига над тебе. Кобрите също тъй се клатят, пускат мълнията си и почват отново да се клатят.

Така когато ятото изтребители изчезне, още нищо не е променено. Дори лицата не са се променили. Те се променят, когато небето вече е празно и мирът се е възцарил. Изтребителят е само безпристрастен свидетел сега, когато от шийната артерия на наблюдателя бликва първата струя кръв, когато през покривката на десния мотор се промъква още колеблив, като от някое огнище на ковачница, първият пламък. Тъй се свива кобрата, когато отровата прониква в сърцето и когато първият мускул на лицето се сгърчва. Ятото изтребители не убива. То сее смърт. Смъртта пониква, когато то е отминало.

Внимателен към какво, майор Алиас? Когато пресрещнахме изтребителите, аз нямах какво да решавам. Аз можех и съвсем да не зная, че съм ги срещнал. Ако бяха над мене, никога нямаше да зная, че съм ги срещнал!

Внимателен към какво? Небето е празно.

Земята е празна.

Когато наблюдаваш от разстояние десет километра, няма човек. При такъв мащаб човешките прояви не се виждат. Нашите фотоапарати с далечен фокус ни служат тук вместо микроскоп. Трябва да имаш микроскоп, за да доловиш не човека — той още е неуловим от тоя уред, — но белезите на неговото присъствие: пътища, канали, обози, плоскодънни кораби. Човекът е осеял с тях една тънка плочица под микроскопа. Аз съм безстрастен учен и тяхната война е за мене само лабораторно проучване.

— Стрелят ли, Дютертр?

— Мисля, че стрелят.

Дютертр не знае нищо. Гърмежите идат много отдалеч, а димните петна се сливат със земята. Те не могат да се надяват, че ще ни свалят при такава неточна стрелба. Ние сме на десет хиляди метра, практически — неуязвими. Те стрелят, за да ни закарат на определено място и да насочат може би изтребителите срещу нас. Пропаднало преследване в това небе като невидим прах.

Ония от земята ни съзират поради седефенобелия шарф, който летящият на голяма височина самолет влече след себе си като сватбено було. Разтърсването от полета на метеора кристализира водната пара в атмосферата. И ние развиваме след нас едно пересто облаче от ледени игли. Ако външните условия благоприятствуват за образуване на облаци, тая бразда бавно ще наедрее и вечерта ще стане облак над полето.

Изтребителите се насочват към нас от бордовото радио, от избухванията на стрелбата и от показания блясък на нашия бял шарф. Но ние сме потънали в една празнота, каквато съществува между звездите.

Носим се, аз зная това добре, със скорост петстотин и трийсет километра в час... И въпреки това всичко е станало неподвижно. Бързината личи в места за надбягване. А тук всичко потъва в пространството. Също тъй земята, въпреки своята скорост от

четиридесет и два километра в час, бавно обикаля слънцето. Затова ѝ трябва една година. И ние може би ще бъдем настигнати бавно, при действието на гравитацията. А това, че въздушната война изпълвала пространството със своята гъстота? Прашинки в катедрала! Самите ние — прашинки, привличаме може би няколко десетки или стотици прашинки. И всичката тая пепел като от изтърсван килим възлиза бавно в слънчевия блясък.

Внимателен към какво, майор Алиас? Погледна ли отвесно, не виждам нищо, освен дребните украшения на друга епоха, съзрени през един чист, нетрепчащ кристал. Навеждам се над витрини на музей. Но и те вече не се виждат, защото са срещу светлината. Далеч пред нас това навярно е Дюнкерк и морето. А косо не съзирам почти нищо. Сега слънцето е много ниско и аз летя над някаква голяма лъскава плоча.

— Виждате ли нещо, Дютертр, през тая мръсотия?

— Отвесно, да, господин капитан...

— Хей, картечник, какво ново откъм изтребителите?

— Нищо ново...

В действителност аз съвсем не зная дали ни преследват, или не, и ако от земята ни виждат, или не, не знам дали не влачим след себе си цяла колекция есенни паяжинки, подобни на нашата.

Думата „паяжина“ ме кара да се замечтая. Хрумва ми един образ, който смятам, първо, че е пленителен: „... недостъпни като някоя прекалено хубава жена, ние вървим след съдбата си, влачейки бавно роклята си с шлейф от ледени звезди...“

— Натиснете малко вляво!

А, ето, това е действителността. Но аз се връщам пак към моята жалка поезия:

„... тоя завой ще предизвика завой на цяло небе влюбени...“

Малко вляво... малко вляво... Би трябвало да мога!

Прекалено хубавата жена не сполучва да направи завой.

— Ако пеете... ще припаднете... господин капитан.

Аз, значи, съм пеел?

Впрочем Дютертр ми пресича всяко желание за лека музика.

— Аз почти привърших снимките. Ще можете скоро да слезете по посока към Арас.

Ще мога... ще мога... разбира се! Трябва да се използват сгодните случаи.

Я гледай! И ръчките за газа замръзнали...

И аз си казвам: „Тая седмица от три самолета, изпратени със специални поръчения, се върна един. Опасността през войната, значи, е с гъстота от висок градус. И все пак, ако ние бъдем от ония, които се връщат, не бихме имали какво да разказваме. Някога аз имах необикновени преживявания: създаване на линии за въздушна поща, размирици в Сахара, Южна Америка... но войната не е истинско преживяване, тя е само заместител на необикновено преживяване. Необикновеното преживяване лежи в богатството на връзките, които създава, в проблемите, които поставя, в творенията, които предизвиква. Не е достатъчно да туриш като залог живота или смъртта в игра на ези-тура, за да я превърнеш в необикновено преживяване. Войната не е необикновено преживяване. Войната е болест. Като тифуса.“

Може би по-късно ще разбера, че единственото мое необикновено преживяване във войната бе в стаята ми в Орконт.

XI

Групата, в която се числя, бе настанена временно през лютата зима на 1939 година в Орконт, село в околностите на Сен-Дизие, и аз живеях в един чифлик, иззидан от кирпич. Нощем температурата там спадаше толкова, че превръщаше в лед водата в селската кана и преди да се облека, първата ми работа беше, разбира се, да запаля огън в камината. Но за това трябваше да се измъкна от леглото, дето ми беше топло и дето с наслада се свивах на топка.

Струваше ми се, че няма нищо по-чудесно от това просто манастирско легло в тая празна и ледена стая. След тежките дни аз вкусвах в нея блаженството на почивката. Вкусвах също тъй и сигурността. Там нищо не ме заплашваше. Денем тялото ми бе изложено на суровите условия от голямата височина и на пронизващите куршуми. Денем тялото ми можеше да се превърне в гнездо на страдания и да бъде несправедливо разкъсано. Денем моето тяло не ми принадлежеше. Не ми принадлежеше вече. Можеха да му отнемат крайниците, можеха да му източат кръвта. Защото това е още един факт от войната — човешкото тяло е цял склад за неща от второстепенно значение, които не са вече ваше притежание. Съдия — изпълнителят иде и иска очите. И вие му отстъпвате вашата дарба да виждате. Съдия — изпълнителят иде и иска вашите крака. И вие му отстъпвате вашата дарба да ходите. Съдия — изпълнителят иде със своята запалена главня и иска цялата плът на вашето лице. И отстъпвайки му като откуп дарбата си да се усмихвате и да показвате вашите приятелски чувства на хората, вие ставате вече цяло чудовище. И това тяло, което през същия този ден можеше да се прояви като неприятел и да ми причини болка, това тяло, което можеше да се превърне във фабрика за жалби, сега бе още мой приятел, послушно и близко като брат, хубаво търкулнато като топка върху покривките в своя полусън, поверявайки на моето съзнание само насладата си, че живее, само своето блажено мъркане. Но трябваше без друго да го измъкна от леглото и да го измия с ледена вода, да го обръсна, да го

облека, за да го представя натъкмено прилично на взривовете от железни късове. И това измъкване от леглото приличаше на изтръгване от майчините обятия, от майчината гръд, от всичко, което през детинството обича, гали и закриля детското тяло.

Тогава, след като преценявах решението си и го оставях да узрее, отлагайки, докато бе възможно, изпълнението му, скачах със стиснати зъби из един път чак до камината, дето струпвах цяла купчина дърва, които поръсвах с бензин. Сетне, щом те пламваха и след като успях отново да мина през стаята си, пъхвах се в леглото, дето намирах пак милата топлина, и скрит под покривките и пухената завивка чак до лявото око, наблюдавах оттам камината. Отначало огънят почти не поемаше, но после блясваха къси светлини, които озаряваха тавана. После почваше да се настанява вътре в камината като празник, който се подготвя. Почваше да пращи, да пърпори, да пее. Беше тъй весело, както е при гощавка на селска сватба, когато множеството почва да пие, да се сгорещява, да се мушка с лакти.

Или пък ми се струваше, че моят благодушен огън ме пази като овчарско куче, живо, вярно и усърдно, което върши добре работата си. Гледайки го, аз изпитвах тайна радост. И когато празненството биваше в разгара си с танца на сенки по тавана и с тая топла златиста музика, а в ъглите се издигаха вече цели сгради от жарава, когато стаята ми се изпълнеше с вълшебния мирис на дим и смола, с един скок аз напусках единия приятел, за да отида при другия, изтичвах от моето легло до моя огън, отивах при по-щедрия и не знаех дали си печах там корема, или си стоплях сърцето. Между двете изкушения аз подло отстъпвах пред по-силното, пред по-блестящото, пред онова, което с фанфарите и светкавиците си вършеше по-добре своята реклама.

Така, на три пъти, най-напред — за да запали огъня си, сетне — отново да си легна и след това — да се върна, за да прибера жетвата на пламъците, на три пъти, със затракали зъби, преминавах пустинните и ледени степи на моята стая и изпитвах нещичко от полярните експедиции. Аз бях вървял през пустинята и бях възнаграден за това с тоя буен огън, който играеше пред мене, за мене, своя танц на овчарско куче.

Това, което разправих, изглежда, че не е нищо. Но то беше едно голямо, необикновено преживяване. Моята стая ми показваше с пълна прозрачност онова, което никога не бих открил в нея, ако някой ден

бих посетил като турист тоя чифлик. Тя би ми открила тогава само своята банална празнота, обзаведена с легло, кана за вода и лоша камина. Няколко минути бих се прозявал там. Как бих могъл да отлича една от друга нейните три области, нейните три цивилизации — на съня, на огъня и на пустинята? Как бих могъл да предугадя необикновеното преживяване на тялото, което най-напред е тяло на дете, прилепено до майчината гръд, и прието, и закриляно, сетне — тяло на войник, изградено, за да страда, след това — тяло на мъж, обогатен с радост от цивилизацията на огъня, който е крайната точка на племето. Огънят въздава почит на домакина и на неговите другари. Ако те посетят приятеля си, вземат участие в неговото пиршество, приближават стола си до неговия и говорейки му по злободневни въпроси, за тревогите и тежките работи, казват, като си търкат ръцете и пълнят лулата си: „Все пак, приятно нещо е огънят!“

Но няма вече огън, за да мога да вярвам в нежността. Няма вече ледена стая, за да мога да вярвам в необикновеното преживяване. Аз се пробуждам от съня. Има само абсолютна пустота. Има само извънмерно остаряване. Има само един глас, гласа на Дютертр — упорит в своето непостижимо желание:

— Натиснете малко вляво, господин капитан...

XII

Аз върша занаята си както трябва. Но все пак съм екипаж на поражение. Аз съм потънал в поражението. Поражението се просмуква отвсякъде и един от белезите за това е дори в ръката ми.

Ръчките за газа са заледени. Аз съм осъден да давам пълен ход на мотора. И ето че двете парчета желязо ми поставят неразрешими задачи.

На самолета, пилотиран от мене, увеличаването на завъртането на витлата е ограничено до твърде ниска степен. Не бих могъл да твърдя, че ако пикирам при пълен ход на мотора, мога да избягна скорост от осемстотин километра в час и пресилване на моторите. Но пресилването на един мотор носи риска на повреждането му.

В краен случай бих могъл да прекъсна контактите. Но тогава бих си докарал окончателно спиране. Това спиране би предизвикало пропадане на възложеното ми поръчение и възможно загубване на самолета. Всяка почва не е благоприятна за приземяване на самолет, който би се допрял до земята при скорост сто и осемдесет километра в час.

Та най-важното е да развъртя ръчките. След първото усилие успявам да развъртя лявата. Но дясната продължава да упорствува.

Бих могъл сега да се спусна при поносима скорост на полета, ако бих ограничил поне този мотор, на който мога вече да въздействувам — левия мотор. Но ако огранича левия мотор, ще трябва да уравнивам страничното теглене на десния мотор, което очевидно ще се стреми да завърти самолета наляво. Ще трябва да се съпротивявам на това завъртане. Но крачното кормило, от което зависи да сторя това, е изцяло заледено.

Не ми е позволено, значи, да уравнивам каквото и да е. Ако огранича левия мотор, спускам се надолу като свредел. Затова нямам никакъв друг изход, освен риска да надмина през време на слизането теоретичната граница за повреждане на мотора. Три хиляди и петстотин оборота: опасност от повреда.

Всичко това е безсмислено. Нищо не е в изправност. Нашият свят е направен от механизми, които не прилягат точно едни на други. Не е въпрос за материалите, а за часовникаря. Липсва часовникарят.

След девет месеца война ние още не сме успели чрез индустриите, от които те зависят, да нагодим картечниците и командните лостове към климата на голямата височина. И не е нехайството на хората, на което се натъкваме. В по-голямата си част хората са почтени и съвестни. Почти винаги тяхното бездействие е последица, а не причина за безполезността им.

Безполезността тежи върху всички ни като съдбовност. Тя тежи върху пехотинците, въоръжени с щикове срещу танкове. Тежи върху екипажите на самолетите, които воюват един срещу десет. Тежи върху ония, чиято задача би трябвало да бъде — да променят картечниците и командните лостове.

Ние живеем в тъмния търбух на администрацията. Администрацията е машина. Колкото по-усъвършенствувана е една администрация, толкова повече тя изключва всеки произвол от човека. В една съвършена администрация, дето човекът има роля само на зъбчато колело, непочтеността и несправедливостта нямат никаква възможност да върлуват.

Но тъй като машината е построена, за да управлява една поредица от движения, предвидени веднъж завинаги, и администрацията не създава нищо. Тя управлява. Тя прилага това наказание за това провинение, онова разрешение на оная проблема. Администрацията не е създадена, за да разрешава нови проблеми. Ако в една преса сложите късове дърво, няма да излезе никаква мебел. За да може машината да се нагоди, би трябвало някой човек да има правото да я разтърси. Но в една администрация, създадена да възпрепятства неудобствата от човешкия произвол, зъбчатите колела отричат намесата на човека. Те отричат часовникаря.

Аз съм в групата 2/33 от ноември. Още щом пристигнах, другарите ме предупредиха:

— Ще се разхождаш над Германия без картечници и командни лостове.

Сетне добавяха, за да ме утешат:

— Не се тревожи. Нищо не губиш. Изтребителите те свалят, преди да си ги съзрял.

През май, шест месеца по-късно, картечниците и командните лостове още замръзват.

Мисля за една формула, стара като моята страна: „Във Франция, когато всичко изглежда загубено, чудо спасява Франция.“ Аз разбрах защо. Случва се понякога, че след като едно бедствие е повредило хубавата административна машина и се докаже, че тя е непоправима, заместват я поради липса на нещо по-добро с обикновени хора. И хората спасяват всичко.

Когато някоя торпила превърне в пепел министерството на въздухоплаването, ще повикат незабавно кой да е ефрейтор и ще му кажат:

— Натоварен сте да размразите командните лостове. Имате всички права. Оправяйте се, както можете. Но ако след петнадесет дни те все още замръзват, ще отидете в каторгата.

Тогава командните лостове може би ще се размразят.

Имам стотина доказателства за това недъг. Реквизиционните комисии в един от северните департаменти например бяха реквизирали бременни телици и по този начин превърнаха кланиците в гробища на зародиши. Никое зъбчато колело в машината, никой полковник от реквизиционната служба нямаше качеството да действа по друг начин, а само като колело от машина. Те всички се подчиняваха на други зъбчати колела, както в някой часовник. Всякакъв бунт беше безполезен. Ето защо тая машина, почне ли да се разваля, с удоволствие убива бременните телици. Това може би беше най-малкото зло. Тя би могла да се развали по-лошо и да почне да убива полковниците.

Чувствувам се обезсърчен до мозъка на костите от това всеобщо разнебитване. Но тъй като ми се струва безполезно да оставя единия ми мотор да се пръсне скоро, опитвам нов натиск върху лявата ръчка. Поради отвращението, което изпитвам, прекалявам с натискането. Сетне я оставям. Това усилие ми струваше нов бодеж в сърцето. Очевидно човек не е създаден така, че да прави физически упражнения на височина десет хиляди метра. Тоя бодеж е една приглушена болестка, нещо като местно съзнание, събудено чудновато в мрака на човешките органи.

Ако поискат, моторите ще се пръснат. Аз не ща да зная. Мъча се да дишам. Струва ми се, че ако оставя да се разсейвам, не ще мога вече

да дишам. Спомням си някогашните духала за разпалване на огъня. Сега разпалвам моя огън. Много бих искал да го накарам да „поеме“. Повредил ли съм нещо непоправимо? На височина десет хиляди метра едно по-грубо физическо усилие може да докара разкъсване на сърдечните мускули. Сърцето е много крехко нещо. То трябва дълго да служи. Глупаво е да го изложиш на опасност за толкова груба работа. Все същото е да гориш диаманти, за да опечеш една ябълка.

XIII

Сякаш палеха всички села в Северна Франция, без да могат да забавят чрез разрушението им дори за половин ден напредването на германците. И все пак аз виждах тия многобройни села, тия стари църкви, тия стари къщи с техния товар от спомени и техните хубави паркетни от лакирано орехово дърво и хубавото бельо в техните скринове, и дантелите по прозорците им, които бяха служили досега, без да се повредят, аз ги виждах как горят от Дюнкерк до Елзас.

Когато гледаш от десет хиляди метра височина, „горят“ не е истинската дума, защото над селата, както и над горите, има само неподвижен дим, нещо като белезникаво желе. Огънят е сега само скрито поглъщане. В мащаб от десет хиляди метра височина времето като че е забавено, защото няма вече движение. Няма вече пламъци, които пращат, греди, които се пръскат, и вихрушки от черен дим. Няма нищо друго, освен това сивкаво мляко, смразено като кехлибар.

Дали ще се излекува тая гора? Дали ще се излекува това село? Гледан оттам, дето съм аз, огънят разяжда бавно като болест.

И тук има много неща да се кажат: „Ние не ще пестим селата.“ Чува се тия думи. И те са необходими. През време на война едно село не е възел на традиции. В ръцете на неприятеля то е само гнездо на плъхове. Всичко променя смисъла си. Така ония тристагодишни дървета приютяваха вашата стара семейна къща. Но те пречат на полето за обстрел на един двайсет и две годишен поручик. И той изпраща петнайсетина души да унищожат у вас това творение на времето. За една акция от десет минути той унищожават триста години на търпение и слънце, триста години на свещена почит към къщата и на обречения в сенките на парка. Вие му казвате:

— Но моите дървета!

Той не ви чува. Води война. Той има право.

Но ето че се горят селата, за да се играе на война, също тъй, както се изсичат парковете и се жертвуват екипажите на самолетите,

също тъй, както се изпраща пехотата срещу танкове. И цари неописуема потиснатост. Защото всичко, което се върши, е безполезно.

Неприятелят е разбрал един очевиден факт и го използва. В безпределността на земята хората заемат малко място. Биха били потребни сто милиона войници, за да се издигне една непрекъсната стена. Значи, между войските има дупки. Тия дупки на теория се обезвредяват чрез подвижността на войските, но от гледище на блиндираните коли една слабо моторизирана армия на противника е като неподвижна. И дупките са всъщност истински отвори. Оттук произлиза това просто правило на тактиката: „Блиндирана дивизия трябва да действа като водата. Тя трябва да натиска леко стената на противника и да напредва там само на места, дето не среща никаква съпротива.“ Танковете също натискат стената. Винаги има дупки. И те винаги минават.

Но тия бързи нападения на танковете, които кръстосват свободно поради липса на наши танкове, които да им се противопоставят, влекат непоправими последици, макар че извършват само такива разрушения, които изглеждат повърхностни (като пленяване на местни щабове, скъсване на телефонни линии, опожаряване на села). Те играят роля на реактиви, които биха унищожили не организма, а нервите и нервните възли. По територията, която те светкавично са помели, всяка армия, дори и да изглежда почти непокътната, е загубила качеството си на армия. Тя се е превърнала в независими частици. Там, дето съществуваше един организъм, има вече само куп органи, връзките, между които са прекъснати. След това между тия съсирени частици, колкото и войнствени да бъдат войниците, противникът напредва, както си ще. Армията престава да бъде действаща сила, щом е станала само сбор от войници.

Не се произвежда необходим материал за петнадесет дни. Нито дори... От надбягването във въоръжаването ние можехме само да загубим. Ние се изправихме четиридесет милиона земеделци срещу осемдесет милиона индустриалци!

Ние противопоставяме на неприятеля един човек срещу трима. Един самолет срещу десет или двадесет и след Дюнкерк — един танк срещу сто. Ние нямаме свободно време да размисляме за миналото. Ние присъствуваме в настоящето. Настоящото е такова. Никоя жертва никога и никъде не е в състояние да забави германското напредване.

Затова от върховете до основата на гражданските и военни йерархии, от олово леяря до министъра, от войника до генерала цари нещо като нечиста съвест, която не може, нито смее да се изрази. Жертвата губи всичкото си величие, щом е само пародия или самоубийство. Хубаво е да се пожертвуваш: неколцина умират, за да бъдат спасени другите. При пожар трябва да се жертвува нещо. Бориш се до смърт в укрепен лагер, за да дадеш достатъчно време на спасителите. Но каквото и да се прави, огънят обхваща всичко. И няма никакъв лагер, дето да се укрепиш. И няма никаква надежда, че ще дойдат спасители. И изглежда, че се предизвиква убийството на ония, за които се води битката, за които се заявява, че се води, защото самолетът, който разрушава градовете зад войските, е променил войната.

По-късно аз ще чувам чужденци да укоряват Франция за няколкото моста, които не е дигнала във въздуха, за няколкото села, които не е изгорила, за хората, които са останали живи. А обратното, тъкмо обратното ме поразява толкова силно. То е нашата безпределна добра воля да си запушваме очите и ушите. То е нашата безнадеждна борба срещу очевидното. Макар че всичко е безполезно, ние все пак дигаме във въздуха мостовете, за да играем играта. Ние изгаряме истински села, за да играем играта. И нашите хора умират, за да играем играта.

Разбира се, все нещо от всичко това се забравя. Забравят се мостове, забравят се села, оставят се хора да живеят. Но драмата в това поражение е, че се отнема всякакво значение на действията. Всеки, който хвърля във въздуха някой мост, не може да направи това без отвращение. Тоя войник не забавя неприятеля; той произвежда развалини от един мост. Той руши страната си, за да направи една хубава карикатура на войната!

За да проявяваш усърдие, трябва да виждаш резултата от действията си. Хубаво е да се опожаряват зрелите жита, които ще погребат неприятеля под пепелта си. Но уповавайки се на своите сто и шейсет дивизии, неприятелят не ще да знае за нашите пожари и за нашите мъртъвци. Трябва значението, което има опожаряването на едно село, да бъде равно по значение на селото. Но ролята на едно опожарено село е само карикатура на роля.

Трябва значението на смъртта да тежи колкото смъртта. Как се бият хората — добре или зле? Тъкмо тоя въпрос няма никакъв смисъл! Знае се, че теоретично защитата на някое селище ще трае три часа! Въпреки това хората имат заповед да се държат в него. Без средства да се противопоставят, те самите пожелават неприятелят да разруши селището, та да бъдат спазени правилата в играта на война. Както казва любезният противник в игра на шах: „Ти забрави да вземеш тая пионка...“

Затуй ще предизвикат неприятеля:

— Ние сме защитници на това село. Вие сте нападатели. Хайде, карайте!

Съгласни са. Една въздушна ескадрила премазва като с пета селото.

— Добре изиграно!

Има действително бездейни хора, но бездействието е проста форма на безнадеждността. Има действително хора, които бягат. Майор Алиас лично два — три пъти бе заплашвал с револвера си срещнати по пътищата мрачни отломки от войската, които отговаряха уклончиво на неговите въпроси. Тъй ти се иска да хванеш отговорния за бедствието и като го премахнеш, да спасиш всичко! Бегълците са отговорни за бягството, защото, ако нямаше хора да бягат, нямаше да има никакво бягство. И затова, като насочваш срещу тях револвера си, всичко ще тръгне добре... Но то е все същото да погребеш болните, за да премахнеш болестта. В края на краищата майор Алиас прибираще револвера в джоба си, револвера, който изведнъж му се бе сторил нещо прекалено наперено — като сабя от някоя комична опера. Алиас усещаше добре, че тия навъсени войници бяха последствие от бедствието, а не негова причина.

Алиас знае добре, че тия хора са същите, точно същите като ония, които другаде днес са готови да мрат. От петнайсет дни сто и петдесет хиляди бяха готови да мрат. Но има умиващи хора, които искат да им се даде един хубав предлог за това.

А мъчно е да се определи тоя предлог.

Бегачът ще се надбягва на смърт и на живот със състезателите от своята класа. Но той вижда още от тръгването, че влачи на крака си желязна каторжническа гира. А другите състезатели са леки като перца. Тогава борбата не означава вече нищо. И човекът се отказва:

— Така не върви...

— Защо не! Защо не!...

Какво може да бъде измислено, за да се убеди човек въпреки всичко, да се заложи цял в едно състезание, което не е вече състезание?

Алиас знае много добре какво мислят войниците. Те също мислят: „Така не върви...“

Алиас прибира револвера си и търси някакъв добър отговор.

Има само един добър отговор. Само един. Бих искал някой да намери друг, освен тоя:

— Вашата смърт не ще промени нищо. Поражението е пълно. Но прието е поражението да се установява чрез мъртвите. Това трябва да бъде траурът. Вие служите, за да играете тая роля.

— Слушам, господин майор.

Алиас не презира бегълците. Той много добре знае, че неговият хубав отговор винаги е бил достатъчен. Той самият приема смъртта. Всички негови екипажи приемат смъртта. И за нас също тъй стигаше тоя хубав, едва — едва прикрит отговор:

— Много е неприятно... Но генералният щаб държи на това. Много... държи... това е...

— Слушам, господин майор.

Мисля просто, че ония, които умират, служат като залог за другите.

XIV

Толкова съм остарял, че оставих всичко назад. Гледам голямото лъскаво табло в моята стъклена кабинка. Там долу са хората. Инфузории на стъкълце под микроскоп. Може ли човек да се интересува от семейните драми на инфузориите?

Ако не бе тая болетка в сърцето, като че все още жива, бих потънал в неясни мечтания като някой остарял тиран. Само преди десет минути измислих оная история за фигуранта. Фалшиво до повръщане. Когато съзрях изстребителите, помислих ли за нежни въздишки? Помислих за швабски оси. Да. Те бяха мънички, тия гадове!

Можях без погнуса да измисля тоя образ на рокля с шлейф. Не бях помислял за рокля с шлейф по простата причина, че никога не бях забелязвал браздата, която оставя собственият ми самолет. В тая кабинка, дето съм пъхнат като лула в калъф, невъзможно ми е да наблюдавам нищо зад себе си. Гледам с очите на моя картечник. Е, и! Ако ларингофоните не са повредени! И моят картечник никога не ми е казал: „Ето влюбените в нас кандидати, които вървят подир нашата рокля с шлейф...“

Тук няма вече нищо, освен скептицизъм и фокусничество. Наистина аз бих искал да вярвам, бих искал да се боря, бих искал да побежда. Но напразно се преструваме, че вярваме, че се борим и че побеждаваме, като опожаряваме собствените си села — много мъчно е да измъкнеш от всичко това някаква екзалтация.

Мъчно е да съществуваш. Човек е само възел от отношения, а ето че моите връзки не струват вече бог знае що.

Какво е повредено в мене? Каква е тайната на духовната размяна? От какво става така, че онова, което сега ми е отвлечено и далечно, при други обстоятелства може цял да ме разстрои? От какво става така, че една дума, един жест, подобно камъче, хвърлено във вода, образуват безбройни кръгове в една човешка съдба? От какво става така, че ако съм Пастър, дори играта на инфузориите може да ме развълнува до такава степен, че една стъклена плочка под

микроскопа да ми се стори много по-просторна област от девствена гора и да ми даде възможност да изпитам, наведен над нея, най-висшата форма на необикновено преживяване?

От какво става така, че оная черна точка там долу, която е къща на хора...

И ето че отново иде тоя спомен.

Когато бях малко момче... Връщам се много назад в детинството си. Детинството — тая обширна територия, отдето всеки от нас е излязъл! Отде произхождам аз? От моето детинство. Аз произхождам от моето детинство също така, както от някоя страна. Та, когато бях малко момче, случи ми се една вечер чудноватото преживяване.

Бях на пет или шест години. Беше осем часът. Осем часът, часът, когато децата трябва да спят. Особено зиме, защото е тъмно. Но мене ме бяха забравили.

Та, в партера на тая голяма извънградска къща, имаше едно преддверие, което ми се струваше безгранично и към което водеше топлата стая, дето ние, децата, вечеряхме. Аз винаги се страхувах от това преддверие, може би поради слабата лампа по средата, която едва — едва го осветяваше, не толкова лампа, колкото напомняне на лампа поради високата дървена облицовка, която пукаше в тишината, и поради студа. Защото от осветените и топли стаи се влизаше в преддверието като в пещера.

Но в оная вечер, виждайки, че са ме забравили, дяволът ме съблазни и като се дигнах на пръсти, за да стигна дръжката на вратата, бутнах я тихичко, излязох в преддверието и тръгнах да изследвам света контрабанда.

Ала пукането на дървената облицовка ми се стори като предупреждение за небесния гняв. В полумрака съзирах смътно големите стенни украси, които гледаха укорно. Като не се решавах да продължа, аз можах криво — ляво да се покатеря върху една подпорка на издадена дървена част и опрял гръб на стената, седях там с разтуптяно сърце, с увиснали нозе, както правят всички корабкрушенци върху скала сред морето, на която са се спасили.

Тъкмо тогава вратата на един от салоните се отвори и двама чичовци, от които изпитвах священ страх, затваряйки вратата зад глъчката и светлините вътре в салона, почнаха да се разхождат из преддверието.

Аз треперех да не ме съзрат. Единият от тях, Юбер, беше за мене възплъщение на строгостта. Пратеник на божественото правосъдие. Тоя човек, който ни веднъж не би досегнал с пръст някое дете, ми повтаряше, смръщил страховито вежди, при всеки случай на някое мое провинение: „Следния път, когато отида в Америка, ще донеса оттам една машина за шибане с камшик. В Америка са усъвършенствували всичко. Затуй тамошните деца са образец на послушание. А това е и голямо облекчение за родителите...“

И аз не обичах Америка.

Но без да ме виждат, те се разхождаха надлъж и нашир из цялото това мразовито и безкрайно преддверие. Аз ги следях с очи и уши, сдържайки дъха си и със зашеметена глава. „Сегашната епоха...“ — казваха те... И се отдалечаваха със своите тайни разговори само за възрастни хора, а аз си повтарях: „Сегашната епоха...“ Сетне пак се връщаха, подобно прилив, който отново дотъркаляше към мене своите неразгадани съкровища. „Това е безсмислено... — казваше единият на другия — положително безсмислено...“ Аз вземах изречението като някой необикновен предмет. И го повтарях бавно, за да опитам могъществото на тия думи върху моето съзнание на петгодишен човек: „Това е безсмислено, положително безсмислено...“

Та отливът отдалечаваше чичовците. Приливът ги докарваше. Това явление, което ми разтваряше не съвсем ясни перспективи към живота, се подновяваше о една закономерност, както е между звездите — като явление на гравитация. Аз бях закован на моята подпорка за вечни времена, таен слушател на тържествено съзаклятническо събрание, в което моите двама чичовци, които знаеха всичко, сътрудничеха в сътворението на света. Къщата можеше да се държи още хиляда години и двамата чичовци през хилядата години, разхождайки се из преддверието бавно, като махало на часовник, биха продължавали да й дават дъх на вечност.

Оная точка, която гледам сега, несъмнено е къща на хора, десет километра под мене. И нищо не стига до мене от нея. А може би това е голяма извънградска къща, дето се разхождат надлъж и нашир двама чичовци, и построяват бавно в едно детско съзнание нещо такова необикновено, каквото е безпределността на моретата.

От височината на моите десет хиляди метра аз откривам територия с размери на цяла област и все пак всичко се е стеснило до

задушаване. Тук аз разполагам с по-малко пространство, отколкото ако бях в това черно зърно.

Загубих чувството за простор. Сляп съм за простор. Но жадувам за простор. И струва ми се, че стигам тук до една обща мярка за всички възделения на всички хора.

Когато някой случай събуди любовта, всичко в човека се подрежда според тая любов и любовта му донася чувството за простор. Когато живях в Сахара и арабите, които изникваха нощем около нашите огньове, ни предизвестяваха с далечни закани, пустинята се стягаше и добиваше смисъл. Тия пратеници бяха установили нейния простор. Същото е с музиката, когато е хубава. Същото е с простия мирис на старите скринове, когато той събужда и свързва спомените. Вълнуващото — това е чувството за простор.

Но аз разбирам също тъй, че нищо от онова, което се отнася до човека, не подлежи нито на пресмятане, нито на измерване. Истинският простор не е за окото, той е отреден само за духа. Той струва толкова, колкото струва речта, защото речта е, която свързва нещата.

Струва ми се, че тепърва по-добре виждам какво е една цивилизация. Една цивилизация е наследство от вярвания, от обичаи и знания, придобити бавно в течение на вековете, които понякога мъчно могат да се оправдаят чрез логиката, но които сами се оправдават, както пътищата, щом водят нанякъде, защото те отварят на човека неговия вътрешен простор.

Една лошокачествена литература ни говореше някога за нуждата да избягваме от живота. Разбира се, човек избягва чрез пътуване, търсейки простора. Но не намира простора. Просторът се създава. И бягството никога никъде не е водило.

Когато на човек му е потребно — за да се чувства човек — да тича по надбягвания, да пее в хор или да води война, това са вече връзки, които той си налага, за да се свърже с другите и със света. Но колко бедни връзки са те! Ако една цивилизация е силна, тя преизпълва човека, дори той да е неподвижен.

В някое тихо градче, сред сивия зрак на някой дъждовен ден, съзирам недъгава жена, затворена в стаята и замислена зад прозореца. Коя е тя? Какво са направили с нея? Аз ще преценявам цивилизацията

на градчето по значителността на това същество. Колко струваме ние, щом станем неподвижни?

В монаха-доминиканец, който се моли, има значителна човешка същност. Той е повече от всякога човек, когато е прострян по очи и неподвижен. В Пастър, затаил дъх над микроскопа, има значителна човешка същност. Когато наблюдава чрез микроскопа, Пастър повече от всеки друг път е човек. Тъкмо тогава той успява. Тогава бърза. Тогава върви напред с крачки на гигант, макар че е неподвижен, и открива простора. Така и Сезан, неподвижен и ням срещу скицата си, има неоченима човешка същина. Когато мълчи, опитва и преценява, той е повече от всякога човек. Тогава картината му става за него... по-просторна от морето.

Простор, създаден от къщата на детинството ми, простор, създаден от стаята ми в Орконт, простор, създаден на Пастър от зрителното поле на неговия микроскоп, простор, разкрит от някоя поема — толкова крехки и чудесни богатства, които само една цивилизация може да разпределя, защото просторът е за духа, не за очите, и няма простор без реч.

Но как да оживя смисъла на моята реч в тоя час, когато всичко се смесва? Когато дървесата на парка са в едно и също време кораб за поколенията на един род и обикновена завеса, която пречи на артилериста. Когато пресата на бомбардировачите, която натиска тежко градовете, е накарала цял народ да се излива по пътищата като черен сок. Когато Франция показва отвратително безредие, подобно на разровен мравуняк. Когато се бориш не с осезаем противник, а със заледеното крачно кормило, със заклещените ръчки, с винтове, които не работят...

— Можете да се спускате!

Мога да се спусна. Ще се спусна. Ще слеза над Арас, летейки ниско. Имам зад себе си хиляда години цивилизация, които трябва да ми помогнат. Но те не ми помагат. Несъмнено сега не е часът за отплащане.

При скорост осемстотин километра в час и при три хиляди петстотин и трийсет оборота в минута губя височина.

Завивайки, напускам едно полярно, прекалено алено слънце. Напред, на пет — шест километра пред мене, съзирам една подводна ледена грамада от облаци с правоъгълна форма. Цяла една част от

Франция е погребана в тяхната сянка. Арас е в тяхната сянка. Въобразявам си, че всичко под моята ледена грамада е черникаво. Става дума за вътрешността на големия супник, дето къкри войната. Задръстени пътища, пожари, разхвърляни материали, разрушени села, бъркотия... безкрайна бъркотия. Всичко това мърда безсмислено под облака — като мокрици под камъка.

Това слизване прилича на сриване. Ще трябва да газим из тяхната кал. Връщаме се към някакво разкапано варварство. Там, долу, всичко се разлага! Ние приличаме на богати пътешественици, които, след като дълго време са живели в страни на корали и палми, връщат се, когато са се разорили, за да споделят в посредствеността на родното си място гозбите, готвени с лой, на някое скъперническо семейство, остротата на вътрешните ежби, съдиите — изпълнители, недобросъвестността при парични затруднения, измамните надежди, срамните пренасяния от една къща в друга, нахалното отношение на хотелиера, нищетата и вонещата смърт в болница. Но тук смъртта поне е чиста! Смърт от лед и огън. Слънце, небе, лед и огън. А там долу — ще те погълне глината!

XV

— Посока на юг, господин капитан! Ще бъде по-добре да се снижим във френска зона!

Като гледам тия черни пътища, които мога вече да наблюдавам, разбирам мира. През мира всичко е добре затворено в себе си. На село вечер селяните се връщат. Зърната се прибират в хамбарите. И в скриновете нареждат сгънатото бельо. В часовете на мир човек знае де ще намери всяко нещо. Знае де ще срещне всеки приятел. Знае де ще отиде да спи вечерта. Ах! Мирът умира, когато основата се разнища, когато нямаш вече място в света, когато не знаеш де ще намериш онова, което обичаш, когато съпругът, който отива в морето, не се е върнал.

Мирът е да проумееш един образ, който се показва през нещата, когато те са добили своя смисъл и своето място. Когато те са част от нещо по-голямо от тях, както разпръснатите земни минерали, щом те са всмукани от едно дърво.

Но ето че настъпва война.

И аз летя над пътища, почернели от непрекъснатата гъста течност, която не спира да тече. Казват, че евакуират населението. Това не е вярно вече. То само се евакуира. В това преселение има някаква зараза на безумие. Защото къде отиват тия скитници? Те тръгват да вървят на юг, като че там има жилища и храна, като че там има хора, които ще ги приемат нежно. Но на юг има само градове, които са препълнени до пръсване, дето хората нощуват в сайванти и дето храната се свършва. Дето и най-великодушните стават последователни поради безсмислието на това нашествие, което като река от кал, постепенно, бавно ги поглъща. Една само област от страната не може нито да приюти, нито да храни цяла Франция!

Къде отиват те? Не знаят! Те вървят към призрачни пристанища, защото, щом тоя керван стигне до някой оазис, той не е вече оазис. Всеки оазис се препълва и пръсва и сега той пък се излива в кервана. И ако керванът стигне до някое истинско село, което си дава вид, че е

още живо, той още от първата вечер изсмуква всичко, каквото има там. Той го изчиства така, както червеите изчистват една кост.

Неприятелят напредва по-бързо от преселението. На някои места блиндирани коли вървят успоредно с реката, която тогава се сгъстява и се връща назад. Някои германски дивизии газят из тая каша и на известни места се случва удивителен парадокс — ония, които другаде са убивали, тук дават вода на други.

През отстъплението ние квартирувахме последователно в десетина села. Нас ни заливаше тая бавна тълпа, която минаваше бавно през селата.

— Къде отивате?

— Не знаем.

Те никога нищо не знаеха. Никой нищо не знаеше. Те се евакуираха. Не разполагаха вече с никакви убежища. Нямаше вече никакви пътища, по които можеше да се върви. Въпреки всичко те се евакуираха. На север бяха дали силен ритник на мравуняка и мравките си отиваха. С голям труд. Без паника. Без надежда. Без отчаяние. Като по дълг.

— Кой ви даде заповед да се евакуирате?

Винаги биваше кметът, учителят или помощник-кметът. Една заран към три часа нареждането изведнъж разтърси селото:

— Евакуация.

Те я очакваха. От петнайсетина дни, откак виждаха да минават бежанците, те бяха престанали да вярват във вечността на своя дом. Ала човекът отдавна не бе вече чергар. Той си построяваше села, които траеха векове. Излъскваше мебелите, които служеха и на правнуците му. Семейната къща го приемаше още от раждането му и го пренасяше до смъртта му, а сетне, като добър кораб, който плува от един бряг до друг, поемаше по реда си и неговия син. Но сега — свърши животът в нея! Напускаха я, без дори да знаят защо!

XVI

Тежък е нашият опит от пътищата! Понякога имахме поръчение да хвърлим поглед през една само сутрин над Елзас, Белгия, Холандия, Северна Франция и над морето. Но повечето от нашите задачи са земни и най-често нашият кръгзор се стесняваше дотолкова, че се ограничаваше в задръстването на някой кръстопът! Така само преди три дни ние, Дютертр и аз, видяхме как се раздрусва селото, дето живеехме.

Навярно никога не ще се отърва от тоя настойчив спомен. Към шест часа сутринта, излизайки от къщи, Дютертр и аз се натъкнахме на неописуемо безредие. Всички гаражи, всички сайванти, всички хамбари бяха избълвали в тесните улици най-разнородни съоръжения — нови леки коли и стари автомобили, които от петдесет години са спели в праха, покрити с давност, двуколки за сено и товарни коли, автобуси и гальоти. Ако човек търсеше, би намерил в тоя панаир и едновременни пътнически коли! Изровени са всички таратайки. Къщите изпразват в тях своите богатства. Влекат ги безредно към колите в скъсани от претъпкване вързопи. И те не приличат вече на нищо.

Те създаваха образа на къщата. Те бяха предмети на религиозно семейно преклонение. Всеки от тях на своето място, станал необходим от навиците, разхубавяван от спомените, имаше своята цена в това, че помагаше за създаването на една съвсем интимна родина. Но помислиха, че те са скъпоценни сами по себе си и ги откъснаха от камината им, струпаха ги едни върху други и сега тук има само предмети за тържище, които показват своята извехтялост. Повдига ти се, когато виждаш благочестивите свети предмети, събрани накуп.

Нещо се разлагаше пред нас.

— Вие сте полудели! Какво става тук? Собственицата на кафенето, дето отиваме, свива рамене:

— Евакуация.

— Защо, боже мой?

— Не знаем, кметът каза.

Тя е много заета. Изчезва по стъпалата. Дютертр и аз наблюдаваме улицата. В товарните коли, автомобилите, двуколките, колите с пейки — размесени деца, дюшеци и готварски съдове.

Особено жалки са старите автомобили. Кон, здраво стъпил на земята между оковете на двуколката, вдъхва чувство на здраве. Конят съвсем не се нуждае от части, които се заменят. Една двуколка се поправя с три гвоздеа. Но тук имаме една механическа ера с всичките ѝ останки! Тия свързани помежду си бутала, клапи, магнети и зъбчати колела — докога ще могат да действуват?

— ... капитане, бихте ли ми помогнали?

— Разбира се. За какво?

— Да изкарам автомобила от сайванта... Аз я гледам слисан.

— Но вие... вие не знаете да карате?

— О... по шосето ще мога... там не е толкова мъчно...

... Тя, зълвата и седемте деца...

По шосето! По шосето тя ще може да напредва със скорост двайсет километра на ден, със спирания на всеки двеста метра! На всеки двеста метра тя ще трябва да стяга спирачките, да спира, да прекъсва мотора, да сменя скоростите в бъркотията на неопикуемото задръстване. Тя ще изпотроши всичко! И няма да има бензин! И масло! И дори вода, за която тя ще забрави.

— Внимавайте за водата. Вашият радиатор тече като решето.

— Да, колата не е нова...

— Ще трябва да карате осем дни... как ще можете?

— Не знам...

Преди да измине десет километра оттук, тя вече ще се сблъска с триколи, не ще може да спира мотора, ще пробие гумите. Тогава тя, зълвата и седемте деца ще почнат да плачат. Тогава тя, зълвата и седемте деца, потиснати от проблеми, които са свръх силите им, ще видят, че не могат вече да решават каквото и да било и ще седнат край пътя да чакат някой овчар. Но овчарите...

Овчарите съвсем липсват. Ние, Дютертр и аз, виждаме, че инициативата е на овцете. И тия овце вървят сред страшния шум на механически материали. Три хиляди бутала. Шест хиляди клапи. Всичкият този материал скърца, стърже, блъска. В някои радиатори водата ври. Тъй, с голяма мъка тръгва на път тоя обречен керван. Тоя

керван без части за сменяване, без гуми, без бензин/ без механици. Какво умопобъркване!

— Не бихте ли могли да си останете в къщи?

— О, че как да не искаме да си останем в къщи!

— Е, защо тръгвате тогава?

— Казаха ни...

— Кой ви каза?

— Кметът...

Винаги кметът.

— То се знае. На всички щеше да е по-хубаво да си останем в къщи.

Точно така е. Ние не усещаме тук атмосфера на паника, но атмосфера на ангария. Ние, Дютертр и аз, използваме това, за да накараме някои да се опомнят:

— Ще сторите по-добре да разтоварите всичко. Ще можете поне да пиете вода от вашите чешми...

— Сигурно ще е по-добре!...

— Ами че вие сте свободни.

Ние победихме. Образува се една група. Слушат ни. Клатят одобрително глави.

— ... има право капитанът!

Сега ония, които ме послушаха, ме сменят. Убедих един кантонер, който говори по-разпалено от мене:

— Аз постоянно разправях! Щом излезем на шосето, ще пасем чакъл.

Те обсъждат. Съгласяват се. Ще останат. Някои отиват да увещават други. Но ето че се връщат обезсърчени.

— Не става. И ние ще трябва да вървим.

— Защо?

— Хлебарят е заминал. Кой ще прави хляб? Селото вече е объркано. То се е пробило на много места. Всичко ще изтече през същата дупка. Няма надежда.

Дютертр изразява мисълта си:

— Драмата е в това: накараха хората да мислят, че войната е нещо ненормално. Някога те си оставаха по домовете. Войната и животът се смесваха...

Собственицата на кафенето се появява отново. Тя мъкне един чувал.

— След четиридесет и пет минути отлитаме. Имате ли малко кафе?

— О, клетите ми момчета...

Тя бърше очи... О, тя не плаче заради нас. Нито заради себе си. Плаче сега от изтощение. Усеща се вече потънала в разрухата на кервана, който на всеки километър ще се разпада все повече.

По-надалеч, от време на време, тук-таме из полето неприятелските изстребители, летящи ниско, ще избълват с картечниците си по някоя вихрушка от изстрели върху това окаяно стадо. Но най-учудващото е, че те не са много настойчиви. Няколко коли се подпалват, но не са много. И има малко убити. Това е един вид излишество, нещо като съвет. Или ухапване на кучето по крака, за да накара стадото да върви по-бързо. А тук, за да посее безредие. Но тогава пък защо са тия местни, единични действия, които са почти без значение? Неприятелят не се мъчи да разстрои кервана. Вярно е, че керванът няма нужда от него..., за да се разстройва. Машината се разстройва самоволно. Машината е създадена за мирновремено, неподвижно общество, което разполага с всичкото си време. Когато липсва човекът, който да я кърпи, нагласява и боядисва, машината остарява със замайваща бързина. И довечера тия коли ще изглеждат като хиляда годишни.

Струва ми се, че присъствувам на агонията на машината.

Оня там шиба коня си с величавост на цар. Той се мъдри на седалката, много важен и весел. Предполагам, че е пийнал.

— Вие като че сте доволен!

— Това е свършекът на света!

Изпитвам някаква глупава мъка, мислейки си, че всички тия работници, всички тия малки хора, със съвсем определени служби, с толкова различни и толкова ценни качества, ще бъдат довечера само паразити и гадни насекоми.

Те ще се пръснат из полята и ще ги опасат.

— Кой ще ви храни?

— Не знаем...

Как могат да се продоволствуват милиони преселници, разпилени из пътищата, дето се върви със скорост от пет до двайсет

километра на ден? Но и да съществуваше продоволствие, би било невъзможно да се изпрати!

Тая смесица от хора и от железария ме кара да си спомня Либийската пустиня. Прево и аз живяхме тогава сред една местност, дето никой не може да живее, местност, цялата покрита с черни камъни, които блестяха под слънцето, местност, стегната с желязна кора...

И аз гледам това зрелище с някакво отчаяние: облак скакалци, връхлетял върху чакъла, може ли да живее дълго?

— И ще чакате да завали, за да имате вода?

— Не знаем...

От десет дни през тяхното село бяха минавали, без, почивка, бежанци от север. Цели десет дни те бяха присъствували на това не свършващо преселение. Дойде и техният ред. Те се нареждат в процесията. О, без надежда.

— По-хубаво щеше да ми бъде да си умра в къщи...

— На всички щеше да ни бъде по-хубаво да си умрем в къщи.

И точно така е. Макар че никой не желаше да замине, цялото село се сригваше като пясъчен дворец.

Ако Франция имаше резерв: и войски, отправянето на тия резервни войски би било решително възпрепятствувано от задръстването на пътищата. В краен случай, въпреки повредените и спрели коли, въпреки накачените една върху друга коли и безнадеждните струпвания по кръстопътищата, може да се слезе надолу заедно с течението, но как ще се върви нагоре?

— Няма никакви резервни войски — казва ми Дютертр — и това оправя всичко...

Говори се, че от вчера правителството е забранило евакуирането на селата. Но заповедите се разпространяват бог знае как, защото по пътищата не е възможно никакво движение. Колкото до телефонните съобщения — те пък са задръстени, прекъснати или съмнителни. И освен това не е въпрос за даване на заповеди. Въпросът е да се измисли отново някаква нравственост. От хиляда години учат хората, че жените и децата трябва да бъдат запазени от войната. Войната е за мъжете. И кметовете и техните помощници, и учителите знаят тоя закон. Ненадейно те получават заповед да забранят евакуацията, тоест — да принудят жените и децата да останат под бомбардировките. Ще

им трябва един месец, за да нагласят съзнанието си според тия нови времена. Не се събаря с един удар цяла система на мислене. А неприятелят напредва. И кметовете, помощниците им и учителите хвърлят хората си на шосето. Какво трябва да правят? Къде е истината? И тръгват тия овце без овчар.

— Няма ли лекар тук?

— Не сте ли от това село?

— Не. Идем още по от север.

— Защо ви е лекар?

— Жена ми ще роди в двуколката...

Сред кухненските съдове, в пустинята на тия стари железни остатъци, затрупали целия свят, тя ще ражда като върху тръни.

— Не можахте ли да предвидите това?

— Пътуваме вече четири дни.

Защото пътят е могъща река. Къде ще спреш? Селата, които тя помита едно след друго, се изпразват сами, като че се пукат и изтичат на свой ред в общия отводен канал.

— Не, няма лекар. Лекарят на групата ни е далеч на двайсет километра.

— Е, добре.

Човекът избърсва лицето си. Всичко се руши. Жена му ражда насред улицата между готварските съдини. Тук няма нищо жестоко. На първо място това е до чудовищна степен извън всичко човешко. Никой не се оплаква, оплакванията нямат вече смисъл. Жена му ще умре, той не се оплаква. Така е сега. Това е един лош сън.

— Да можеше поне да се спрем някъде...

Да намериш някъде едно истинско село, истинска странноприемница, истинска болница... но и болниците се евакуират бог знае защо! Такова е правилото на играта. Няма време да се измислят нови правила. Да намериш някъде истинска смърт! Но няма вече истинска смърт. Има човешки тела, които се развалят както автомобилите.

И чувствавам навсякъде една изтощена бързина, бързина, която се е отказала от бързината. Бягаш със скорост пет километра на ден от танковете, които напредват през полето с повече от сто километра, и от самолетите, които се носят с шестстотин километра в час. Така изтича сиропът, когато бутилката се обърне. Жената на тоя тук ражда, но той

разполага с безпределно време. Това е неотложно. И същевременно не е вече. То виси в несигурно равновесие между неотложното и вечността.

Всичко се променя, става бавно, като рефлексите на издъхващ човек. Думата е за едно безбройно капнало стадо, което тъпче през кланицата. Пет ли, десет ли милиона са хвърлени върху настилката? Цял един народ тъпче на място от умора и мъка пред прага на вечността.

И наистина аз не мога да проумея как ще се оправят те, за да останат живи. Човекът не се храни с клони от дървеса. Хората сами подозират смътно това, но почти не се страхуват. Откъснати от обстановката си, от работата си, от задълженията си, те са загубили напълно същината си. Самата им личност се е изхабила. Те почти не са същите хора. Те почти не съществуват. По-късно сами ще си измислят страдания от това време, но те страдат най-вече от болки в кръста поради прекомерните вързопи, които мъкнат, поради премногото бохчи, които се скъсват и от които се изтърсват носените в тях неща, поради премногото коли, които трябва да тикат, за да ги подкарат.

Нито дума за погрома. Поражението е очевидно. Не чувствувате необходимост да тълкувате онова, което е самата ваша същност. Те „са“ погромът.

Виждам внезапно и остро Франция, на която вътрешностите се изсипват. Трябва бързо да се защитят. Не бива да се губи нито секунда: иначе те са обречени...

Ето че започва. Като риби на сухо, те вече се задушават.

— Няма ли мляко тук?

Да умреш от смях при тоя въпрос!

— Детето ми от вчера не е пило нищо...

Става дума за едно бозайниче на шест месеца, което още вдига много шум. Но тоя шум няма да продължи: рибите на сухо... Тук няма никакво мляко. Тук има само стара железария. Нищо друго, освен огромен куп безполезна стара железария, която, разпадайки се на всеки километър, губейки бурмите, гайките, ламарините си, влече в едно съвсем безполезна преселение тоя народ към небитието.

Носи се слух, че няколко километра по на юг самолети обстрелват пътя с картечници. Говорят дори за бомби. Наистина чуваме глухи взривове. Слухът несъмнено е верен.

Но множеството не се плаши. Струва ми се дори, че малко се оживява. Тоя определен риск му се струва по-полезен, отколкото да потъне в железарията.

Ах, каква скица ще начертаят по-късно историците! Какви оси ще измислят те, за да дадат значителност на тая каша! Ще вземат думата на един министър, решението на някой генерал, разискванията в някоя комисия и от тоя парад на призраци ще направят исторически разговори с отговорности и далечни прозрения. Те ще измислят приемане на известни неща или съпротива, героични защитни речи, подлости. А аз добре зная какво е евакуирано министерство. Случаят ми позволи да посетя едно евакуирано министерство. Веднага разбрах, че щом едно правителство се е преместило, то вече не е правителство. Също като тялото. Ако почнете също тъй да ги местите — стомаха тук, черния дроб там, червата другаде, — тая сбирка не е вече организъм. Прекарах двайсет минути в министерството на въздухоплаването. Е да, един министър проявява власт върху своя разсилен! Чудодейна власт. Защото една звънчева жица все още свързва министъра с разсилния. Една непокътната жица. Министърът натиска едно копче и разсилният дохожда.

Да, това е успех.

— Колата ми — казва министърът.

Властта му стига дотук. Той кара прислужника да действа. Но разсилният не знае дали някъде по земята съществува министерски автомобил. Никаква електрическа жица не свързва разсилния с някой шофьор на автомобил. Шофьорът се е загубил нейде във вселената. Ония, които управляват, какво могат да узнаят за войната? Връзките са толкова невъзможни, че на нас например биха ни трябвали осем дни да извършим някое поръчение за бомбардиране на една блиндирана дивизия, открита от нас. Какви известия може да получи едно правителство от тая страна, която е изтърбушена? Новините напредват със скорост от двайсет километра на ден. Телефоните са задръстени или повредени и нямат възможност да поставят в неговата истинска тежест съществото, което засега се разлага. Правителството потъва в пустота: една полярна пустота. От време на време до него стига безнадеждно неотложен, но абстрактен зов, изразен само в три реда. Как биха узнали отговорните лица дали десет милиона французи не са

умрели вече от глад? И зовът на десет милиона хора се съдържа в едно изречение. Потребно е едно изречение, за да кажеш:

— Среща в четири часа у Х.

Или:

— Казват, че са умрели десет милиона души.

Или:

— Блоа гори.

Или:

— Намериха вашия шофьор.

Всичко това на същата плоскост. Изведнъж. Десет милиона души. Колата. Източната армия. Западната цивилизация. Намериха шофьора. Англия. Хляба. Колко е часът?

Дават ви седем букви. Седем букви от библията. Възстановете ми с тях библията.

Историчите ще забравят реалното. Те ще съчинят мислеци личности, свързани чрез загадъчни нишки с един свят, който може да се изразява, който разполага със здрави общи схващания и който съобразява важните решения според четирите правила на картезианската логика. Те ще отделят силите на доброто от силите на злото. Героите от изменниците. Но аз ще поставя един въпрос:

— За да измениш, трябва да бъдеш отговорен за нещо, да управляваш нещо, да действуваш върху нещо, да познаваш нещо. Днес това значи да дадеш доказателства за гениалност. Защо не дават отличия на изменниците?

Мирът вече се показва по малко навсякъде. Това не е добре очертан мир, който настъпва като нов етап на историята след войната, приключена недвусмислено с един договор. Става дума за период, който не може да се именува, който е край на всяко нещо. Край, който няма свършване. Въпросът е за една мочурлива почва, дето затъва всеки устрем. Не се чувства приближаването на някакво добро или лошо приключение. Напротив, навлиза се постепенно в загниване на нещо временно, което прилича на вечността. Нищо няма да се приключи, защото липсва вече възелът, чрез който може да се хване страната, както хващат удавница с ръка, вкопчена в косите ѝ. Всичко се е разстроило. И най-вълнуващото усилие донася само кичур коса. Мирът, който иде, не е плод на решение, взето от човека. Той се разпространява като проказа.

Там, под мене, по тия пътища, дето керванът се разпокъсва, дето германските блиндирани коли убиват или дават вода, е също както в ония кални местности, дето земя и вода се смесват. Мирът, който вече се намесва във войната, довежда войната до загниване.

Един от моите приятели, Леон Верт, чул по пътя някаква дума с огромно значение, за която ще разкаже в една голяма книга. Вляво от пътя са германците, вдясно, французите. Помежду им — бавната вихрушка на преселението. Стотици жени и деца, които се измъкват, както могат, от своите горящи коли. И тъй като един артилерийски поручик, попаднал въпреки волята си между задръстените коли, се опитва да стреля с едно седемдесет и пет сантиметрово оръдие, обстрелвано от неприятеля, и тъй като неприятелят не го улучва, но коси пътя, майките отиват при поручика, който, потънал в пот, упорствуваш в своя неразбираем дълг, се мъчи да спаси една позиция, която не ще удържи и два̀сет минути (те са тук само дванайсет души!), и викат:

— Махайте се! Махайте се! Вие сте подлеци! Поручикът и войниците му си отиват. Те навсякъде се сблъскват с тия проблеми на мира. Наистина децата не бива да бъдат избивани по пътя. А всеки войник, който стреля, трябва да стреля в гърба на някое дете. Всеки камион, който напредва или се опитва да напредва, рискува да осъди на смърт едно множество. Защото, напредвайки срещу течението, той неотвратимо задръства целия път.

— Вие сте луди! Оставете ни да минем! Децата умират!

— Ние водим война...

— Каква война? Къде водите война? За три дни в тая посока вие ще напреднете шест километра!

Те са няколко заблудени войници, тръгнали с камион за среща, която от много часове вече сигурно е безцелна. Но те са изцяло изпълнени от своето чувство за дълг:

— Водим война...

— ... ще сторите по-добре, ако ни приберете! Това е безчовечно! Едно дете реве.

— Ами това...

Това вече не вика. Няма мляко, няма викове.

— Ние водим война...

Те повтарят своята формула с отчайваща глупост.

— Но вие няма да стигнете никога до войната! Ще пукнете тук заедно с нас!

— Ние водим война...

Те вече не знаят добре какво казват. Те вече не знаят добре дали водят война. Те никога не са видели неприятеля. Носят се с камиона към някакви цели, по-измамни от миражите. Срещат само тоя мир на гнилотата.

Тъй като безредието е слепило всичко, те слизат от камиона си. Заобикалят ги:

— Имате ли вода?

И те споделят водата си.

— Хляб?...

Разделят хляба си.

Ще я оставите да пукне ли?

В оная повредена кола, отместена в крайпътния ров, една жена хърка.

Измъкват я. Пъхат я в камиона.

— Ами това дете?

Пъхат и детето в камиона.

— Ами тая, която ще ражда?

Пъхат и нея.

Сетне друга една, защото плаче.

След едночасови усилия измъкват камиона. Обръщат го към юг. Като блок, понесен от ледове, той ще следва реката от бежанци. Войниците станаха привърженици на мира, защото не срещнаха войната.

Защото мускулатурата на войната е невидима. Защото, когато нанасяте удар, удряте някое дете. Защото на мястото, дето трябва да срещнете войната, вие се натъквате на жени, които раждат. Защото толкова безполезно е да смятате, че можете да предадете съобщение или да получите заповед, колкото да почнете спор със Сириус. Няма вече война. Има само хора.

Те са привърженици на мира. По силата на нещата те са се превърнали в механици, лекари, пазачи на стада, волни носачи. Те поправят колите на тия хорица, които не могат да излекуват своята стара железария. И в работата, която вършат, тия войници не знаят дали са герои или подлежащи на военен съд. Те не биха се учудили,

ако ги наградят. Нито ако ги изправят до стената с дванайсет куршума в главата. Нито ако бъдат демобилизирани. Нищо не би ги учудило. Отдавна вече те са прехвърлили границите на учудването.

Това е една безпределна каша, дето никаква заповед, никакво движение, никаква новина, никаква вълна от каквото и да било не може никога да се разпростре на повече от три километра. И също както селата се сричат едно след друго в канала за нечистотии, също тъй тия военни камиони, обсебени от мира, се превръщат един след друг в мирни камиони. Тия шепи хора, които драговошно биха приели смъртта — но тям не се поставя въпросът да умрат, — приемат задълженията, които срещат по пътя си, и поправят ока на тая стара талига, дето три монахини са натъпкали за бог знае какво поколение, към бог знае какво убежище от вълшебна приказка, дванайсет малки деца, заплашени от смърт.

Също като Алиас, когато прибираще револвера в джоба си, аз не бих осъждал войниците, които отказват да се бият. Кое би ги вдъхновило? Отде ще дойде вълната, която би ги досегнала? Де е образът, който би ги обединил? От останалия, свят те не знаят нищо друго, освен тия винаги безумни слухове, които, родили се по тричетирикилометровия път във вид на смешни хипотези, разпространявайки се бавно в тая трикилометрова каша, добиват характер на сериозни твърдения, Съединените щати са се намесили във войната. Папата се самоубил. Руските самолети опожарили Берлин. Преди три дни подписано примирие. Хитлер слязъл в Англия.

Няма овчар за жените или за децата, но няма също и за мъжете. Генералът влиза във връзка със своя ординарец. Министърът — със своя разсилен и може би ще го преобрази чрез красноречието си. Алиас влиза в досег със своите екипажи. И може да ги убеди да жертвуват живота си. Подофицерът от военния камион влиза в досег с дванадесетте души, които зависят от него... Но му е невъзможно да се свърже с каквото и да било друго. Ако предположим, че някой гениален началник, способен по чудо да обхване с един поглед общото положение, измисли план, годен да ни спаси, тоя началник, за да се прояви, ще разполага само с една звънчева жица от двайсет метра. И като маневрираща войскова маса, за да може да победи, ще разполага с разсилния, ако съществува изобщо на другия край на жицата някакъв разсилен.

Когато тия пръснати войници, части от разместени войскови единици, вървят по изпълнените с неизвестност пътища и са само безработни бойци, те не проявяват отчаянието си, което се приписва на победените родолюбци. Вярно е, че те смътно желаят мира. Но за тях мирът не е нищо друго, освен край на това безредие, за което няма име, и възвръщане към една определена същност на човека, па била тя и най-скромна. Така бившият обуцар мечтае да кове гвоздеи. Заковавайки гвоздеите, той като че би изковал света.

И ако те вървят право пред себе си, това е последица от общата разруха, която ги разделя един от други, а не поради ужас от смъртта. Те нямат ужас от нищо: те са празни.

XVII

Има един основен закон: победените не могат да се преобразят на победители на самото място. Когато се говори за една армия, която отначало отстъпва и после се съпротивява, това е само съкращение на речта, защото войските, които са отстъпили, и тия, които сега встъпват в битката, не са същите. Армията, която отстъпваше, не бе вече армия. Не че тия хора бяха недостойни да победят, но защото едно отстъпление унищожава всички връзки — и материални, и духовни, които са свързали хората помежду им. Войниците, оставени да се източват назад, се заместват с нови резерви, които имат качество на организъм. Те задържат неприятеля. Колкото за бегълците, събират ги, за да ги преустроят във вид на армия. Ако няма никакви резерви, които да бъдат хвърлени в битката, първото отстъпление е непоправимо.

Само победата създава връзки. Поражението не само че разделя човека от хората, но го отделя и от самия него... Ако бегълците не плачат за Франция, която се срива, то е, защото те са победени. То е, защото Франция е поразена не около тях, но в самите тях. Ако можеш да плачеш за Франция, това би значило, че си победител.

Почти на всички — и тия, които ще се съпротивяват, както и ония, които вече не се съпротивяват — образът на победена Франция ще се покаже по-късно, в часовете на мълчание. Днес всеки изчерпва силите си срещу някоя обикновена подробност, която се бунтува или руши, срещу някой спрял камион, срещу задръстен път, срещу някое затегнато газово кранче, срещу безсмислието на едно военно поръчение. Това, че поръчението става безсмислено, е белег за сгромолясването. Дори да се противопоставиш на сгромолясването става безсмислено. Защото всичко се дели и опълчва срещу себе си. Не се плаче за всеобщото бедствие, а за предмета, за който си отговорен, който единствен е осезаем и който се разваля. Франция, която пропада, е само потоп от късове, от които ни един не показва някакъв образ; ни това поръчение, ни тоя камион, ни тоя път, ни това мръсно газово кранче.

Наистина погромът е тъжно зрелище. В погрома долните хора се проявяват долни. Грабителите се показват грабители. Учрежденията се разнебитват. Войските, преизпълнени с отвращение и умора, се разпадат в безсмислието. Поражението носи в себе си всички тия последици, както чумата носи възпалени лимфатични възли. Но ако някой камион премаже жената, която обичате, ще мислите ли за това, че е била грозна?

Несправедливостта на поражението е, че то придава на жертвите вид на виновни. Как би показало поражението жертвеността, строгостта в изпълнение на дълга, суровостта към себе си, бдителността, за които бог, който решава съдбата на битките, не е държал сметка? Как би показало то обичта? Поражението показва началниците без власт, хора, струпани в безредие, бездейни тълпи. Наистина често много нещо липсваше, но и това дори какво показва? Достатъчно бе да се пръсне новината, че на руския фронт има обрат или за американска намеса — и хората се преобразяваха. Свързваха се в обща надежда. Такъв слух всеки път пречистваше всичко като вълна морски вятър. Не бива да се съди за Франция от последиците на премазването ѝ.

Трябва да се съди за Франция по нейното приемане на саможертвата. Франция прие войната въпреки правилните твърдения на логично мислещите. Те ни казваха: „Има осемдесет милиона германци. Ние не можем за една година да създадем четиридесетте милиона французи, които не ни достигат. Не можем да променим нашата земя, която е отредена да бъде земя за жито, в земя за въглища. Не можем да се надяваме на помощта на Съединените щати. Защо германците, искайки Данциг би трябвало да ни наложат задължението не да спасим Данциг — това е невъзможно, но да се самоубием, за да избегнем срама? Какво срамно има да притежаваш земя, която произвежда повече жито, отколкото машини, и да се броим един срещу двама? Защо срамът би тежал върху нас, а не върху света?“ Те имаха право, за нас войната значеше погром. Но трябваше ли Франция, за да си спести едно поражение, да се откаже от войната? Не мисля така. По инстинкт Франция мислеше същото, защото подобни предупреждения не я отклониха от тая война. У нас духът надви разума.

Животът винаги кара формулите да се сгромолясват. Поражението въпреки отвратителните неща, които носи, може да стане

единственият път към възкресение. Аз знам, че за да се създаде дървото, едно семе се обрича на изгниване. Първото действие на съпротива, щом е дошло много късно, никога не печели. Но то е пробуждане на съпротивата. Може би от него ще излезе, както от семето, едно дърво.

Франция изигра ролята си. Но тъй като решаваше светът, без да сътрудничи, нито да се бие, за Франция тая роля бе — да се предложи за унищожение и да потъне известно време в мълчание. Когато се предприема атака, необходимо е да има хора начело. Те почти винаги умират. Но за да се извърши атаката, първите трябва да умрат.

Тая роля взе връх, тъй като ние приехме без самоизмама да противопоставим един войник на трима войника и нашите земеделци на работници! Аз не ща да бъда преценяван според отвратителните последици на погрома. Как бихте преценили оня, който приема да изгори — по неговите рани ли? Тогава той също ще стане грозен.

XVIII

Няма значение, че тая война извън духовния смисъл, който я правеше необходима за нас, ни се стори при изпълнението ѝ смешна война. Тая дума никога не ме е карала да се срамувам. Още щом обявихме войната, ние, поради невъзможността да нападнем, почнахме да чакаме, че ще благоволят да ни унищожат.

И така стана.

Ние бяхме наредили снопове жито — за да надвиват танкове. Сноповете жито не струваха нищо. И днес унищожението е извършено. Няма вече нито армия, ни резерви, ни връзки, нито материал.

Но аз продължавам моя полет с непоколебима сериозност. Гмурвам се към германската армия с осемстотин километра в час и три хиляди петстотин и трийсет оборота в минута. Защо? Гледай ти! За да я уплаша! За да изпразни територията! Тъй като исканите от нас сведения са безполезни, това поръчение не може да има друга цел.

Смешна война.

Впрочем аз преувеличавам. Изгубих много височина. Командните лостове и ръчките се размразиха. В хоризонтално положение добих отново нормалната си скорост. Хвърлям се към германската армия със скорост само петстотин и трийсет километра в час и с две хиляди и двеста оборота в минута. Жалко. Много по-малко ще я уплаша.

Ще ни укоряват, че наричаме тая война смешна война!

Тъй като ние сме, които наричаме тая война „смешна война“! По-добре да я намираме смешна. Ние имаме право да се шегуваме, както ни се ще с нея, защото поемаме всички жертви за наша сметка. Аз имам правото да се шегувам със смъртта си, ако шегата ме развеселява. Дютертр също. Аз имам правото да се наслаждавам от парадоксите. Защото — защо тия села още пламтят? Защо това население е струпано безредно на тротоара? Защо се хвърляме ние е непоклатимото убеждение към една автоматична кланица?

Аз имам всички права, защото в този миг знам добре какво правя. Приемам смъртта. Не риска приемам. Не сражението приемам. Приемам смъртта. Научих една велика истина. Войната не е приемана на риска. Не е приемана на сражението. В някои часове за бореца тя е приемането чисто и просто на смъртта.

През тези дни, в часа, когато чуждестранното мнение смяташе нашите жертви недостатъчни, гледайки как заминават и се унищожават екипажите, аз се питах: „За какво се жертвуваме ние, кой плаща това?“

Защото ние умираме. Защото от петнадесет дни вече сто и петдесет хиляди французи са умрели. Тия мъртъвци не доказват може би някаква необикновена съпротива. Аз не славословя някаква необикновена съпротива, тя е невъзможна. Но има група пехотинци, които са избивани в някой незащитен чифлик. Има самолетни групи, които се топят като восък, хвърлен в огъня.

Така защо ние от групата 2/33 още приемаме да умираме? За да получим почитта на света ли? Но почитта предполага съществуването на съдник. Кой измежду нас дава правото на някого да съди? Ние се борим в името на една кауза, която смятаме, че е обща кауза. На карта е свободата не само на Франция, но на света: ние смятаме поста на върховен съдник за прекалено удобен. Ние сме, които съдим върховните съдници. Хората от моята група 2/33 съдят съдниците. Нека не ни разправят на нас, които тръгваме, без да кажем дума, при вероятност за връщане едно към три (когато поръчението е лесно), нито на ония от другите групи, нито на оня мой приятел, чието лице бе обезобразено от един избухнал снаряд и който поради това се отказа за цял живот да бъде харесан от жена, лишен от едно основно право — също както човек е лишен от него зад стените на затвор, — защитен от своята грозота и принуден да бъде добродетелен зад крепостта на грозотата си, та нека не ни разправят, че зрителите ни съдят! Тореадорите живеят за зрителите, но ние не сме тореадори. Ако кажем на Хошде: „Ти трябва да тръгнеш, защото свидетелите те гледат“, Хошде би отвърнал: „Тук има грешка. Аз, Хошде, гледам свидетелите...“

Тъй като най-сетне защо още се бием ние? За демокрацията ли? Ако умираме за демокрацията, ние сме солидарни с демокрациите. Нека тогава те да се бият заедно с нас! Но най-мощната, оная, която сама би могла да ни спаси, си направи отвод вчера и днес пак си

направи отвод. Добре. Това е нейно право. Но с това тя ни показва, че ние се бием само за нашите интереси. Но ние знаем, че всичко е загубено. Тогава защо мрем още?

От отчаяние ли? Но няма никакво отчаяние. Вие не проумявате нищо от едно поражение, ако смятате да откриете в него отчаяние.

Има една по-висша истина, освен възвестените от разума. Нещо минава през нас и ни управлява, нещо, което аз понасям, без да мога още да го разбера. Дървото няма никакъв език. Ние сме част от дърво. Има истини, които са очевидни, макар и да не могат да се формулират. Аз не умирам, за да се противопоставя на нашествието, защото няма убежище, дето да се укрива с ония, които обичам. Аз не умирам, за да спася някаква чест, която не признавам, че е поставена на карта: аз правя отвод на съдиите. Не умирам и от отчаяние. И все пак чувствавам, че Дютертр, който преглежда картата си, след като е изчислил, че Арас лежи долу, нейде към сто седемдесетте и пет, преди да изтекат трийсет секунди, ще ми каже:

— Курс сто седемдесет и пет, господин капитан...

И аз се съгласявам.

XIX

— Сто седемдесет и два.

— Разбрано. Сто седемдесет и два.

Добре, сто седемдесет и два. Епитафия: „Поддържал правилно курс сто седемдесет и два.“ Колко ли време ще трае това странно предизвикателство? Аз летя на височина седемстотин метра под таван от тежки облаци. Ако се издигна само с трийсет метра, Дютертр би ослепял. Трябва да останем видими и с това да дадем на германските оръдия един съвсем лесен, като за учениците, прицел. Седемстотин метра височина е забранена височина. Ставаш прицелна точка за цялата равнина. Привличаш изстрелите на цяла армия. Уязвим си за всички калибри. Оставаш цяла вечност в полето за обстрел на всякакво оръжие. Това вече не е стрелба, а тояга. Като че предизвикваш хиляди тояги да отбрулят един орех.

Аз проучих добре въпроса: не може да става дума за парашути. Когато повреденият самолет се гмурне към земята, само отварянето на дупката за скачане ще заеме повече секунди, отколкото падането позволява. За отварянето са необходими седем завъртания с манивела, която не иска да се движи. Свръх всичко при пълна скорост капакът на дупката се изкривява и не се хлъзга по жлеба.

Така е. Някой ден все трябваше да глътнеш хапа! Церемониалът не е сложен: да държиш курс сто седемдесет и два. Моя е вината, че съм остарял. Това е. Бях толкова щастлив в детинството си. Аз казвам това, но дали е истина?

В онова преддверие аз вече карах по курс сто седемдесет и два. Поради чичовците.

Детинството сега именно става сладостно. Не само детинството, но и целият минал живот. Аз го виждам в перспектива, като някоя равнина...

И струва ми се, че съм все същият. Това, което изпитвам, винаги съм го изпитвал. Несъмнено моите радости или моите тъги променяха обекта си, но чувствата са останали същите. Бях щастлив или

нещастен както сега. Наказвах ме или ми прощавах. Работех добре. Работех лошо. Зависеше от дните...

Най-далечният ми спомен ли? Имах една гувернантка, тиролка, която се казваше Паула. Но това дори не е спомен: то е споменът от един спомен. Когато бях петгодишен, Паула бе в моето преддверие само една легенда. Години наред около Нова година майка ни казваше: „Има писмо от Паула!“ За нас, децата, това беше голяма радост. Но защо бяхме щастливи? Никой от нас не си спомняше Паула. Тя се бе върнала в своя Тирол. Значи, в своята тиролска къща. Нещо като къщичка-барометър, загубена в снега. И в слънчевите дни Паула се появяваше на вратата, както във всички къщички-барометри^[1].

— Хубава ли е Паула?

— Очарователна.

— В Тирол времето често ли е хубаво?

— Винаги.

В Тирол времето беше винаги хубаво. Къщичката — барометър избутваше Паула навън, много далеч, на нейната снежна поляна. Когато се научих да пиша, накараха ме да пиша писма на Паула. Аз ѝ казвах: „Мила Паула, много ми е драго, че ви пиша...“ Това беше нещо като молитвите, защото аз не я познавах...

— Сто седемдесет и четири...

— Разбрано. Сто седемдесет и четири.

Прието — сто седемдесет и четири. Ще трябва да се измени епитафията. Странно как животът изведнъж се съсредоточава. Събирах багажа си от спомени. Те никога вече не ще послужат за нищо. Нито на никого. Спомням си една голяма любов. Майка ни казваше: „Паула пише да целунем всички ви заради нея...“ И майка ни целуваше всички заради Паула.

— Паула знае ли, че съм пораснал?

— Разбира се, знае.

Паула знаеше всичко.

— Господин капитан, те стрелят.

Паула, стрелят по мене! Хвърлям поглед към висотомера: шестстотин и петдесет метра. Облаците са на седемстотин метра. Добре. Не мога нищо да сторя. Но под моя облак светът не е черникав, както смятах, че ще бъде: той е син. Това е здрачният час и равнината е синя. Тук-таме вали. Синьо от дъжд...

— Сто седемдесет и осем.

— Разбрано. Сто седемдесет и осем.

Прието — сто седемдесет и осем. Пътят към вечността лъкатуши много... Но колко спокоен ми изглежда той път! Светът прилича на овощна градина. Преди малко беше като сух чертеж. Всичко ми изглеждаше нечовешко. Но аз летя ниско, някак като в близък свят. Има уединени дървета или дървета, събрани в малки китки. Срещаш ги. И зелени ниви. И къщи с червени керемиди с човек пред портата. И наоколо хубав пороен син дъжд. В такова време Паула несъмнено бързо би ни прибрала в къщи...

— Сто седемдесет и пет...

Моята епитафия загубва доста много от своето сурово благородство: „Поддържал курс сто седемдесет и два, сто седемдесет и четири, сто седемдесет и осем, сто седемдесет и пет...“ Изглеждам непостоянен човек. Я гледай! Моторът ми кашля! Той изстива. И аз затварям капациите на металната покривка. Добре. Тъй като сега е времето да отворя допълнителния резервоар, дърпам лоста. Нищо ли не съм забравил? Хвърлям бърз поглед към налягането на маслото. Всичко е в ред.

— Почва да става лошо, господин капитан... Чуваш ли, Паула? Почва да става лошо. И все пак не мога да не се учудвам от тая синева на вечерта. Тя е толкова необикновена! Тоя цвят е толкова дълбок. И тия овощни дървета, които минават, сливови дървета може би. Аз влязох в този пейзаж. Край на витрините! Аз съм крадец, скочил през стената. Вървя с големи крачки по мокра люцерна и крада сливи. Паула, това е чудновата война. Тъжна война и цялата синя. Аз съм се малко заблудил. Открих тая странна земя, когато остарявам... О, не, не се страхувам. Само малко е тъжно и това е всичко.

— Карайте лъкатушно, господин капитан!

А това е нова игра, Паула! Натискаш с крак надясно, натискаш с крак наляво и объркваш стрелците. Когато падах, излизаха ми подутини. Ти си ги церила сигурно с компреси от арника. Мене страшно ще ми трябва арника. Нали все пак... чудесна е синевата на вечерта!

Там напред ми бяха хвърлени три различни копия. Три дълги отвесни и блестящи копия. Бразди от светещи куршуми или светещи

снаряди от малък калибър. Всичко това златисто. Видях внезапно във вечерната синева как бликва блясъкът на тоя полилей с три клона...

— Господин капитан! Отляво стрелят много силно! Карайте косо!

Натискам с крак.

— А, става още по-сериозно...

Може би...

Става още по-сериозно, ала аз съм в гълбините на нещата. Разполагам с всичките си спомени и с всичките си събрани запаси, и с всичката си обич. Разполагам с детинството си, което се губи в нощта като корен. Аз започнах живота си с тъгата на един спомен... Става още по-сериозно, ала не съзирам в себе си нищо от онова, което мислех, че ще чувствавам, изправен срещу тия остри нападения на падащи звезди.

Аз съм в местност, която вълнува сърцето ми. Привечер е. Между бурите има големи плоскости светлина вляво, които издигат цветни стъклени прозорци. Аз почти пипам с ръка на две крачки от мене всички неща, които са хубави. Тия сливови дървета с плод. Тая земя, лъхаща на земя. Трябва да е хубаво да вървиш по влажната земя. Знаеш ли, Паула, аз се нося полека, полюлявайки се отдясно наляво, като двуколка за сено. Ти смяташ, че самолетът е нещо бързо... то се знае, ако човек разсъждава! Но ако забравиш машината, ако гледаш — ти просто все едно, че се разхождаш из полето...

— Арас...

Да. Много далеч напред. Но Арас не е град. Арас е само червен фитил върху синия фон на нощта. Върху фона на бурята. Защото положително вляво и право насреща ни се готви силна вихрушка. Здрачът не може да обясни тоя полумрак. За да може да се оцеежда толкова мрачна светлина, трябва да има грамади от облаци...

Пламъкът на Арас порасна. То не е пламък. Пожарът се разпространява както ракът, оставяйки наоколо си само един ръб от жива плът. Но тоя червен фитил, който непрестанно се подхранва, е фитил на лампа, която бе почнала малко да пуши. Пламък без трепет, сигурен, че ще продължава, добре нагласен със запаса си от масло. Усещам тоя пламък като омесен от плътно, почти тежко вещество и раздвижван от време на време от вятъра, както се навежда някое дърво. Да... дърво. Това дърво е хванало Арас в мрежата на корените си. И

всички сокове на Арас, всички запаси на Арас, всички съкровища на Арас възлизат, преобразени в мъзга, за да хранят дървото.

Виждам тоя пламък, от време на време прекалено тежък, как губи равновесие надясно или наляво, как бълва по-черен дим и как после отново става както по-рано. Но все още не съзирам града. Цялата война е изразена накъсо в тая светлина. Дютертр казва, че става още по-сериозно. Той наблюдава отпред по-добре от мене. Все пак отначало аз съм изненадан, че тая отровна равнина проявява снизхождение — хвърля малко звезди.

Да, но...

Ти знаеш, Паула, че във вълшебните приказки рицарят върви през страшни изпитания към един тайнствен и омагьосан замък. Той се катери по ледници. Минава през пропасти, осуetyава предателства. Най-сетне дворецът се появява пред него сред синя равнина, мека като морава под нозете на коня, който препуска в галоп. И той се смята вече победител... Ах, Паула, старият опит от вълшебните приказки си остава винаги верен. Винаги това е най-мъчното...

Така тичам аз към моя горящ дворец във вечерната синева, както едно време... Ти си отиде много рано и не узна нашите игри, ти изпусна „рицаря Аклен“. Тая игра си измислихме ние, защото не признавахме игрите на другите. Играехме я през дните на силни бури, когато след първата светкавица усещахме по мириса на нещата и по внезапния трепет на листата, че облакът скоро ще се излее. Тогава гъсталакът от клони се превръща за миг в шумолящ и лек мъх. То беше сигналът... нищо вече не можеше да ни сдържа!

Ние хуквахме до задъхване от най-далечния край на парка през моравите по посока на къщата. Първите дъждовни капки при буря са тежки и редки. Първият, на когото капнеха, се признаваше за победен. Сетне вторият. Сетне третият. Сетне другите. Последният се смяташе неуязвим, като покровителствуван от боговете. До следната буря той имаше право да се нарича „рицаря Аклен“...

Всеки път, в няколко секунди, това беше хекатомба на деца...

Аз играя още на рицаря Аклен. Тичам бавно, до задъхване, към моя пламтящ дворец...

Но ето че:

— Ах, господин капитан, никога не съм виждал такова нещо...

Аз също тъй никога не бях виждал такова нещо. Аз не съм вече неуязвим. Ах, не знаех, че съм се надявал...

[1] Барометри, подобни на часовниците с кукувица. — Б.пр. ↑

XX

Въпреки седемстотинте метра аз се надявах. Въпреки парковете за танкове, въпреки пламъците на Арас аз се надявах. Надявах се безнадеждно. Възлизах в спомена си чак до детинството си, за да намеря чувството на някаква върховна закрила. Но няма никаква закрила за мъжете. Щом си вече мъж, пускат те да вървиш... Но кой може да стори нещо на момченцето, което една всемогъща Паула държи здраво за ръката? Паула, аз употребих твоята сянка като щит...

Аз употребих всички хитрини. Когато Дютертр ми каза: „Става още по-сериозно...“, аз, за да се надявам, използвах дори тази заплаха. Ние бяхме във война: войната наистина трябваше да се прояви. Проявявайки се, тя се ограничи само в няколко светли бразди: „Значи, това било смъртната опасност над Арас? Смешна работа...“

Осъденият си представяше палача като съвсем зловец робот. А се явява някакъв добряк, който може да киха или дори да се усмихва. Осъденият се вкопчва в усмивката като в някакъв път на избавление... А това е само призрак на път. Палачът, макар и да киха, ще отсече тая глава. Но как да се откажеш от надеждата?

Как бих могъл да не се самоизлъжа от едно такова посрещане, защото всичко ставаше интимно и селско, защото тъй мило лъщяха мокрите плочи на покривите и керемидите, защото нищо не се променяше от една минута на друга, нито изглеждаше, че ще се промени. Защото ние, Дютертр, картечникът и аз, бяхме вече само трима души, които се разхождат из полята, които се връщат бавно, без да трябва много да дигат яката си, тъй като наистина вече почти не вали. Защото посред самите германски линии не се откриваше нищо, което си струваше наистина да бъде разказано, и нямаше никакво основание да мислим, че по-надалеч войната беше друга. Защото изглеждаше, че неприятелят се е разпръснал и сякаш стопил в безпределността на равнината, така че падаше се може би един войник на къща, един войник може би на дърво, от които от време на време някой, сещайки се за войната, стреляше. Бяха му повтаряли

нареждането: „Ще стреляш срещу самолетите...“ Нарездането се смесваше с другите му мисли. Той пускаше своите три куршума, без много да им вярва. Така ходех аз на лов за патици вечер и не исках да зная за лова, ако разходката биваше приятна. Аз стрелях срещу тях, приказвайки за други неща, и стрелбата почти не ги безпокоеше...

Човек вижда добре онова, което би искал да види: оня войник се цели в мене, но без да е убеден, че ще ме удари, и не ме улучва. Другите ме оставят да мина. Ония, които са в състояние да ни спънат, вдишват може би в тоя миг с удоволствие мириса на вечерта или палят цигари, или довършват някоя шега — и те ме оставят да мина. Други в селото, дето квартируват, чакат може би с канчето си да им сипят супа. Чува се някакво бучене и после заглъхва. Приятелско или вражеско? Те нямат време да го разпознаят, те внимават за канчето, което се пълни: оставят ме да мина. И аз се опитвам да прекося, с ръце в джобовете, подсвирквайки, колкото ми е възможно по-естествено, тая градина, забранена за тия, които се разхождат, но всеки пазач, на която, осланяйки се на другите, ме оставя да мина...

Аз съм толкова уязвим! Дори моята слабост е една примка. „Защо ще се вълнувате? Ще ме свалят малко по-далеч...“ Това е очевидно! „Върви другаде да си чупиш главата!“ Те прехвърлят на други тая, неприятна работа, за да не изпуснат реда си за супата, за да не прекъснат някоя шега или просто поради приятния вечерен вятър. Аз злоупотребявам по тоя начин с тяхната небрежност, аз изтръгвам спасението си от тая минута, когато войната като че случайно ги уморява, тях всичките, всичките заедно — и защо пък не? И аз вече пресмятам смътно, че от човек на човек, от взвод на взвод, от село на село ще успея наистина да завърша и аз на свой ред полета. Най-сетне сме само един самолет, който минава вечерно време... За това дори не си струва да си дигнеш главата.

То се знае, аз се надявах, че ще се върна. Но в същото време знаех, че ще се случи нещо. Осъден сте на наказание, но тъмницата, в която сте затворен, е още мълчалива. Вие се вкопчвате в това безмълвие. Всяка секунда прилича на оная преди нея. Няма никакво основание, че тая, която ей сега ще чукне, променя света. Тая работа не е по силите й. Всяка секунда, една след друга, спасява безмълвието. Сега безмълвието изглежда вечно...

Но стъпката на оня, за когото знаете, че ще дойде, се чува вече.

Нещо в околния пейзаж току — що се скъса. Така пънът в огнището, който изглежда угаснал, внезапно изпращява и пръска безброй искри. По какъв тайнствен начин цялата равнина отвърна още в същия миг? Дървесата пускат семената си сред пролетта. Каква е тая внезапна пролет за оръжията? Защо е тоя лъчист потоп, който възлиза към нас и който изведнъж изглежда като всемирен?

Първото ми усещане е, че не съм бил предпазлив. Похабих всичко. Понякога, когато равновесието е много несигурно, достатъчно е само едно мигване с око, един жест! Някой алпинист се изкашля и предизвиква сриване на пряспа. И щом е предизвикал сриването, всичко се приключва.

Ние вървахме тежко в тоя син мочурляк, потънал вече в нощта. Ние разклатихме тая застояла тиня и ето че тя изпраща към нас десетки хиляди златни мехури.

Цяло множество фокусници току — що влезе в играта. Цяло множество фокусници подхвърля срещу нас десетки хиляди топки. Някои, поради липса на ъглово отклонение, ни се струват изпърво неподвижни, но подобно на ония, които изкусният фокусник не хвърля, а пуска, почват бавно да възлизат. Аз виждам сълзи от светлина как текат към мене през маслото на тишината. Оная тишина, с която е обкръжена играта на фокусниците.

Всяка вихрушка от картечница или от скорострелно оръдие изхвърля по стотици снаряди или фосфоресциращи куршуми, които се редят като бисери на броеница. Хиляди разтегаеми броеници се проточват към нас, обтягат се до скъсване и пукат, извисени наравно с нас.

Наистина, гледани напъряко, снарядите, които не са ни улучили, са минали с шеметна бързина съвсем близо до нас. Сълзите се превръщат в светкавици. И ето, виждам, че съм потопен в снопове от траектории, които имат цвят на житни стъбла. Ето ме център на един гъст храст от хвърлени копия. Ето че съм заплашен от игли, които вършат не знам каква шеметна работа. Цялата равнина се е свързала с мене и тъче около мене мрежа, която мята мълнии от златни линии!

Ах! Когато се наведе към земята, съзирам етажите от светещи топчета, които възлизат бавно като було от мъгла. Съзирам бавната вихрушка от семена: тъй отлитат люспите от житото, когато го вършеят. Но ако погледна хоризонтално, има само снопове от копия!

Стрелба ли? Не! Аз съм нападнат с хладно оръжие! Виждам само саби от светлина! Чувствувам се... Не е въпрос за опасност! Ослепява ме бляскавият разкош, в който съм потопен!

— Ах!

Подскочих два̀сет сантиметра над стола си. Като че стенобитна машина удари самолета. Той се счупи, стана на прах... но не... не... усещам, че още се подчинява на командните лостове. Това е само първият удар от цял потоп удари. Но не видях никакви експлозии. Несъмнено пушекът от експлозиите се смесва с тъмната почва: вдигам глава и гледам.

Това зрелище е без вик за помощ.

XXI

Наведен над земята, аз не бях забелязал празното пространство, което се бе разширило между облаците и мен. Светещите бразди пръскаха светлина с цвят на жито: отде можех да зная, че в края на своето възкачване те ще забиват една след друга тия тъмни маси, също както се заковават гвоздеи? Аз ги виждам вече струпани на шеметни пирамиди, които се отклоняват назад бавно, като ледени планини. При мащаба на подобна перспектива имам чувството, че съм неподвижен.

Знам, че тия постройки, щом се издигнат, загубват мощта си. Всяко от тия късчета е разполагало само за една стотна от секундата с правото на живот и смърт. Но те ме бяха обкръжили без мое знание. Появата им притисна изведнъж тила ми с тежестта на укор.

Тая непрекъснатата редица от глухи взривове, шумът, на които се покрива от бученето на моторите, ме накара да се излъжа, че съм в някаква необикновена тишина. Не усещам нищо. Обсебва ме пустотата на очакване — също като пред вземане на решение.

Все пак мисля... мисля: „Те стрелят прекалено високо!“ и извърщам глава, за да видя как ятото орли се клати назад, сякаш със съжаление. Те си отиват. Но аз няма на какво да се надявам.

Оръжията, които не ни улучваха, поправят стрелбата си. Стената на взривовете се премества на нашия етаж. Всяко огнено гнездо издига в няколко секунди една пирамида от взривове, която веднага изоставя, щом тя няма вече сили, и издига нова на друго място. Стрелбата не ни търси: тя ни обгражда.

— Дютертр, далеч ли е още?

— ... ако можехме да се държим още три минути, бихме свършили... но...

— Може би ще минем...

— Никога!

Тая сивкава чернота, тая чернота на дрипи, хвърлени безредно, е зловеща. Равнината беше синя. Безпределно синя. Синева на морско дъно.

За какво продължаване на живота си мога да се надявам? Десет секунди ли? Двадесет? Раздрусването от взривовете ме измъчва вече непрекъснато. Близките взривове разтърсват самолета, както камъни, хвърляни в гальота, след което целият самолет издава почти музикален звук. Странна въздишка... Но това са неулучилите изстрели. Както е с мълнията. Колкото е по-наблизо, толкова е по-опростена. Някои удари са елементарни — когато избухването ни е улучило с някой къс.

Дивият звяр не събаря вола, който убива. Той забива здраво ноктите си, без да избягва. Присвоява си вола. Така решителните удари просто се забиват в самолета като в мускул.

— Ранен ли сте?

— Не!

— Хей, картечник, ранен ли сте?

— Не!

Но тия сблъсквания, които все пак трябва да се опишат, не са от значение. Те барабанят по една черупка, по барабан. Вместо да пробият резервоарите, те биха могли също тъй да ни разпорят коремите. Но и коремът е само един барабан. За тялото не щем и да знаем. То, не е от значение... и това е необикновено!

Ще кажа две думи за тялото. Но във всекидневния живот човек е сляп за очевидното. За да се покаже очевидното, необходимо е неотложността на известни условия. Необходим е тоя дъжд от възлизаци светлини, необходим е тоя пристъп на хвърлени копия, необходимо е най-сетне да се издигне това съдилище на страшния съд. Тогава човек разбира.

Когато се обличах, аз се питах: „Какви ли са последните минути?“ Животът винаги е опровергавал призраците, които си измислях. Но тоя път ставаше въпрос да вървиш гол под развихрени глупави юмруци, без да можеш дори да сгънеш лакът, за да запазиш лицето си.

Изпитанието ли? Представих си го като изпитание за моето тяло. Представих си, че моето тяло изтърпява това изпитание. Гледището, което наложително бих усвоил, беше гледището на собствената ми плът. Толкова сме се занимавали с тялото си! Толкова сме го обичали, измивали, пазили, бръснали сме го, утолявали сме жаждата му, хранили сме го. Отъждествявали сме се с това домашно животно. Водехме го при шивача, при лекаря, при хирурга. Страдали сме с

него... Викали сме с него... Обичали сме с него... Казваме за него: това съм аз. И ето че тая самоизмама изведнъж се разрушава. Не щем да знаем за тялото! Понижаваме го до ранга на слуга. Но ако гневът стане по-буен, ако любовта се възторгва, ако омразата се развихри, тогава тая знаменита солидарност се сгромолясва.

Твоят син е сред пламъците на пожар. Ти ще го спасиш! Не могат да те задържат. Ти гориш! Но ти е все едно! Ти оставяш късове своя плът като залог, на когото и да е. Разбираш, че не държиш за това, което бе толкова важно за тебе. Ако трябва да се събори някакво препятствие, ти би продал и собствената си ръка срещу помощта от нечия по-силна ръка. Ти си вътре в твоето собствено действие. Твоето действие си ти. Ти не си вече другаде! Твоето тяло е част от тебе, не е вече — ти. Ще удряш ли? Никой не ще те подчини, ако заплашва само тялото ти. Ти? Това е смъртта на неприятеля. Ти? Спасението на сина ти. Ти се даваш в замяна. И нямаш чувството, че губиш при тая размяна. Твоите крайници ли? Те са сечива. Когато дялаш камъни и сечивото се повреди, не щеш и да знаеш. А ти даваш себе си срещу смъртта на твоя съперник, срещу спасението на сина си, срещу оздравяването на болен, който ти е близък за осъществяване откритието ти, ако си изобретател! Един другар от групата е смъртно ранен. Заповедта до армията гласи: „Тогава каза на своя наблюдател: свършвам, бягай! Спаси документите!...“ Единствено важното е спасението на документите или на детето, излекуването на болния, смъртта на съперника, откритието! Твоята значителност се проявява ослепително. Тя е твоят дълг, твоята омраза, твоята любов, твоята вяроност, твоето изобретение. Не намирам нищо друго в себе си.

Огънят причини не само унищожаването на плътта, но едновременно с това и обожествяването на плътта. Човекът не се интересува вече за себе си. Единственото значително нещо за него е онова, което той е. Ако умре, той не се заличава: слива се. Не се изгубва: намира се. Това не е пожелание на моралист. То е обикновена истина за всички дни, покрита с непроницаема маска от една самоизмама за всички дни. Бих ли могъл, когато се обличах и изпитвах страх заради тялото си, да предвидя, че ще се занимавам с празни приказки? Само в оня миг, когато отдава тялото си, всеки винаги открива смаян колко малко държи за него. Но през живота ми, когато нищо неотложно не ме е заставяло, когато моята човешка значителност

не е била поставена на карта, аз наистина не съм смятал, че има по-важни проблеми от проблемите на моето тяло.

Тяло мое, аз не ща да те зная! Аз съм изгонен въвн от тебе, вече нямам надежда и нищо не ми липсва! Аз отричам всичко, което съм бил до тоя миг. Не аз съм мислил, нито аз съм изпитвал. То е било тялото ми. Криво — ляво, като го влачех, аз трябваше да го докарам дотук, дето разбирам, че то няма вече никакво значение.

На петнайсетгодишна възраст получих първия си урок: от няколко дни смятах, че едно мое по-малко братче е смъртно болно. Една заран към четири часа болногледачката ме събуди:

— Брат ви иска да отидете при него!

— Зле ли се чувствува?

Тя не отговаря нищо. Обличам се набързо и отивам при брат си.

Той ми казва с обикновения си глас:

— Исках да ти кажа нещо, преди да умра. Аз ще умра.

Нервна криза го сгърчва и го кара да млъкне. През това време прави с ръка жест „не“. Аз не разбирам тоя жест. Въобразявам си, че детето не иска да умира. Но щом се успокои, той ми обяснява:

— Не се плаши... аз не се мъча. Не ме боли. Това е по-силно от мене. Виновно е тялото ми.

Тялото му — вече друга територия, чужда.

Но тоя брат, който ще издъхне след два̀сет минути, иска да бъде сериозен. Той усеща наложителна потребност да остави в своето завещание себе си. Той ми казва: „Бих искал да направя завещанието си...“ Той се изчервява, горд е, разбира се, че действа като мъж. Ако бе строител на кули, би ми поверил да построя неговата кула. Ако беше баща, би ми поверил синовете си, за да ги възпита. Ако беше пилот на боен самолет, би ми поверил бордовите книжа. Но той е само дете. Той ми поверява само един парен мотор, един велосипед и една пушка.

Човек не умира. Въобразява си, че се бои от смъртта, но се бои от неочакваното, от взрива, бои се от себе си. Смъртта ли? Не. Няма смърт, когато я срещнеш. Брат ми каза: „Недей забравя да напишеш всичко това...“ Когато тялото се разрушава, същественото се показва. Човекът е само възел от отношения. Само отношенията са важни за човека.

Тялото — стар кон — бива изоставено. Кой мисли за себе си, когато умира? Никога не съм виждал такъв човек...

— Господин капитан?

— Какво?

— Страхотно!

— Картечник...

— Хм... да.

— Какъв...

Въпросът ми потъна в удара.

— Дютертр!

— ... итан?

— Ударен ли сте?

— Не.

— Картечник...

— Да?

— Все...

Блъснах се сякаш в бронзова стена.

Чувам:

— Ах! Ах! Ах!

Дигам глава към небето, за да измеря разстоянието до облаците. Очевидно колкото повече гледам косо, толкова повече черните парцали сякаш се трупат едни върху други. Гледани отвесно, те не изглеждат толкова плътни. Затова съзирам над главите ни една монументална диадема с черни украшения.

Мускулите на бедрата имат изумителна сила. Натискам изведнъж крачното кормило така, като че издънвам стена. Хвърлих самолета напъряко. Той изхвърква силно наляво, като трепти и пука. Диадемата се плъзва вдясно. Аз я разклатих над главата си. Изненадах стрелците, които чукат сега другаде. Виждам как се трупат вдясно безполезни взривове. Но преди да почна да предизвиквам обратно движение с другото бедро, диадемата вече отново се е настанила над мене. Ония отдолу са я наместили. С тъпи звукове самолетът отново се срива в мочурището. Но за втори път цялата моя тежест се стовари върху крачното кормило. Хвърлих самолета в противоположен завой или точно, отскубнах го в противна посока (дявол ги взел правилните завъртания!) и диадемата се клати сега вляво.

Ще продължи ли? Тая игра не може да трае дълго! Напразно удрах с крак като исполин, потопът от хвърлени копия се премества ей тук, пред мене. Короната се възстановява. Ударите отново блъскат корема ми. И щом погледна надолу, отново виждам насочено към мене това възлизане — шеметно бавно — на светецките мехури. Невъзможно е да се проумее как още сме цели. И все пак аз виждам, че съм неуязвим. Чувствувам се като победител. Всяка секунда съм победител!

— Ударен ли сте?

— Не...

Те не са ударени. Те са неуязвими. Те са победители. Аз разполагам с екипаж от победители...

Сега вече всеки взрив ми се чини не че ме заплашва, а че ни закалява. Всеки път за една десета от секундата аз си представям, че апаратът ми е превърнат на прах. Но той все така се подчинява на командните лостове и аз го изправям, подобно на кон, като дърпам здраво юздите му. И тогава се отпускам и ме обзема някаква тиха радост. Аз нямах време да усетя страха по друг начин, освен като свиване на тялото, причинено от силен шум — и веднага идеше въздишката на избавление. Би трябвало да усетя първо тръпката от удара, сетне страха и сетне отпускането. Но къде ти! Няма време! Усецам тръпката и сетне отпускането. Тръпка, отпускане. Липсва един етап: страхът. И очаквайки следния миг, аз не живея в очакване на смъртта, а във възкресението, след миг, който я предхожда. Живея в някаква поредица от радости. Живея в браздата на моето радостно настроение и почвам да усещам някакво изумително, неочаквано удоволствие. Също като че всеки миг ми бе отново подарен. Аз живея, чувствувам по-остро живота.

Жив съм. Още съм жив. Продължавам да съм жив. Живея. Аз съм само извор на живот. Обсебва ме опиянение от живота. Казва се „опиянение от боя“, а то е опиянение от живота. Хе! Знаят ли ония, които стрелят срещу нас отдолу, че коват нашите личности?

Резервоарът за масло, резервоарът за бензин, всичко е пробито. Дютертр казва?

— Свършено! Дигайте се!

Още веднъж преборвам разстоянието, което ме дели от облаците, и кабрирам. Още веднъж наклонявам самолета наляво, сетне надясно.

Още веднъж хвърлям поглед към земята. Няма да забравя тая гледка. Цялата равнина пращи от къси светещи фитили. Несъмнено — скорострелни оръдия. Възлизането на топчетата продължава в безпределния синкав аквариум. Пламъкът на Арас свети тъмночервен, като желязо на наковалня, тоя пламък на Арас, настанен над подземните запаси, чрез който потта на хората, изобретенията на хората, изкуството на хората, спомените и наследството на хората, сплитайки се като коси в това възлизане, се превръщат в изгоряла материя, отнасяна от вятъра.

Досягам вече първите мъглици. Наоколо ни има още възлизаци златни стрели, които пробиват отдолу корема на облака. Последното, което успявам да видя, е, когато през един последен процеп облакът ще ме затвори. За миг виждам пламъка на Арас като запалено за през нощта кандило в дълбочината на църква. То обслужва една религия, но струва скъпо. Утре ще е изхарчило всичкото масло и ще е изгорило всичко. Аз отнасям като доказателство пламъка на Арас.

— Как е, Дютертр?

— Добре, господин капитан. Двеста и четиридесет. След дващест минути ще слезем под облака. Сена ще ни упъти...

— Как е, картечник?

— Хм... да, господин капитан... добре.

— Беше ли много горещо?

— Хм... не... да.

Той не знае нищо. Доволен е. Аз мисля за картечника на Гавоал. През една нощ над Рейн осемдесет военни прожектора бяха хванали Гавоал в техния сноп. Те бяха построили около него един гигантски храм. И ето че се намесва и стрелбата. Тогава Гавоал чува картечника си, който си говори сам тихо. (Ларингофоните са издайнически.) Картечникът откровеничи със себе си: „Добре, приятелю... Добре, приятелю... в цивилния живот можеш да тичаш колкото щеш и няма да видиш такова нещо...“ Картечникът беше доволен.

Аз дишам бавно. Изпълвам с въздух цялата си гръд. Чудесно е да дишаш. Има сума неща, които скоро ще разбере... но мисля най-напред за Алиас. Не. Най-напред мисля за моя хазяин. Ще го запитам за броя на уредите... Е, че какво! Аз съм последователен в мислите си. Сто и три. Добре, че се сетих... Измервателят за бензин, налягането на маслото... когато резервоарите са пробити, трябва по-хубаво да се

следят тия уреди! Аз ги следя. Каучуковите облицовки издържат удара. Това е чудесно усъвършенствуване! Следя също и жироскопите: в тоя облак е мъчно да стоиш. Той е буреносен облак. Здравата ни раздрусва.

— Не мислите ли, че бихме могли да слезем?

— Десет минути... би било по-добре да почакаме десет минути...

Е, ще почакам десет минути. А, да, аз мислех за Алиас. Дали много разчита, че пак ще ни види? Завчера бяхме закъснели половин час. Половин час, общо взето, е сериозна работа... Аз тичам да заваря групата, която вечеря. Блъскам вратата, тръшкам се на моя стол, който е до Алиас. Точно в тоя миг майорът вдига вилицата си, окичена със снопче юфка. Той се готви да я лапне. Но подскача, внезапно прекъсва да яде и ме гледа втрещено, с отворена уста. Юфката виси неподвижно.

— А!... Добре... доволен съм, че ви виждам!

И лапва юфката.

Според мен майорът има един голям недостатък. Той винаги упорствува да разпитва пилота за поуците от поръчението. Той ще ме разпитва. Ще ме гледа с едно застрашително търпение в очакване да му кажа първични истини. Ще се въоръжи с лист хартия и писалка, за да не изпусне и една глътка от това магическо питие. Това ще ми припомни младостта:

— Кандидат Сент-Екзюпери, как ще решите уравненията на Бернули?...

— Хм...

Бернули... Бернули... И оставаш там неподвижен под тоя поглед, като насекомо, набучено с карфица.

Поуката от поръчението е работа на Дютертр. Дютертр наблюдава отвесно. Той вижда много неща. Камиони, плоскодънни кораби, танкове, войници, оръдия, коне, гари, влакове в гарите, началници на гарите. Аз наблюдавам премного косо. Виждам облаци, море, реки, планини, слънцето. Наблюдавам много на едро. Създавам си обща представа.

— Вие знаете, господин майор, че пилотът...

— Хайде, хайде, винаги се вижда нещичко.

Аз... Ах! Пожари! Видях пожари. Да, това е интересно...

— Не. Всичко гори. Нещо друго?

Защо Алиас е жесток?

XXII

Ще ме разпитва ли Алиас и тоя път?

Онова, което нося от изпълненото си поръчение, не може да се включи в един отчет. Аз ще стоя като объркан ученик пред черната дъска. Ще изглеждам много нещастен и все пак не ще бъда нещастен. Край на нещастиято... то изхвъркна, когато първите куршуми светнаха. Ако миг по-рано бях завил обратно, не бих знаел нищо за себе си.

Не бих знаел хубавата нежност, която възлиза в сърцето ми. Връщам се при своите. Връщам се у дома. Чувствувам се като домакиня, която, след като е привършила покупките си, поема обратно за в къщи и мисли за гозбите, с които ще зарадва своите. Тя полюлява отдясно наляво кошницата за продукти. От време на време повдига вестника, който ги покрива: всичко е вътре. Нищо не е забравила. Тя се усмихва, мислейки за приготвената изненада, и се помайва из улиците. Хвърля поглед по изложените стоки.

С удоволствие бих хвърлил един поглед по изложените стоки, ако Дютертр не ме принуждаваше да обитавам тая белезникава тъмница. Бих гледал как минава пред мене полето. Наистина по-добре е да потърпим още: тая местност е напоена с отрова. Тук всичко е в заговор срещу нас. Дори малките провинциални замъци, които със своите смешнички морави и с дузините си подредени дръвчета приличат на непретенциозни ковчезета за накити на простодушни девойки, и те са само военни капани. Летиш ли ниско, вместо приятелски знак получаваш взривове от торпили.

Въпреки дебелия облак аз все пак се връщам от пазара. Прави бяха думите на майора: „Ще отидете до ъгъла на първата уличка вдясно и ще ми купите кибрит...“ Съвестта ми е спокойна. Кибритът е в джоба ми. Да, или по-точно, той е в джоба на другаря ми Дютертр. Как успява той да си спомня всичко, каквото е видял? То е негова работа. А аз мисля за сериозни неща. След приземяването, ако бъдем

пощадени от ново безредно местене, аз ще предизвикам Лакордер и ще го бия на шах. Той не търпи да губи. Аз също. Но аз ще спечеля.

Вчера Лакордер беше пиян. Или поне... мъничко: аз не бих искал да го опозоря. Той се бе напил, за да се утеши. На връщане от полета бе забравил да кацне правилно и приземи самолета по корем. Алиас, който за съжаление присъствуваше, разглеждаше с тъга самолета, но не си отвори устата. Виждам този стар пилот Лакордер. Той чакаше укорите на Алиас. Надяваше се да чуе укори от Алиас. От строгите укори би се почувствувал добре. Такова избухване би му позволило да избухне и той. Отвърщайки, той би отприщил яростта си. Но Алиас клатеше глава. Алиас размисляше за самолета; той не искаше и да знае за Лакордер. За майора тая случка беше една безименна беда, нещо като статистичен данък. Това бе само едно от ония глупави невнимания, които връхлитат и най-старите пилоти. То несправедливо бе сполетяло Лакордер. Лакордер, освен днешната си грешка, беше чист от всякакъв професионален недостатък. Тъкмо затова Алиас, който се интересувахе само от жертвата, помоли съвсем машинално самия Лакордер да му каже своето мнение за повредите. И аз почувствувах как се надига затихналата ярост на Лакордер. Вие слагате любезно ръка на рамото на мъчителя и му казвате: „Клетата жертва... колко ли се мъчи...“ Вълненията на човешкото сърце са неизповедими. Тая нежна ръка, която проявява своето добро чувство, ожесточава мъчителя. Той хвърля злобен поглед към жертвата. Съжالياва, че не я е доубил.

Така е. Аз се връщам у дома. Групата 2/33, това е моят дом. И разбирам ония, които са от моя дом. Не мога да се излъжа в Лакордер. Лакордер не може да се излъже в мене. Усещам тая общност като нещо извънредно очевидно: „Ние от групата 2/33!“ Ето че струпаните безредно материали вече се свързват...

Мисля за Гавоал и за Хошде. Чувствувам общността, която ме свързва с Гавоал и с Хошде. Питам се за Гавоал: какъв е произходът му? У него се проявява хубава селска природа. Сещам се за един топъл спомен, който изведнъж облъхва с благоухание сърцето ми. Когато квартирувахме в Орконт, Гавоал като мене живееше в селска къща.

Веднъж той ми каза:

— Хазайката е заклала свиня. Тя ни кани на кървавица.

Бяхме трима: Израел, Гавоал и аз, и дъвчехме хубавата черна хрускава кожа. Селянката ни почерпи с бяло винце. Гавоал ми каза: „Купих й това нещо, за да й направя удоволствие. Трябва да се надпише.“ То беше една от моите книги. И аз не почувствувах никакво стеснение. Надписах с удоволствие, за да доставя удоволствие. Израел пълнеше лулата си, Гавоал чешеше бедрото си, селянката изглеждаше много доволна, че получава книга, надписана от автора. Кървавицата изпускате приятен мирис. Аз бях замаян от бялото винце и не се чувствувах чужд, макар че надписах книга, което винаги ми се е струвало малко смешно. Не се чувствувах отхвърлен от другите. Въпреки книгата тук не бях нито автор, нито зрител. Аз не бях външен. Израел ме гледаше любезно, като надписах. Гавоал простовато продължаваше да се чеше. И аз изпитвах към тях някаква приглушена признателност. Тая книга би могла да ме представи като свидетел, който съди отвлечено за всичко. А въпреки книгата аз не бях тук нито интелектуалец, нито свидетел. Бях от техните.

Качеството на свидетел винаги ме е ужасявало. Какво съм аз, ако сам не участвувам. За да съществувам, мене ми е потребно да участвувам. Моята духовна храна е качеството, цената, значителността на другарите, това качество, което само не се съзнава, и не от смирение, а защото нехае за себе си. Гавоал не се занимава със себе си, както и Израел. Те са мрежа от връзки с работата си, със занаята си, с дълга си. С тая кървавица, която изпуска пара. И аз се опивам от значителността на тяхното присъствие. Аз мога да мълча. Мога да пия моето бяло винце. Мога дори да надпиша тая книга, без да се отделям от тях. Нищо не ще похаби това братство.

Не е въпрос тук, че омаловажавам проявите на ума или победите на съвестта. Аз се възхищавам от бистрите умове. Но какво е човек, ако му липсва същност? Ако е само един поглед, а не същество? Същността — аз я виждам у Гавоал или у Израел. Както я видях у Гийоме.

Аз отхвърлям с нещо подобно на ужас изгодите, които мога да добия от една писателска дейност, например свободата, с която бих могъл да разполагам и която би ми позволила, ако работата ми в групата 2/33 не ми е приятна, да се отърва от нея, като заема друга служба. Тая свобода е само свобода да не бъдеш нищо. А всяко задължение те кара да станеш нещо.

Във Франция ние щяхме да пукнем от разум без човешка същност. Гавоал е нещо. Той обича, мрази, радва се, мърмори. Той е изплетен от връзки. И също както се наслаждавам, седнал срещу него, на тая хрускава кървавица, също тъй се наслаждавам на задълженията на нашия занаят, които ни спояват в един общ родов ствол. Аз обичам групата 2/33. Не я обичам като зрител, който вижда един хубав спектакъл. Безразлични ми са спектаклите. Аз обичам групата 2/33, защото съм част от нея, защото тя ми дава духовна храна и за чиято духовна храна от своя страна помагам и аз.

И сега, когато ида от Арас, повече от всякога аз съм от моята група. Придобих още една връзка. Засилих в себе си онова чувство на общност, на което трябва да се наслаждаваш в мълчание. Израел и Гавоал са изпитали може би по-тежки рискове от мене. Израел изчезна. Но от тая днешна разходка и аз не щях да се върна. Тя ми дава малко по-голямо право да седна на масата им и да мълча заедно с тях. Това право се купува много скъпо. Но то и струва много скъпо; то е правото да съществуващ. Затова надписах тая книжка, без да се стеснявам... Тя не разваляше нищо.

И ето, червя се при мисълта, че след малко ще мънкам, когато майорът започне да ме разпитва. Ще се засрамя от себе си. Майорът ще помисли, че съм малко тъп. Ако не се стеснявам от тия истории за книгата, то е, защото, дори да бях създал цяла библиотека мои книги, това не би ме спасило от срама, с който съм заплашен. Тоя срам не е някаква игра, която играя. Аз не съм скептикът, който си позволява лукса да се отдава на някой трогателен обичай. Не съм градският жител, който играе през лятото на селянин. За лишен път потърсих доказателство за моята добросъвестност в сведенията за Арас. Аз ангажирах тялото си в тая история. Цялото си тяло. И го ангажирах, знаейки, че ще го загубя. Дадох всичко, каквото можах, за тия правила на играта. За да не бъдат те само правила на игра, а нещо друго. Аз добих правото да се чувствавам посрамен след малко, когато майорът ще ме разпитва. Тоест — да участвувам. Да бъда свързан с другите. Да се приобщавам. Да получавам и да давам. Да бъда нещо повече от себе си. Да стигна до тая пълнота, която ме обсебва цял. Да изпитвам тая обич, която изпитвам към другарите си, обич, която не е порив, дошъл отвън, която никога не иска да се изразява, освен все пак в прощалните вечери. Ние сме тогава малко опиянени и благоволениято на алкохола

ни кара да се навеждаме към сътрапезниците си като дърво, натезняло от плодове, които иска да раздаде. Обичта ми към групата не се нуждае от обявяване. Тя е създадена от връзки. Тя е моята собствена същност. Аз съм от групата. Това е всичко.

Когато мисля за групата, не мога да не мисля за Хошде. Бих могъл да разкажа за неговата смелост във войната, но ще се почувствувам смешен. Не става дума за смелост: Хошде влезе във войната напълно. По-пълно навярно от всички нас. Хошде е непрекъснато в това състояние, което аз мъчно придобих. Когато се обличах, аз ругаех. Хошде не ругае. Хошде е стигнал там, дето отиваме ние. Дето аз исках да отида.

Хошде е бивш сержант, наскоро произведен подпоручик. Несъмнено той е с посредствена култура. Не би могъл да обясни нищо за самия себе си. Но той е изграден, завършен човек. Когато се отнася до Хошде, понятието дълг губи всякакво гръмогласие. Човек би искал да понася дълга си тъй, както го понася Хошде. Пред Хошде аз се укорявам за всичките си дребни откази, за всичките си нехайства, за мързела си и свръх всичко в известни случаи за скептицизма си. Това не е белег за добродетел, но добре разбрана завист. Аз бих искал да живея по същия начин, както Хошде живее. Дървото е хубаво, здраво издигнато върху своите корени. Непроменеността на Хошде е хубава. Хошде не може да разочарова.

И тъй, аз няма да разкажа нищо за възложените поръчения на Хошде. Доброволец ли е той? Ние всички винаги сме доброволци за всички поръчения. Но то е поради оная смътна потребност да вярваме в себе си. Тогава малко надминаваме себе си. Хошде е доброволец — естествено. Той самият е тая война. Това е толкова естествено, че ако стане въпрос за някой екипаж, който трябва да се пожертвува, майорът веднага помисля за Хошде: „Слушайте, Хошде...“ Хошде е погълнат от войната, както монахът — от вярата си. За какво воюва той? Той воюва за себе си. Хошде се слива с някаква същност, която трябва да се спасява и която е неговата собствена същина. На тая височина животът и смъртта донякъде се сливат. У Хошде те вече са слети. Без може би да знае, той почти не се страхува от смъртта. Да живееш по-дълго да се стараеш да живееш по-дълго... за Хошде умиране и съществуване се съгласуват.

Онова, което изпърво най-много ме смая в него, беше тревогата му, когато Гавоал се опита да вземе за малко неговия хронометър, за да измерва скоростите над базата.

— Господин поручик... не... неприятно ми е.

— Ти си глупав! Това е за урегулиране, и то само за десет минути!

— Господин поручик... в склада на ескадрилата има един хронометър.

— Да. Но от шест седмици той не ще да мръдне от два часа и седем минути.

— Господин поручик, хронометър не се дава... аз не съм длъжен да давам назаем хронометъра си... вие не можете да изисквате това от мене!

Военната дисциплина и чинопочитанието могат да поискат от един Хошде, току — що свален от пламъци и по чудо невредим, да се качи в друг самолет за друго поръчение, което тоя път ще бъде опасно..., но не и да даде в непочтителни ръце един много скъп хронометър, който му е струвал три месечни заплати и който всяка вечер е бил навиван с истинска майчинска грижа. Когато гледаш как хората жестикулират, разбираш, че те нямат понятие от хронометри.

И когато Хошде, вече победител, доказал най-сетне правото си, излезе от канцеларията на ескадрилата, стиснал до сърцето си хронометъра, кипнал от възмущение, аз бих прегърнал Хошде. Аз открих какви съкровища на обич има у Хошде. Той ще воюва за своя хронометър. Неговият хронометър съществува. И той ще умре за своята страна. Неговата страна съществува. Хошде, който е свързан с тях, съществува. Всичките му връзки със света са го създали.

Ето затова обичам Хошде, без да усещам потребност да му го кажа. Така аз загубих Гийоме, убит в полет — най-близкия приятел, който съм имал, — и избягвам да говоря за него. Ние бяхме пилотирали по едни и същи линии, бяхме участвували в едно и също творчество. Бяхме от едно тесто. Чувствувам, че донякъде съм умрял чрез него. Аз направих от Гийоме един от другарите на моето мълчание. Аз изхождам от Гийоме.

Аз изхождам от Гийоме, аз изхождам от Гавоал, аз изхождам от Хошде. Аз изхождам от групата 2/33. Аз изхождам от моята страна. И всички от групата изхождат от тая страна...

XXIII

Много се промених! През последните дни, майор Алиас, аз бях язвителен. През последните дни, когато блиндираното нашествие нямаше срещу себе си нищо, поръченията с пожертвувани хора струваха на групата 2/33 седемнадесет от двадесет и три екипажа. Струва ми се, че ние приехме, и вие пръв от нас, да умрем, за да се изиграе играта. Ах! Майор Алиас, аз бях язвителен, но се лъжех!

Ние се държахме буквално, и вие пръв, за някакъв дълг, смисълът, на който бе замъглен. По инстинкт вие ни тласкахте не вече да победим — то беше невъзможно, — но да се създадем. Както нас, вие знаехте, че добитите сведения нямаше да бъдат предадени никому. Но вие спасявахте обредите, силата, на които бе скрита. Вие ни разпитвахте сериозно — като че нашите отговори можеха да послужат за нещо, — разпитвахте ни за парковете с танкове, за плоскодънните кораби, за камионите, за гарите, за влаковете по гарите. Вие, струва ми се, проявявахте възмутителна недоброросъвестност, казвайки:

— Не е тъй! Не е тъй! Много хубаво се наблюдава от мястото на пилота.

Но все пак вие имахте право, майор Алиас! Аз разбрах това множество, над което летя, когато бях над Арас. Аз съм свързан само с оня, на когото давам. Разбирам само оногова, с когото съм свързан. Съществувам само дотолкова, доколкото ме хранят соковете на моите корени. Аз самият изхождам от това множество. Това множество изхожда от мене. При скорост петстотин и трийсет километра в час и двеста метра височина сега, когато слязох от моя облак, аз се приобщавам във вечерта с това множество като овчаря, който о един поглед преобразява, събира и стяга стадото. Това множество не е вече множество: то е народ. Как бих могъл да бъда без надежда?

Въпреки загиването от погрома аз нося в себе си, както след причастие, дълбоко и трайно радостно настроение. Аз потъвам в общата разпокъсаност и все пак съм като победител. Кой другар, връщайки се от поръчение, не носи в себе си победителя? Капитан

Пенико ми разказа таз сутрешния си полет: „Когато някое от автоматичните оръжия стреляше много точно, аз се отклонявах, насочвайки се с пълна скорост право срещу него, съвсем ниско, почти досягайки земята, и му изсипвах един куп изстрели от картечница, които веднага угасяха тая червеникава светлина, както вятър угасява свещ. След една десета от секундата минавах като вихрушка над войниците... Сякаш оръдието избухваше. Прислугата на оръдието се разпръсваше, изпадаше при бягането. Като че играех на кегли.“ Пенико се смееше. Пенико се смееше великолепно. Пенико — капитанът — победител!

Аз зная, че поръчението ще преобрази хората — дори и оня картечник на Гавоал, който, хванат през нощта в построения от осемдесет военни прожектора храм, мина, като за войнишка сватба, под купола от саби.

— Можете да карате по деветдесет и четвърти.

Дютертр току — що се бе ориентирал по Сена. Слязох докъм сто метра. Земята влече към нас при скорост петстотин и трийсет километра в час големи люцернови или житни правоъгълници и триъгълници от гори. Изпитвам странно физическо удоволствие, като гледам тоя разгром на ледове, които предницата на моя кораб неуморно разцепва. Сена се показва. Когато я пресичам косо, тя се скрива, като че се завърта около себе си. Това движение ми доставя същото удоволствие, каквото полегналите дири, оставени по тревата от коса. Аз съм се настанил добре. Аз съм началникът на борда. Резервоарите държат. Ще спечеля от Пенико една чашка на покера с асове, сетне ще бия Лакардер на шах. Такъв съм, когато съм победител.

— Господин капитан... стрелят... ние сме в забранена зона...

Курсът на полета се изчислява от него. Аз съм чист от всякакъв укор.

— Много ли стрелят?

— Стрелят, колкото могат...

— Да завием ли?

— О, не...

В тона има признание за грешката. Ние изпитахме потопа. А у нас противосамолетната стрелба е пролетен дъжд.

— Дютертр... вижте... глупаво е да ни свалят у нас!

— ... нищо няма да свалят... упражняват се! Дютертр е язвителен.

Аз не съм язвителен. Аз съм щастлив. Бих искал да разговарям с нашите хора.

— Хм... да... стрелят като...

Гледай ти, той бил жив, тоя! Забелязвам, че моят картечник никога до днес не бе проявявал самоволно съществуването си. Той бе изтърпял цялото приключение, без да почувствува необходимостта да общува с някого. Освен ако той е произнесъл: „Ах, ах, ах!“ — при най-силните оръдейни изстрели. Във всеки случай това съвсем не бяха доверителни излияния.

Но тук въпросът бе до неговата специалност: картечницата. Щом е въпрос за специалността, не можеш удържа специалистите.

Не мога да не противопоставя тия две вселени. Вселената на самолета и вселената на земята. Аз току — що увлякох Дютертр и моя картечник отвъд позволените граници. Ние видяхме Франция в пламъци. Видяхме морето да лъщи. Ние остаряхме на голяма височина. Бяхме се навели над една далечна земя, както над музейни витрини. Бяхме си играли в слънчевите лъчи о пращинките на неприятелските изстребители. Сетне отново слязохме. Хвърлихме се в пожара. Пожертвувахме всичко. И там узнахме за себе си повече, отколкото бихме узнали, ако бяхме размисляли десет години. Най-сетне излязохме от тоя десетгодишен манастир...

И ето че по тоя път, над който може би сме летели, възлизайки над Арас, керванът, който намираме отново, се е придвижил най-много с петстотин метра. Докато те преместят една повредена кола до крайпътния ров, докато сменят едно колело, удряйки неподвижни кормилото и изхвърляйки по напречния път разрушени остатъци, ние вече се връщаме в летището си.

Ние прекрачваме през целия разгром. Приличаме на поклонници, които не се измъчват от пустинята, макар че е мъка се движат в нея, защото сърцето им вече живее в светия град.

Нощта, която настъпва, ще настани това множество и ще го струпа в своя обор на нещастие. Стадото се наблъсква. От кого би могло да иска помощ то? Но на нас е дадено да тичаме към другарите си и струва ми се, че ние бързаме за някакъв празник. Така, ако в далечината свети една проста колиба, тя превръща и най-лютата нощ в

коледна нощ. Там, дето отиваме, ние ще бъдем посрещнати. Там, дето отиваме, ще се приобщим с другите чрез вечерния хляб.

Стига ни за днес това преживяване: аз съм щастлив и уморен. Ще оставя на механиците самолета, обогатен със своите дупки. Ще съблека тежките си дрехи за летене и тъй като е много късно да спечеля на игра една чашка от Пенико, ще седна съвсем просто за вечеря между другарите си.

Ние сме закъснели. Ония другари, които закъснеят, не се връщат вече. Закъснели ли са те? Премного. Толкова по-зле за тях! Нощта ги люшва във вечността. На вечерята групата брои умрелите си.

Мъртвите стават по-хубави в спомените. Те остават завинаги обвеяни с най-светлата си усмивка. Ние ще се откажем от тая изгода. Ние ще изскочим контрабанда, подобно на прокълнатите ангели и на браконьерите. Майорът няма да хапне хапката си. Той ще ни погледне. Ще каже може би: „А!... Ето че дойдохте...“ Другарите ще мълчат. Те едва — едва ще ни изгледат.

Някога аз нямах голямо уважение към възрастните. Не бях прав. Човек никога не остарява. Майор Алиас! Хората са чисти и в часа на връщането си: „Ето те и тебе, ти, който си от нашите...“ И свенливостта носи мълчание.

Майор Алиас, майор Алиас... аз вкусих тая общност сред вас, както слепецът — огъня. Слепецът сяда и протяга ръце, без да знае отде иде неговото удоволствие. Ние се връщаме от нашите поръчения готови за едно възнаграждение с непозната сладост, което е просто — обичта.

Ние не разпознаваме обичта. Обичта, за която мечтаем, обикновено е по-бурна. Тук въпросът е за истинска обич: една мрежа от връзки, която създава човека.

XXIV

Попитах моя хазяин — чифликчия какъв е броят на уредите. И моят хазяин ми отговори:

— Не разбирам нищо от вашия занаят. Но сигур му липсват някои уреди: ония, с които бихме спечелили войната. Елате да вечеряте с нас.

— Вечерях вече.

Но насила ме накараха да седна между племенницата и хазяйката.

— Я, племенничке, посвий се малко... Направи място за капитана.

И аз открих, че съм свързан не само с моите другари. Чрез тях аз съм свързан с цялата моя страна. Веднъж поникнала, обичта пуска корени, които непрекъснато растат.

Моят чифликчия раздава хляб в общо мълчание. Дневните грижи са му придали благородство, обвояно с някаква сдържана тежест. За последен път може би той раздава хляба, също като че извършва богослужение.

И аз мисля за околните поля, които са създали зърното за тоя хляб. Утре неприятелят ще ги завладее. Не бива да се очаква бурно движение на въоръжени хора! Земята е обширна. Нашествието ще проличи тук може би само в един самотен часовой, изгубен в безпределността на полята — сива точка в житния синор. Външно нищо не ще е променено, но колкото се отнася до човека, един знак стига и всичко става друго.

Полъхът на вятъра, който минава по зрелите жита, винаги ще прилича на полъх от вятър по морето. Но ако полъхът на вятъра по житата ни изглежда по-необхватен, то е, защото той преценява какво ще остане на поколенията. Той осигурява бъдещето. Той е милувка за съпругата, кротка ръка, която гали косите.

Това жито утре ще се промени. Житото е нещо по-друго от телесна храна. Да се храни човек, не е да се угоява добитък. Хлябът

има толкова роли! Ние се научихме да виждаме в хляба един инструмент на човешката общност, защото заедно разчупваме хляба. Научихме се да виждаме в хляба величието на труда, защото хлябът се печели с пот на челото. Ние се научихме да виждаме в хляба най-важния носител на милостта, защото хлябът се раздава в часовете на нищета. Насладата със споделения хляб не може да се сравни с нищо. Но ето че цялата сила на тая духовна храна, на духовния хляб, който ще се роди от това житно поле, е в опасност. Моят чифликчия, разчупвайки хляба, утре не ще служи може би на същата семейна религия. Утре хлябът може би няма да подхранва вече същата светлина на погледите. С хляба е същото, както с маслото в кандилата. Маслото се превръща в светлина.

Наблюдавам племенницата, която е много хубава, и си казвам: „Приобщен с нея, хлябът се превръща в тъжна хубост.“ Превръща се в свян. Превръща се в нежност на мълчанието. Но същият хляб поради едно просто сиво петно до синора на житния океан, ако подхранва същото кандило, няма да даде може би същия пламък. Истинската сила на хляба ще се промени.

Аз воювах повече да запазя характерното на една светлина, отколкото да спася телесната храна. Аз воювах за особената лъчезарност, в която се превръща хлябът в къщите на моята страна. Онова, което най-напред ме вълнува у това скрито момиче, е неговата нематериална обвивка. То е някаква връзка между чертите на лицето. То е поемата, прочетена върху страницата, а не страницата.

Тя почувствува, че я наблюдавам. Дигна очи към мене. Струва ми се, че ми се усмихна... То беше като едва забележим лъх по чувствителната повърхност на вода. Тая проява ме смуцава. Чувствувам, тайнствено присъстваща, една особена душа, която е отгук, не от другаде. Наслаждавам се на едно спокойствие, за което мисля: „Това е спокойствието на мълчаливите царства...“

Видях да свети светлината на житото.

Лицето на племенницата отново става спокойно върху фон на тайнственост. Чифликчийката въздиша, поглежда наоколо си и млъква. Чифликчийката, който се е замислил за идващия ден, се углъбява в себе си. Под това мълчание на всички има едно вътрешно богатство, което е подобно на наследяваните ценности на едно село и подобно на тях е заплашено.

Една странна очевидност ме кара да се чувствавам отговорен за тия невидими запаси.

Излизам от моя чифлик. Вървя бавно. Нося това бреме, което ми е повече сладостно, отколкото тежко, както заспало на гърдите дете.

Аз си бях обещал тоя разговор с моето село. Но нямам нищо да кажа. Приличам на здраво свързан плод с дървото, за което мислех преди няколко часа, когато тревогата се успокои. Просто усещам се свързан с хората от моята земя. Аз изхождам от тях, както те изхождат от мене. Когато моят чифликчия раздаде хляб, той не бе дал нищо. Той бе поделил и разменил. Същото жито мина през нас. Чифликчията не обедняваше. Той се обогатяваше: хранеше се с по-хубав хляб, тъй като тоя хляб бе станал хляб на една общност. Когато днес следобед излетях заради тия тук с военно поръчение, аз също тъй не им дадох нищо. Ние от групата не им даваме нищо. Ние сме тяхната част от жертвата за войната. Разбирам защо Хошде воюва без гръмки думи, като ковач, който кове за селото си. „Кой сте вие?“ — „Аз съм ковачът на селото.“ И ковачът работи щастлив.

Ако сега аз се надявам, когато те изглеждат безнадеждни, аз, също тъй, не се различавам от тях. Аз съм просто тяхната част от надежда. Наистина ние сме вече победени. Всичко е несигурно. Всичко се сгромолясва. Но аз все тъй усещам спокойствието на победителя. Думите са противоречиви ли? Не ща да зная за думите. Аз приличам на Пенико, на Хошде, на Алиас, на Гавоал. Ние не разполагаме с никакъв език, за да оправдаем нашето чувство за победа. Но се чувствуваме отговорни. Никой не може да се чувства едновременно отговорен и безнадежден.

Поражение... Победа... Аз не умея да си служа с тия формули. Има победи, които въодушевяват, има други, които израждат. Поражения, които убиват, и други, които пробуждат. Не в различните състояния е изразен животът, а в движенията. Единствената победа, в която не мога да се съмнявам, е победата, която е скрита в силата на семената. Посеяно в широките черни земи, семето скоро става победоносно. Но трябва да изтече времето, за да присъствуваме на неговото тържество в житото.

Тая сутрин имаше само една разнебитена армия и едно безредно струпано множество. Но ако има едно само съзнание, в което това безредно струпано множество почва да се свързва, то вече не е

безредно струпано. Камъните при един строеж са само привидно струпани един върху друг, щом има някъде загубен из строежа един човек, макар и самичък, който бленува за катедрала. Аз не се тревожа за разлятата тиня, ако тя приютява някое семе. Семето ще прочисти тинята, за да кълни.

Всеки, който стига до съзерцание, се превръща в семе. Всеки, който открие нещо очевидно, дърпа всекиго за ръкава, за да му го покаже. Всеки, който изобрети нещо, препоръчва своето изобретение. Не зная как ще се изрази или ще действа Хошде. Но това няма значение. Той ще разпространи своята спокойна вяра наоколо си. Аз виждам по-ясно принципа на победите: оня, който си осигурява служба на клисар или на прислужник в построена катедрала, е вече победен. Но всеки, който носи в сърцето си една катедрала, която ще построи, е вече победител. Победата е плод на любовта. Само любовта открива образа, който тя ще извае. Единствена любовта води към него. Умът има цена само когато служи на любовта.

Скулпторът е натезнял от бремето на своята творба: няма значение, че не знае как ще я извае. От едно стискане на глината след друго, от една грешка на друга грешка, от едно противоречие на друго противоречие той ще върви през глината право към своето творение. Нито умът, нито разсъждението са творци. Ако скулпторът е само наука и ум, ръцете му не ще бъдат гениални.

Твърде дълго време ние се мамехме за ролята на ума. Ние пренебрегнахме същината на човека. Ние вярвахме, че изкуството на низките души може да помогне за тържеството на благородни каузи, че сръчният егоизъм може да въдушеви духа на жертвеност, че сухото сърце може чрез празнословие да създаде братство или обич. Ние бяхме пренебрегнали същината на човека. Семето на кедъра, ще не ще, ще стане кедър. Семето на къпината ще стане къпина. Отсега нататък аз се отказвам да преценявам хората по формулите, които оправдават техните решения. Много лесно се лъжеш в гаранцията на думите, както и в насоката на действията. Не зная дали оня, който отива към къщата си, отива към свада или към любов. Аз ще се запитам: „Какъв човек е той?“ И само тогава ще узная към какво клони и къде ще отиде. В края на краищата винаги отиваш към онова, към което клониш.

Кълнът, изпълнен със слънце, намира винаги пътя си през камънаците на почвата. Ако никое слънце не го влече към себе си, човекът, който мисли и действа само по логика, се дави в бъркотията на проблемите. Аз ще си спомням за урока, който ми даде самият неприятел. Каква посока трябва да избере блиндираната колона, за да обгради ариергарда на противника? Той не знае какво да отговори. Каква трябва да бъде блиндираната колона? Насочена срещу дигата, тя трябва да има тежестта на морето.

Какво трябва да се прави? Това. Или обратното. Или нещо друго. За бъдещето няма детерминизъм. Какви трябва да бъдем? Ето съществения въпрос, защото единствено духът оплодява ума. Той го оплодява с бъдещото произведение. Умът ще го изведе до края. Какво трябва да прави човекът, за да създаде първия кораб? Формулата е прекалено сложна. В края на краищата тоя кораб ще се роди от хиляда противоположни действия. Но какъв трябва да бъде тоя човек? Тук аз търся творението в неговите корени. Той трябва да бъде търговец или войник, защото тогава поради обич към далечните страни без друго ще вдъхнови техниците, ще привлече работниците и един ден ще спусне своя кораб! Какво трябва да сториш, та цяла гора да хвъркне? О, това е много мъчно... Какво трябва да бъдеш? Трябва да бъдеш пожар!

Утре ние ще навлезем в нощта. Нека моята страна съществува още, когато се възвърне денят! Какво трябва да правим, за да я спасим? Как да се изрази едно просто разрешение? Необходимите неща са противоречиви. Важното е да се спаси духовното наследство, без което расата ще бъде лишена от своя гений. Важното е да се спаси расата, без което наследството ще бъде загубено. Тъй като липсва език, който би съгласувал двете спасения, хората на логиката ще бъдат изкушени да пожертвуват или душата, или тялото. Но аз не признавам хората на логиката. Аз искам моята страна да съществува със своя дух и със своята плът, когато отново настъпи денят. За да действам за доброто на моята страна, ще трябва всеки миг да се стремя с цялата си обич в тая насока. Щом морето се втурва, то все ще намери през къде да мине.

Сигурен съм в спасението. Разбирам по-хубаво картината, която измислих за огъня и слепеца. Ако слепецът отива към огъня, това е, защото в него се е родила нуждата от огън. Сега вече огънят го води. Ако слепецът търси огъня, то значи, че вече го е намерил. Така, ако скулпторът е привлечен от глината, той вече носи своето произведение.

Също тъй и ние. Ние отново чувствуваме топлотата на нашите връзки: ето защо вече сме победители.

Ние чувствуваме вече нашата общност. Ще трябва наистина да я изразим, за да се свържем с нея. Това е усилие на съзнанието и на речта. Но за да не загубим нищо от нейната същност, ще трябва да бъдем глухи към примките на временната логика, към шантажите и полемиките. Преди всичко друго ние сме длъжни да не отречем нищо от онова, което сме.

И затова в мълчанието на моята нощ в селото, облегнат на една стена след връщането си от поръчението над Арас — и просветлен, струва ми се, от това поръчение, — аз почвам да си налагам прости правила, на които не ще изменя никога.

Тъй като и аз съм от тях, никога не ще отрека моите хора, каквото и да направят те. Аз никога няма да говоря срещу тях пред другите. Ако е възможно да ги защитавам, ще ги защитя. Ако те ме залееят със срам, аз ще заключа тоя срам в сърцето си и ще мълча. Каквото и да мисля тогава, никога няма да стана свидетел на обвинението срещу тях. Един съпруг не тръгва от къща на къща да разправя сам на съседите си, че жена му е уличница. Той няма да спаси честта си по тоя начин. Защото жена му е от неговия дом. Той няма да се издигне, ако я хули. Само когато се прибере в къщи, той има право да изрази гнева си.

Така аз няма да се откажа да нося отговорност за едно поражение, което често пъти ще ме унижава. Аз съм част от Франция. Франция създаде хора като: Реноар, Паскал, Пастьор, Гийоме, Хошде. Тя създаде също тъй некадърници, политикани и мошеници. Но струва ми се, че прекалено лесно е да се гордеете, че сте от едните, и да се отричате от всяко родство с другите.

Поражението разделя. Поражението разрушава онова, което е създадено. Тук има смъртна заплаха: аз няма да помагам на тия разцепления, отхвърляйки отговорността за бедствието върху ония от моите хора, които не мислят като мене. От тия процеси без съдия няма никаква полза. Всички бяхме победени. И аз бях победен. Хошде бе победен. Хошде не отхвърля поражението върху другите. Той си казва: „Аз, Хошде, част от Франция, бях слаб. Франция на Хошде бе слаба. Аз бях слаб в нея и тя бе слаба в мен.“ Хошде знае, че ако се отдели от своите, ще прослави само себе си. И оттогава нататък той няма да бъде

Хошде, част от един дом, от едно семейство, от една въздушна група, от една родина. Той ще бъде само Хошде, част от една пустиня.

Ако приемам да бъда унижен от моя дом, аз мога и да въздействам на моя дом. Той е част от мене, както и аз съм част от него. Но ако не приема унижението, домът ще се разпадне най-произволно и аз ще вървя сам, покрит със слава, но по-ненужен от мъртвец.

За да съществуващ, важното е най-напред да поемеш някакво бреме. Но ето че само до преди няколко часа аз, аз бях сляп. Бях язвителен. Но сега съдя по-ясно. Откак се чувствавам част от Франция, не ща да се оплаквам от другите французи и също тъй вече не мисля, че Франция трябва да се оплаква от света. Всеки е отговорен за всички. Франция бе отговорна за света. Франция би могла тогава да предложи на света общата мярка, която би го обединила. Франция би могла да послужи на света като крайъгълен камък. Ако Франция би имала очарованието на Франция, сиянието на Франция, цял свят чрез Франция би се дигнал за съпротива. Отсега нататък аз се отказвам от моите укори към света. Ако на света липсваше душа, Франция бе длъжна да бъде негова душа.

Франция би могла да привлече другите към себе си. Моята група 2/33 се предложи последователно като група доброволци за войната в Норвегия и после във Финландия. Какво бяха Норвегия и Финландия за войниците и сержантите у нас? Винаги ми се е струвало, че те приемаха смъртно да умират за сладостта на коледните празници. Струваше ми се, че спасяването на това очарование оправдава жертвата на техния живот. Ако ние бихме били Коледата на света, светът би се спасил чрез нас.

Духовната общност на хората в света не се прояви в наша полза. Но основавайки тая общност на хората в света, ние бихме спасили света и себе си. Ние не изпълнихме тоя дълг. Всеки е отговорен за всички. Всеки сам е отговорен за всички. За пръв път разбирам една от тайните на вярата, отдето е произлязла цивилизацията, която аз смятам моя: „Да носиш греховете на хората...“ И всеки носи всичките грехове на всичките хора.

XXV

Кой може да види в това една доктрина на слабия? Водач е оня, който приема всичко върху себе си. Той казва: „Аз бях победен.“ Не казва: „Войниците ми бяха победени.“ Истинският човек говори така. Хошде би казал: „Аз съм отговорният.“

Разбирам смисъла на смирението. То не е обезценяване на себе си. То е истинският принцип на действието. Ако в желанието си да се оправдая аз обяснявам бедите си с фаталността, аз се подчинявам на фаталността. Ако ги извинявам с измяна, аз се подчинявам на измяната. Но ако поема върху си грешката, искам да ми се признае моята власт на човек. Мога да действувам върху онова, от което изхождам. Аз съм съставна част от човешката общност.

Има, значи, някой друг в мене, с когото аз се боря, за да израсна. Нужно бе това трудно пътуване, за да отделим, доколкото мога, личността, против която воювам, от човека, който израства. Не зная дали образът, който ми хрумна, има някаква цена, но аз си казвам: отделната личност е само път. Ценен е единствено човекът, който тръгва по него.

Аз не мога вече да се задоволявам с полемични истини. Каква полза да обвиняваш отделните личности? Те са само пътища и преходи... Поражението действително се изразява чрез лични пропадания. Но една цивилизация формира хората. Ако тая цивилизация, на която смятам, че принадлежа, е заплашена от немоцта на отделните личности, аз имам правото да се запитам защо тя не ги е създала други.

Както религията, цивилизацията обвинява сама себе си, ако се оплаква от липсата на твърда вяра у вярващите. Тя е длъжна да ги въодушеви. Същото е, ако се оплаква от омразата на невярващите. Тя е длъжна да ги приобщи към себе си. Но моята цивилизация, която даде някога доказателства за силата си, която възпламени апостолите си, смаза насилниците, освободи цели народи от роби — днес не може вече нито да въодушевява, нито да приобщава. Ако аз желая да откривя

корените на различните причини за моето поражение, ако имам амбицията да живея отново, трябва да намеря най-напред фермента, който съм загубил.

Защото цивилизацията е подобна на житото. Житото храни човека, но човекът на свой ред спасява житото, прибирайки в хамбара семето. Запасът от семе се пази от една реколта жито до друга като наследство.

Не ми е достатъчно да зная какво жито искам, за да може то да порасне. Ако искам да спася един тип човек — и неговата власт, — трябва също тъй да спася принципите, които го създават.

Но ако съм запазил образа на цивилизацията, която смятам, че е моя, изгубил съм правилата, по които тя се пренася. Тая вечер аз откривам, че думите, които употребявах, не засягаха вече същественото. Аз проповядвах така демокрацията, без да подозирам, че изказвах по тоя начин не вече сбор от правила за качествата и съдбата на човека, а сбор от пожелания. Аз желаех хората да бъдат братя, свободни и щастливи. Разбира се. Кой не е съгласен? Аз умеех да изложа „как“ трябва да станеш човек. Но не „какъв“ трябва да бъде той.

Говорех, без да определям точно думите, за общността на хората. Като че климатът, за който загатвах, не бе плод на една специална архитектура. Струваше ми се, че припомнях нещо, което е естествено очевидно. Но няма естествени очевидности. Една фашистка войска, един пазар на роби са също тъй човешки общности.

Аз не се намирах вече в тая човешка общност като архитект. Аз се ползувах от нейното спокойствие, от нейната търпимост, от нейното благосъстояние. Не знаех нищо за нея, освен това, че се намирах в нея. Намирах се там като клисар или като прислужник за столовете. Значи, като паразит. Значи, като победен.

Такива са пътниците на кораба. Те използват кораба, без да му дават нещо. Приютени в салоните, дето мислят, че са абсолютно уединени, те продължават своите игри. Не знаят усилието на кораба под вечния натиск на морето. За какво право ще се оплакват те, ако бурята разбие техния кораб?

Ако отделните личности са се изродили, ако съм бил победен, за какво бих се оплаквал?

Има една обща мярка за преценяване на качествата, която бих пожелал да притежават хората от моята цивилизация. Има един крайъгълен камък на отделната общност, която те трябва да основат. Има един принцип, от който някога е излязло всичко — корени, стъбло, клони и плодове. Кой е той? Той беше могъщото зърно в торната почва на хората. Само той може да ме направи победител.

В моята странна селска нощ, струва ми се, че разбирам много неща. Тишината е от необикновено качество. Най-малкият шум изпълва цялото пространство като камбана. Нищо не ми е чуждо. Нито жалбата на добитъка, нито далечният зов, нито шумът на затваряна порта. Всичко става като че в самия мене. Трябва да бързам да схвана смисъла на някакво чувство, което може да замре.

Мисля си: „Това е обстрелването от Арас...“ Обстрелването от Арас разчупи една черупка. През целия тоя ден аз несъмнено съм приготвял жилището. Аз бях само един мрънкащ управител. Това е отделната личност. Но яви се човекът. И той съвсем просто се настани на моето място. Погледна отрупаното множество и видя един народ. Своя народ. Човекът — общото мерило за тоя народ и за мене. И затова, препусайки към нашата група, мене ми се струваше, че препускам към някакъв голям огън. Човекът гледаше през моите очи — човекът, общото мерило за другарите.

Не е ли това едно знамение? Аз съм почти готов да вярвам в знаменията... Всичко тая вечер е едно мълчаливо съглашение. Всеки звук ме достига като някакво послание, едновременно ясно и смътно. Чувам как спокойни стъпки изпълват нощта:

— Хе! Добър вечер, капитане...

— Добър вечер!

Аз не го познавам. Това беше също както: „Хей, хей!“, с което моряците се обаждат от една лодка на друга.

За лишен път усетих чувството на някакво чудодейно родство. Човекът, който тая вечер живее в мене, продължава да брой своите хора. Човекът — общо мерило за народите и расите...

Тоя тук се връщаше в къщи с целия си склад от грижи, мисли и видения. Със своя собствен товар, заключен в него самия. Аз бих могъл да се приближа до него и да му заговоря. По белия селски път ние бихме разменили няколко свои спомени. Така, когато се срещнат на връщане от далечните острови, търговците си разменят съкровища.

В моя цивилизован свят оня, който се различава от мене, вместо да ме ощетява, ме обогатява. Нашата общност се основава — над нас — в човека. Нашите вечерни спорове в групата 2/33 не увреждат нашето братство, а го подкрепят, защото никой не желае да чуе собственото си ехо, нито да се разглежда в огледало.

В човека също се приобщават французите от Франция и норвежците от Норвегия. Човекът ги свързва в единство, като в същото време възхвалява свойствените тям обичаи, без те да си противоречат. Дървото също тъй изразява себе си чрез своите клони, които не приличат на корените. И затуй, ако там пишат приказки за снега, ако в Холандия развъждат лалета, ако в Испания импровизират фламенко, ние всички сме се обогатили чрез човека. Затова може би ние от групата пожелахме да се бием за Норвегия...

И ето че съм стигнал, струва ми се, до края на едно дълго поклонничество. Аз не откривам нищо, но както при събуждане, виждам отново онова, което вече не гледах.

Моята цивилизация е изградена върху преклонението пред човека, съзиран през отделните личности. В продължение на столетия тя искаше да покаже човека, както би научила хората да разпознават една катедрала през камъните. Тя бе възхвалявала тоя човек, който се възвисяваше над отделните личности...

Защото човекът на моята цивилизация не се определя, като се изхожда от човеците. Човеците се определят чрез него. В него, както във всяко духовно същество, има нещо, което материалите, от които е съставено, не го обясняват. Една катедрала е нещо съвсем друго, а не количество камъни. Тя е геометрия и архитектура. Не камъните определят катедралата, а тя обогатява камъните със своята собствена значимост. Тия камъни се облагородяват, бидейки камъни на катедрала. Най-различни камъни служат на нейното единство. В своята тържествена религиозна песен катедралата поглъща всичко, дори и капчуците с най-гримаснически лица.

Ала постепенно аз бях забравил моята истина. Бях повярвал, че човекът представя всички хора, както Камен представя всички камъни. Аз смесвах катедралата с купа камъни и наследството постепенно изчезна. Трябва да се възстанови човекът. Той е есенцията на моята култура. Той е крайгълният камък на моята общност. Той е принципът за моята победа.

XXVI

Лесно е да се установи ред в едно общество, като всеки се подчинява на точно определени правила. Лесно е да създадеш един сляп човек, който се покорява, без да протестира, на един господар или на някоя догма. Но по-голям успех е, ако искаш да освободиш човека, да го накараш да властвува над самия себе си.

Но какво значи да освобождаваш? Ако освободя в някоя пустиня човек, който не усеща нищо, какво значи неговата свобода? Има свобода само за „някого“, който върви за някъде. Да освободиш тоя човек, значи да му вдъхнеш жажда и да му начертаеш път към някой кладенец. Само тогава той ще може да избира постъпки, които не ще бъдат лишени от значителност. Да се освободи някой камък, не означава нищо, щом той няма сила да пада. Защото и като бъде освободен, камъкът няма да отиде никъде.

Но моята цивилизация поиска да основе човешките отношения върху преклонението пред човека — отвъд отделната личност, та държането на всеки към самия себе си или към другите да не бъде вече сляпо възприемане обичаите на мравуняка, а свободна проява на обичта.

Невидимият път на земното привличане освобождава камъка. Невидимите склонове на обичта освобождават човека. Моята цивилизация поиска да направи от всеки човек посланик на един и същ принц. Тя смята отделната личност като път или послание на някой по-голям от личността и за нейното възлизане тя й даде свободата да върви по намагнитени посоки.

Аз зная много добре произхода на това силово поле. В продължение на столетия моята цивилизация съзерцаваше бога през хората. Човекът бе сътворен по божия образ. Почитаха бог в човека. Хората бяха братя чрез бога. Това отражение на бога придаваше едно достойнство на всеки човек, което не може да се отнеме. Отношенията между човека и бог основаваха очевидно длъжностите на всеки към себе си и към другите...

Съзерцанието на бога установяваше равенство между хората, защото те бяха равни чрез бога. И това равенство имаше ясно значение. Защото не можеш да бъдеш равен, освен чрез нещо. Войникът и капитанът са равни чрез нацията. Равенството е дума, лишена от смисъл, ако това равенство няма чрез какво да се свърже.

Аз разбирам ясно защо това равенство — равенство на Божиите права, които минават през отделните личности, не позволяваше да се ограничи издигането на отделната личност: бог можеше да реши да си послужи с тая личност за път. Но тъй като въпросът също бе за равенството на Божиите права „над“ отделните личности, каквито и да са, те бяха подложени на същите задължения и на същото зачитане на законите. Изразявайки бога, те бяха равни в правата си. Служейки на бога, те бяха равни в задълженията си.

Разбирам защо равенството, установено чрез бога, не носеше нито противоречия, нито безредие. Демагогията прониква, когато поради липса на общо мерило принципът на равенството се изразжда в принцип на еднаквост. Тогава войникът отказва да отдава чест на капитана, защото, отдавайки чест на капитана, войникът би показал уважение към отделна личност, а не към нацията.

Моята цивилизация, наследявайки бога, направи хората равни чрез човека.

Разбирам произхода на почитта на хората един към други. Ученият дължеше почит на корабния черноработник, защото през черноработника той почиташе бога, чийто посланик беше също черноработникът. Каквито и да бяха стойността на единия и посредствеността на другия, никой не можеше да изисква друг човек да му стане роб. Един посланик не може да бъде унижен. Но тая почит към човека не влечеше унизително преклонение пред посредствеността на отделната личност, пред глупостта или невежеството, защото преди всичко зачитано бе това качество на божи посланик. Така обичта на бога създаваше между хората благородни отношения, тъй като техните делови връзки бяха както между посланик с друг посланик, независимо от качеството на отделните личности.

Моята цивилизация, наследявайки бога, установи през отделните личности почитта на човека.

Разбирам произхода на братството между хората. Хората бяха братя чрез бога. Не можеш да бъдеш брат, освен чрез нещо. Ако няма възел, който да ги обединява, хората са само наредени един до друг, а не свързани. Не можеш да бъдеш чисто и просто брат. Моите другари и аз сме братя „чрез“ групата 2/33. Французите „чрез“ Франция.

Моята цивилизация, наследявайки бога, направи хората братя чрез човека.

Разбирам значимостта на задълженията за милосърдие, които ми проповядваха. Милосърдието през отделната личност служеше на бога. То се дължеше на бога, колкото и незначителна да беше отделната личност. Това милосърдие не унизяваше оня, към когото се проявяваше, нито го обвързваше веригите на благодарността, защото дарението бе отправено не нему, а богу. От друга страна, милосърдието никога не беше почит, въздавана на посредствеността, на глупостта или на невежеството. Лекарят смяташе за дълг да излага живота си, когато лекуваше и най-обикновения болен от чума. Той служеше богу. Той не се унизяваше от безсънната нощ, прекарана до болничното легло на някой крадец.

Така моята цивилизация, наследница на бога, служейки си с отделната личност, направи от милосърдието дарение за човека.

Разбирам дълбокото значение на смирението, изисквано от отделната личност. То съвсем не я унизяваше. То я възвисяваше. То ѝ уясняваше нейната роля на посланик. Също както я задължаваше да попита бога през другите, задължаваше я да го почита в себе си, да става пратеник на бога, запътен към бога. То ѝ налагаше да забрави себе си, за да се извиси, защото, ако отделната личност се прехласва от собствената си значителност, пътят тутакси се превръща в стена.

Моята цивилизация, наследница на бога, проповядваше също тъй уважение към себе си, с други думи, уважение към човека през самия себе си.

Разбирам най-сетне защо обичта към бога установи между хората отговорност един към друг и им наложи надеждата като добродетел. Тъй като тя правеше всеки от тях посланик на един и същи бог, в ръцете на всеки лежеше спасението на всички. Никой нямаше право да се отчайва, тъй като беше пратеник на друг, по-голям от него самия. Отчаянието бе отрицание на бога в себе си. Задължението на

надеждата би могло да се изрази така: „Значи, ти се смяташ толкова значителен? Какво глупаво самомнение има в твоето отчаяние!“

Моята цивилизация, наследница на бога, направи всеки отговорен за всички хора и всички хора отговорни за всекиго. Отделната личност трябва да се пожертвува за спасяването на един колектив, но тук не е въпрос за една глупава аритметика. Въпросът е за уважението към човека през отделната личност. Наистина величието на моята цивилизация е в това, че сто миньори смятат за свой дълг да рискуват живота си, за да спасят само един затрупан миньор. Те спасяват човека.

В тая светлина разбирам ясно значението на свободата. Тя е свободата на растеж на дървото в силовото поле на семето. Тя е климатът за възвисяване на човека. Тя прилича на благоприятен вятър. Благодарение само на вятъра платноходите са свободни в морето.

Така построен, човек би разполагал с могъществото на дървото. Какво пространство биха покрили неговите корени! Какви човешки сокове би изсмукало то, за да блеснат после под слънцето!

XXVII

Но аз обърках всичко. Аз прахосах наследството. Оставих да изгние понятието човек.

Но за да спаси това преклонение пред един принц, съзерцаван през отделните личности, както и високото качество на човешките отношения, които създаваше това преклонение, моята цивилизация бе изразходвала значителна енергия и дарби. Всички усилия на „хуманизма“ бяха насочени само към тая цел. Хуманизмът си бе поставил за изключителна задача да осветли и да увековечи превъзходството на човека над отделната личност. Хуманизмът бе възхвалявал човека.

Но когато трябва да се говори за човека, езикът става неудобен. Човекът се различава от човеците. Ако се говори само за камъни, нищо съществено не се казва за катедралата. Нищо съществено не се казва за човека, ако искат да го определят чрез качествата на човеците. Хуманизмът работи по тоя начин в една посока, която бе предварително преградена. Той искаше да установи понятието човек чрез логични и нравствени доводи и да го пренесе така в съзнанията.

Никое словесно обяснение никога не ще замести съзерцанието. Единството на едно духовно същество не може да се предаде чрез думи. Ако бих пожелал да внуша на хората обич към отечеството или към някой имот, каквато тяхната цивилизация не познава, не бих разполагал с никакъв довод, за да ги развълнувам. Един имот се състои от нивя, пасища и добитък. Всяко от тях и всички заедно служат за обогатяване. И все пак има нещо в имота, което се изплъзва от анализа на материалите, тъй като има собственици, които от обич към имота си биха се опропастили, за да го спасят. А тъкмо това „нещо“ облагородява със специално качество тия материали. Те стават добитък на имота, ливади на имота, нивя на имота...

Така ставаш човек на една родина, на един занаят, на една цивилизация, на една религия. Но за да твърдиш, че принадлежиш на подобни духовни същества, трябва предварително да ги създадеш в

себе си. И там, дето не съществува чувство за отечество, никакъв език не ще го занесе. Духовното същество, на което твърдиш, че принадлежиш, се създава само чрез дела. Едно същество не е от царството на думите, а от царството на делата. Нашият хуманизъм пренебрегна делата. И неговият опит пропадна.

Това съществено дело има сега име. То е — жертвата.

Жертва не значи нито отрязване на някоя част от тебе, нито покаяние. Тя е по същината си дело. Тя е дар от самия тебе на съществото, на което твърдиш, че принадлежиш. Може да разбере какво е един имот само оня, който ще пожертвува за него част от себе си, който ще се бори, за да го спаси, и ще се труди, за да го разхубави. Тогава ще почувствува обичта към имота. Един имот не е сбор от материални интереси — в това е грешката. Той е сбор от дарения.

Дотолкова, доколкото моята цивилизация се е осланяла на бога, тя е спасила това понятие за жертвата, което установяваше бога в сърцето на човека. Хуманизмът пренебрегна съществената роля на жертвата. Той сметна, че може да превъзнесе човека с думи, не с дела.

За да спаси през човеците образа на човека, той разполагаше само със същата тая дума, украсена с главна буква. Ние рискуваме да се плъзнем по опасна наклонена плоскост и да смесим един ден човека със символа на средното аритметично или с общия сбор на човеците. Ние рискуваме да смесим нашата катедрала с купа камъни.

И постепенно загубихме наследството.

Вместо да утвърждаваме правата на човека през отделните личности, ние почнахме да говорим за правата на колектива. Видяхме да се вмъква неусетно една нравственост на колектива, която пренебрегва човека. Тая нравственост може да обясни добре защо отделната личност е длъжна да се пожертвува за общността. Но тя няма вече, без словесни извъртания, да обясни защо общността е длъжна да се пожертвува само за един човек. Защо е справедливо хиляда души да умрат, за да спасят само един от тъмницата на несправедливостта. Ние още си спомняме това, но постепенно го забравяме. А тъкмо в тоя принцип, който толкова ясно ни отличава от мравуняка, лежи преди всичко нашето величие.

Ние се плъзнахме, защото ни липсваше резултатен метод — от човечеството, което се крепеше върху човека — към тоя мравуняк, който се крепи върху сбора на отделните личности.

Какво можехме да противопоставим ние на религиите на държавата или на масата? Какво стана нашият велик образ на човека, роден от бога? Той едва би могъл да се познае още в един речник, изпразнен от същината си.

Забравяйки човека, ние постепенно ограничихме нашата нравственост до въпросите на отделната личност. Ние изискахме от всекиго да не уврежда друга отделна личност. От всеки камък — да не уврежда друг камък. И действително, когато са струпани в някое поле, те не се увреждат едни други. Но те увреждат катедралата, която биха построили и която в замяна би създала тяхната собствена значимост.

Ние продължихме да проповядваме равенството между хората. Но след като забравихме човека, ние не разбрахме вече нищо от онова, което говорехме. Тъй като не знаехме чрез какво да създадем равенството, ние направихме от него едно смътно твърдение, с което не можехме вече да си послужим. Как да се определи равенството въз основа на отделната личност между мъдрия и простака, между глупака и гения? По отношение на материалите равенството изисква — ако трябва да го определим и осъществим — те да заемат едно и също място и да играят еднаква роля. Което е нелепо. Тогава принципът на равенството се изражда в принцип на еднаквостта.

Ние продължихме да проповядваме, свободата на човека. Но след като забравихме човека, ние определихме нашата свобода като някакво смътно разрешение, ограничено изключително от вредата, причинявана на другите. А това е лишено от смисъл, защото няма никакво действие, което да не ангажира другите. Ако съм войник и се самонараня, застрелват ме. Няма никаква отделна личност съвсем сама. Който се отделя, уврежда общността. Който е тъжен, натъжава другите.

Ние не знаехме вече да си служим с правото ни на една свобода, разбираана по този начин без непреодолими противоречия. Тъй като не можехме да определим в кои случаи важеше нашето право и в кои не, ние, за да спасим един неясен принцип, затваряхме лицемерно очи пред безбройните пречки, които всяко общество поставяше неизбежно срещу нашите свободи.

Колкото се отнася до милосърдието, ние дори не се решавахме вече да го проповядваме. Наистина някога жертвата, която създава духовните същества, се именувахе милосърдие, когато възхваляваше

бога през неговия човешки образ. През отделната личност ние въздавахме на бога или на човека. Но забравяйки бога или човека, ние въздавахме вече само на отделната личност. Оттогава милосърдието често приемаше вид на действие, което не може да се приеме. Не личното настроение, а обществото е длъжно да осигури справедливост в разпределението на богатата. Достойнството на отделната личност налага то да не бъде зависимо от щедростта на някой друг. Би било парадоксално да виждаме ония, които имат, да изискват, освен притежаването на имотите си, и благодарността на ония, които нямат.

Но свръх всичко нашето зле разбирано милосърдие би се обърнало срещу своята цел. Основано изключително върху чувствата на милост към отделните личности, то би ни забранило всяко възпитаващо наказание. А истинското милосърдие, като проявява преклонение, въздавано на човека отвъд отделната личност, налага да се победи отделната личност, за да се възвиси у нея човекът.

Така ние загубихме човека. И загубвайки човека, ние лишихме от топлота това братство, което нашата цивилизация ни проповядваше — тъй като човек е брат чрез нещо, а не просто брат. Подялбата не осигурява братството. То се свързва единствено в жертвата. То се свързва в общото дарение, давано на нещо по-значително от оня, който дава. Но като смесваме тоя корен на всяко истинско съществуване, с едно безплодно принизяване, ние ограничаваме нашето братство само до една взаимна търпимост.

Ние престанахме да даряваме. Но ако аз искам да дарявам само себе си, не получавам нищо, защото не съграждам нищо, от което съм част: значи, не съм нищо. Ако след това дойдат и ми поискат да умира за някакви интереси, ще откажа да умира. Интересът на първо място налага да живееш. Какъв подем на обич би заплатил моята смърт? Умира се за една къща. Не за предмети и стени. Умира се за една катедрала. Не за камъни. Умира се за един народ. Не за една тълпа. Умира се от обич към човека, ако той е крайъгълен камък на една общност. Умира се единствено за онова, за което може да се живее.

Нашият речник изглеждаше почти непокътнат, но думите ни, които се бяха изпразнили от действителната си същина, когато искахме да ги употребим, ни водеха към безизходни противоречия. Поради това ние бяхме принудени да затваряме очи пред тия спорове. Бяхме принудени, тъй като не умеехме да градим, да оставяме камъните,

струпани в полето, и да говорим предпазливо за колектива, без да се решаваме да определим точно онова, за което говорехме, защото ние действително не говорехме за нищо. Колектив е дума, лишена от значение, докато колективът не се свърже с нещо. Едно множество не е духовно същество.

Ако нашето общество още може да изглежда желано, ако човекът запазва в него някакво обаяние, то е дотолкова, доколкото истинската цивилизация, на която ние изменяме поради нашето невежество, продължава да пръска над нас своята отречена светлина и ни спасява въпреки самите нас.

Как нашите противници можеха да разберат онова, което ние вече не разбирахме? Те видяха от нас само тия струпани камъни. Те се опитаха да дадат някакъв смисъл на един колектив, който ние не умеехме да определим, защото не можехме да си спомним за човека.

Някои още от началото отидоха весело чак до крайните изводи на логиката. От тая сбирка те направиха една абсолютна сбирка. Камъните трябва да бъдат еднакви с камъните. И всеки камък господарува сам над себе си. Анархията си спомня за преклонението пред човека, но с категоричност го прилага за отделната личност. И противоречията, които се раждат от тая категоричност, са по-лоши от нашите...

Други грабнаха тия камъни, които нямаха никаква власт, и направиха от тоя сбор държава. Такава държава също тъй не възвисява хората. Тя също тъй представя множество. Тя е власт на колектива, делегирана в ръцете на отделна личност. Тя е властвуване на един камък, който твърди, че е еднакъв с другите, властвуване над общността от камъни. Тая държава проповядва ясно една нравственост на колектива, която още отричаме, но към която ние самите бавно сме се запътили поради това, че не си спомняме за човека, единствения, който би оправдал нашето отрицание.

Вярващите в тая религия ще се противят, ако мнозина миньори рискуват живота си за спасението на един — единствен затрупан миньор. Защото тогава купът камъни ще бъде увреден. Те ще доубият тежко ранения, ако той забавя напредването на армията. Те ще преценят благого на общността чрез аритметиката и аритметиката ще ги управлява. С това ще загубят възможността да се извисят над самите себе си. Като последица те ще намразят онова, което се

различава от тях, тъй като не ще разполагат с нищо по-горно от себе си, в което могат да се слоят. Всеки чужд обичай, всяка чужда раса, всяка чужда мисъл неизбежно ще стане за тях обида. Те не ще имат способността да всмукват нещата, защото да преобразиш в себе си човека, трябва не да го окастриш, но да го изясниш на самия него, да посочиш цел на възжеленията му и ширина на устремите му. Да преобразиш човека — това винаги значи да го освободиш. Катедралата може да обсеби камъните, които имат смисъл само като камъни на катедралата. Но купът камъни не обсебва нищо и поради липсата на способност да обсебва — той смазва. Така е, но чия е вината?

Аз вече не се учудвам, че грамадата камъни, която тежи много, надви пръснатите камъни.

Все пак аз съм по-силният.

Аз съм по-силен, ако отново намеря себе си. Ако нашият хуманизъм възстанови човека. Ако ние съумеем да създадем нашата общност и ако, за да я създадем, употребим единствения годен за това инструмент — жертвата. И нашата общност, такава, каквато я бе създала нашата цивилизация, не бе сбор от нашите интереси — тя беше сбор от нашите дарения.

Аз съм по-силен, защото дървото е по-силно от соковете на почвата. То ги всмуква в себе си. Преобразява ги в дърво. Катедралата е по-лъчезарна от грамадата камъни. Аз съм по-силен, защото единствено моята цивилизация има силата да свърже в своето единство отделните различия, без да ги окастрия. Тя оживява извора на своята сила и в същото време се утолява от него.

Когато тръгнах, аз исках да получавам, преди да давам. Напразно. Също както в тъжния час по граматика. Трябва да даваш, преди да получиш, и да градиш, преди да обитаваш.

Моята обич към близките ми се е създала чрез това кръвно дарение, както майчината чрез дарението на млякото. Тук е тайната. Трябва да почнеш с жертвата, за да създадеш обичта. Обичта може след това да пожелае други жертви и да ги употреби за всички победи. Човекът винаги трябва да направи първите стъпки. Той трябва да се роди, преди да съществува.

Аз се върнах от поръчението си, след като се бях сродил с чифликчийското момиче. Неговата усмивка беше прозрачна за мене и през нея видях моето село. През моето село — моята страна. Защото аз

принадлежа на една цивилизация, която е избрала човека за свой крайъгълен камък. Аз съм от групата 2/33, която пожела да се бие за Норвегия.

Утре Алиас може да ме избере за друго поръчение. Днес аз се обличах за службата на един бог, по отношение, на когото бях сляп. Стрелбата от Арас разкъса обвивката и аз прогледнах. Всички от нашите също прогледнаха. И ако утре призори отлетя, ще узная онова, за което още воювам.

Но искам да си спомня онова, което видях. Потребно ми е едно просто верую, за да си спомня.

Аз ще воювам за превъзходството на човека над отделната личност, както и на всемирното над частното.

Аз вярвам, че преклонението пред всемирното възвисява и свързва отделни богатства и създава единствения истински ред, който е редът на живота. Дървото е напълно в ред, макар че корените му се различават от клоните.

Аз вярвам, че преклонението пред отделното влече само смърт, защото създава преклонение пред приликата. То смесва единството на духовното същество с еднаквостта на неговите части. И опустошава катедралата, за да подреди камъните. И аз ще воювам срещу всеки, който ще поиска да наложи един специален обичай вместо другите обичаи, да наложи един народ на другите народи, една раса на другите раси, една мисъл вместо другите мисли.

Аз вярвам, че превъзходството на човека установява единственото равенство и единствената свобода, които имат някаква значимост. Аз вярвам в равенството на правата на човека, като се има пред вид всяка отделна личност. И вярвам, че свободата е свобода за възвисяването на човека. Равенството не е еднаквост. Свободата не е възбуждане на отделната личност срещу човека. Аз ще воювам срещу всеки, който поиска да подчини на отделна личност — както и на множеството от отделни личности — свободата на човека.

Аз вярвам, че моята цивилизация нарича, милосърдие жертвата, давана на човека, за да се установи неговото царство. Милосърдието е дар, даван на човека, независимо от посредствеността на отделната личност. То създава човека. Аз ще воювам срещу всеки, който твърди, че моето милосърдие възхвалява посредствеността, който ще отрече

човека и ще затвори по тоя начин отделната личност в окончателна посредственост.

Аз ще воювам за човека. Срещу неговите неприятели. Но също тъй и срещу себе си.

XXVIII

Намерих отново другарите. Към полунощ трябваше да се съберем всички, за да получим нареждания. На групата 2/33 ѝ се спи. Пламъкът на буйния огън се превърна в жарава. Групата сякаш още се държи, но това е само илюзия. Хошде сякаш тъжно разпитва своя знаменит хронометър. В ъгъла, облегал тил на стената, Пенико затваря очи, Гавоал, седнал на масата, с блуждаещ поглед и провесени нозе, е изкривил лице като дете, което ей сега ще заплаче. Азамбр се полюшва над една книга. Единствен бодър е майорът, но той е страхотно блед и с книжа в ръка спори тихос Желей до една лампа. Всъщност „спори“ е само словесен образ. Майорът говори. Желей клати глава и казва: „Да, разбира се.“ Желей се вкопчва в своето: „Да, разбира се.“ Той все по-уверено се съгласява с всяко изказване на майора, също като човек, който се дави, заловен за шията на плувец. Ако аз бях Алиас, бих казал, без да променя тона си: „Капитан Желей... на разсъмване ще бъдете разстрелян...“ И бих чакал отговора му.

От три дни групата не е спала и сега се крепи като къщичка от карти за игра.

Майорът става, отива до Лакордер и го измъква от един сън, в който Лакордер може би ме бие на шах.

— Лакордер, ще тръгнете призори. Задача — летене ниско до земята.

— Слушам господин майор.

— Ще трябва да спите...

— Да, господин майор.

Лакордер сяда пак. Майорът, който излиза, повлича по стъпките си Желей, така както би дърпал с връв някоя умряла риба. Несъмнено не три дни, но вече има седмица, откак Желей не си е лягал. Също както Алиас, той не само е пилотирал при възложените му военни поръчения, но бе носил на плещите си и отговорността за групата. Човешката издръжливост има граници. Границите на Желей са

прехвърлени. И ето че сега те тръгват двамата, плувецът и неговият удавник, да търсят призрачни нареждания.

Везен, който подозира нещо, иде при мене. И Везен също спи прав, като сомнамбул.

— Спиш ли?

— Аз...

Подпрях тила си до облегалото на едно кресло, защото бях намерил едно кресло. Аз също заспивах, но гласът на Везен ме терзае:

— Това ще свърши зле!

Това ще свърши зле... Предварителна забрана... Ще свърши зле...

— Ти спиш!

— Аз...не... кое ще свърши зле?

— Войната.

Гледай ти, какво ново нещо! Аз потъвам отново в съня си. Отговарям неясно:

— ... коя война?

— Как „коя война“?

Тоя разговор няма да кара дълго. Ах, Паула, ако за въздушните групи имаше тиролски гувернантки, цялата група 2/33 отдавна щеше да е в леглото!

Майорът влиза като хала:

— Решено. Местим се.

Зад него стои Желей, съвсем събуден. Той ще отложи за утре своите: „Да, разбира се.“ И тая нощ за изтощителния труд той ще изтръгне от себе си запаси, които не е подозирал. А ние ставаме. Казваме: „А!... Добре...“ Какво друго бихме могли да кажем?

Ние няма да кажем нищо. Ще осигурим преместването. Само Лакордер ще чака сутринта, за да изпълни поръчението си. Той ще се приземи направо в новата база, ако се върне от полета.

Утре ние също тъй няма да кажем нищо. Утре свидетелите ще ни смятат победени. Победените трябва да мълчат. Както семената.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.